

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA İSLAM İLE EHL-İ KİTAP TOPLUMU VE
MUKAYESESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Büşra SARAÇ

Danışman:
Doç. Dr. Süleyman PAK

TOKAT- 2024

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Süleyman PAK danışmanlığında hazırlamış olduğum “Kur’ân’da İslam ile Ehl-i Kitap Toplumu ve Mukayesesi” adlı Yüksek Lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

.../.../...

Tez Yazarı (Büşra Saraç) İmza

JÜRİ KABUL VE ONAY

(

ÖZET

KUR'ÂN'DA İSLAM İLE EHL-İ KİTAP TOPLUMU VE MUKAYESESİ

Saraç, Büşra

Yüksek Lisans Tefsir Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Süleyman Pak

Ocak 2024, cxiii + 119 sayfa

Bu çalışmada, İslam toplumu ile Ehl-i Kitap toplumlarının vasıflarını kapsamlı bir şekilde incelenerek her iki topluluğun inanç, değer ve sosyal yapılarındaki farklılıkları analiz edilmeye çalışılmıştır. Câhiliye dönemi, İslam'ın doğuşundan önce ki norm ve inanç sistemlerini şekillendiren önemli bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslam, bu dönemin getirdiği toplumsal sorunlara karşı adâlet, eşitlik ve sosyal sorumluluk gibi temel değerler sunarak bireyler arasında güçlü bağlar oluşturmayı hedeflemiştir. Kur'ân, İslam toplumunun sosyal ilişkilerinde adâletin, güvenilirliğin, kardeşliğin ve barışın önemini vurgulamakta ve bireylerin bu değerlere bağlı kalmalarına teşvik etmektedir. Bu ilkeler, toplumsal huzurun sağlanmasında kritik bir rol oynamakta; Müslümanlar, adâlet anlayışlarını yaşama ve yayma sorumluluğunu üstlenerek, sosyal düzenin tesisine katkı sağlamaktadır. İslam toplumu, bireylerin yalnızca kendi menfaatlerini değil, aynı zamanda toplumun ortak iyiliğini gözetmelerini sağlarken, bu durum toplumsal dayanışmanın güçlenmesine olanak tanımaktadır. Ehl-i Kitap toplulukları ise tarihsel süreç içinde inanç sistemlerinde sapmalar yaşamış ve bu sapmalar toplumsal ilişkilerde adâletin tesis edilmesine engel teşkil etmiştir. Kur'ân, bu toplulukların vahye mazhar olmalarına rağmen sözlerinde durmamalarını eleştirerek, dinî değerlerin zedelenmesine ve toplumlar arası güvenin sarsılmasına neden olduğunu belirtmektedir. Ehl-i Kitap'ın peygamberleri reddetmesi, inanç sistemlerinin zayıflamasına ve toplumsal dayanışmanın yok olmasına yol açmaktadır. İslam toplumu ile Ehl-i Kitap toplumlarının vasıfları arasındaki karşılaştırmalar, adâlet, güvenilirlik, kardeşlik ve barış gibi ilkelerin her iki toplulukta nasıl şekillendiğini ve bu ilkelerin toplumsal etkilere olan yansımalarını ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, Müslümanların adâlet anlayışını yaşama ve yayma konusundaki sorumlulukları ile Ehl-i Kitap toplumlarının vahiy karşısındaki tutumlarının dinî ve toplumsal değerlerin

zedelenmesine yol açtığını göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, bireylerin ve toplumların adâlet, güvenilirlik, kardeşlik ve barış ilkeleri etrafında şekillenmesinin, sosyal dinamiklerin sağlıklı bir şekilde işlemesine ve toplumsal barışın sağlanmasına katkıda bulunacağını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Toplumu, Ehl-i Kitap, Adâlet, Kardeşlik, Sosyal Huzur

ABSTRACT

ISLAM AND THE PEOPLE OF THE BOOK IN THE QUR'AN AND ITS COMPARISON

Saraç, Büşra

Master's Thesis Degree, Tafsir Scientific

Advisor: Süleyman Pak

January 2024, cxiii + 119 pages

This study aims to comprehensively examine the characteristics of Islamic society and the communities of the People of the Book, deeply analyzing the differences in their beliefs, values, and social structures. The Jahiliyyah period emerges as a significant phase in the pre-Islamic history of the Arabs, shaping the norms and belief systems that preceded the birth of Islam. Islam seeks to establish strong bonds among individuals by presenting fundamental values such as justice, equality, and social responsibility in response to the societal issues of this era. The Quran emphasizes the importance of justice, reliability, brotherhood, and peace in the social relationships of the Islamic community, encouraging individuals to adhere to these values. These principles play a critical role in ensuring social harmony; Muslims contribute to establishing social order by taking on the responsibility of living out and promoting their understanding of justice.

While the Islamic society ensures that individuals consider not only their own interests but also the common good of society, this dynamic fosters the strengthening of social solidarity. In contrast, the communities of the People of the Book have experienced deviations in their belief systems throughout history, which obstruct the establishment of justice in social relationships. The Quran criticizes these communities for failing to uphold their divine revelations, highlighting the erosion of religious values and the weakening of intercommunal trust. The rejection of prophets by the People of the Book leads to a weakening of their belief systems and the dissolution of social solidarity.

The comparisons between the characteristics of Islamic society and those of the People of the Book illustrate how principles such as justice, reliability, brotherhood, and peace are shaped in both communities and their social repercussions. The findings indicate

that Muslims' responsibilities in living out and promoting their understanding of justice contrast sharply with the attitudes of the People of the Book towards revelation, which result in the erosion of religious and social values.

It is believed that this research contributes to a better understanding of the relationships between Islamic society and the People of the Book. The results demonstrate that the formation of individuals and communities around the principles of justice, reliability, brotherhood, and peace will contribute to the healthy functioning of social dynamics and the establishment of social peace.

Keywords: Islamic Society, People of the Book, Justice, Brotherhood, Social Harmony

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	viii
ÖNSÖZ	ix
ADAMA (İTHAF) SAYFASI	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL ARKA PLAN	6
1.1. Kavramsal Çerçeve	6
1.1.1. İnsan	6
1.1.2. Toplum	9
1.1.2.1. Toplum Oluşturan Sosyal Gruplar	10
1.1.2.1.1. Aile.....	10
1.1.2.1.2. Komşu.....	15
1.1.2.1.3. Millet.....	16
1.1.2.1.4. Cemaat	17
1.1.2.1.5. Kavim.....	22
1.1.2.1.6. Ümmet	25
1.2. Tarihsel Arka Plan.....	26
1.2.1. Câhiliye Döneminde İnsana Bakış ve Toplumsal Yapı.....	26
İKİNCİ BÖLÜM.....	31
KUR'ÂN'DA İSLAM TOPLUMUNUN VASIFLARI	31
2.1. Kur'ân'ın Öngördüğü İnsan Modeli.....	31
2.2. İslam Toplumu	33
2.2.1. İslam Toplumu Tarihsel Gelişimi.....	36
2.2.2. İslam Toplumu Dine Yaklaşımı	37
2.2.3. İslam Toplumunda Kültürel Gelişme	40
2.2.4. İslam Toplumu Sanata Bakışı.....	42
2.2.5. İslam Toplumu Siyaset Anlayışı	43
2.2.6. İslam Toplumu Ticâret Hayatı.....	46
2.2.8. İslam Toplumu Vasıfları.....	50

2.2.8.1. Adaletli Bir Toplum Olması	50
2.2.9.2. Orta Ümmet Olması.....	51
2.2.9.3. Hayırda Yarışması	53
2.2.9.4. Güvenilir Olması.....	54
2.2.9.5. Barışçıl Olması	55
2.2.9.6. Kardeşçe Yaşama.....	56
2.2.9.7. Etnik Ayrım Yapmaması	58
2.2.9.8. Birlik ve Beraberlik İçinde Yaşaması	59
2.2.9.9. Yoksula-Fakire Yardım Etmesi	60
2.2.9.10. İslam Toplumunda Görülen Bazı Olumsuz Davranışlar.....	62
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	66
EHL-İ KİTAP TOPLUMUNUN VASIFLARI	66
3.1. Kavramsal Çerçeve ve Tarihsel Boyut.....	66
3.1.1. Ehl-i Kitap	66
3.1.2. Tevrat.....	69
3.1.3. Kitab-ı Mukaddes	69
3.2. Ehl-i Kitap ve Tarihsellik.....	69
3.2.1. Yahudiliğin Tarihi Gelişimi	69
3.2.2. Hristiyanlığın Tarihi Gelişimi	71
3.3. Ehl-i Kitap ve Din Olgusu.....	73
3.3.1. Yahudilerin Dine Yaklaşımı.....	73
3.3.2. Hristiyanların Dine Yaklaşımı.....	76
3.4. Ehl-i Kitaba Göre Siyasî Düşünce	77
3.5. Ehl-i Kitap'a Göre Ticaret Anlayışı	80
3.6. Ehl-i Kitap'ın Toplumsal Yönü	83
3.7. Ehl-i Kitap ve Kültür.....	84
3.8. Ehl-i Kitap Topluluklarının Vasıfları.....	87
3.8.1. Sözlerinde Durmamaları	87
3.8.2. Tevhid İnancından Sapmaları	89
3.8.3. Peygamberleri Reddetmeleri.....	90
3.8.4. Dini Tahrif Etmeleri.....	91
3.8.5. İbadetlerden Uzaklaşmaları	92
3.8.6. Dünyevi Çıkarlara Düşkün Olmaları	93
3.8.7. Ehl-i Kitap Toplumunda Görülen Bazı Olumlu Davranışlar.....	94
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	96

KUR'ÂNDÂ İSLAM İLE EHL-İ KİTAP TOPLUMLARININ MUKAYESESİ.....	96
4.1. Adâlet ve Hakikat.....	96
4.2. Toplumsal Birlik	97
4.3. Hayır İşleme	98
4.4. Güvenilirlik	99
4.5. Toplumsal Barış	100
4.6. Kardeşlik	102
4.7. Etnik Ayrım Yapmama	103
4.8. Alaya Alma ve Dedikodu.....	104
4.9. Kibir ve Emânet	105
SONUÇ.....	106
KAYNAKLAR	110
ÖZGEÇMİŞ	114

KISALTMALAR

a.s	Aleyhisselâm
Bkz.	Bakınız
b.y.	Basım yılı
c.c	Celle Celâluhu
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr.	Doktor
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
s.	Sayfa
s.a.v	Sallallahu Aleyhi Vesellem
ss.	Sayfa sayısı
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
Yay.	Yayınları
yy.	Yüzyıl
y.y.	Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

İnsan, toplumu oluşturan en küçük yapı taşıdır. Toplamlar, bireylerin etkileşimleri ve bir araya gelmeleri sonucunda şekillenir. Bu nedenle "insan" kavramı, çok boyutlu bir yapıya sahip olup, sosyal, kültürel, psikolojik ve manevi yönleriyle ele alınması gereken bir olgudur. Bu çalışmada, insan kavramının Kur'ân-ı Kerim'deki yansımaları üzerinde durulmuş, insanın çeşitli yönleriyle nasıl değerlendirildiği incelenmiştir. Kur'ân-ı Kerim, insanı yalnızca bir varlık olarak değil, aynı zamanda sosyal ilişkiler içinde yer alan, ahlaki ve etik değerlere sahip bir birey olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, Kur'ân'da geçen âyetler ışığında insanın varoluş amacına, toplum içindeki rolüne ve diğer bireylerle olan etkileşimlerine dair önemli tespitlerde bulunulmuştur. İnsan, toplumsal yapının merkezinde yer alır ve bireylerin bir araya gelmesi, toplumsal normları, değerleri ve kültürel kimlikleri oluşturur. Çalışmada, Kur'ân-ı Kerim'de insanın tanımına ve kavramsal boyutlarına dair çeşitli âyetler ele alınmış, bu âyetlerden yola çıkarak toplumların özellikleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Örneğin, insanın adalet, merhamet ve dayanışma gibi değerlerle donatılmış bir varlık olduğu vurgulanarak, bu değerlerin toplumların gelişimindeki rolü açıklanmıştır. Aynı zamanda, insanın toplum içindeki sorumlulukları ve diğer bireylerle olan ilişkileri de ele alınmıştır. Araştırma, insan kavramının sadece bireysel bir olgu olmadığını, aynı zamanda sosyal yapılar ve toplumsal dinamikler üzerinde derin etkiler bıraktığını göstermeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, insanın sosyal, kültürel ve manevi boyutları üzerinde durulmuş, Kur'ân'daki insan anlayışının toplumların dinamiklerini nasıl şekillendirdiği sorgulanmıştır.

Bu çalışmanın her aşamasında desteklerini esirgemeyen, özverili teşvikleri ile beni yönlendiren danışmanım Doç. Dr. Süleyman Pak'a, aileme ve tüm katkıda bulunanlara en içten teşekkürlerimi sunarım. Bu araştırmanın, insanın toplumsal yaşamda nasıl bir yere sahip olduğunun daha iyi anlaşılmasına, bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sunması beklenmektedir.

Büşra SARAÇ

TOKAT- 2024

ADAMA (İTHAF) SAYFASI

Tezin hazırlanmasından sonuçlandırılmasına kadar katkıları olan aynı zamanda maddî-mânevî destek ve dualarını her daim yanımda hissettiğim kıymetli danışmanım Doç. Dr. Süleyman PAK'a şükranlarımı sunuyorum. Tezin her aşamasında katkıda bulunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN'a teşekkürü borç bilirim. Gitmiş olduğum yatılı Kur'ân kursunda beni fark ederek yolumu açan, merhum hocam Recep KATIRCI'ya, gerek ilham gerekse de kaynak arayışında adeta bir kütüphane görevi üstlenen kıymetli dedem emekli müftü Sabri BÖĞREK'e, varlık sebeplerim olan, özverili teşvikleri ile her daim yanımda olan kıymetli babam Mehmet Akif BÖĞREK'e, annem Emine BÖĞREK'e, çalışmanın her aşamasında bana kaynaklık eden bilgi ve zamanından çoğu kez istifade ettiğim manevi hocam doktorant Berna Nur BÖĞREK'e ve aynı haneyi ve hatıralarını paylaştığım kardeşlerime teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak beni akademik sahaya teşvik eden, her türlü katkı ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli eşim Osman SARAÇ'a ve zaman zaman hakkını ihlâl etme durumumdan dolayı beni anlayışla karşılayan sevgili evlâdına çok teşekkür ediyorum. Çaba ve gayret biz kullarından, muvaffakiyet ve lütuf Allah'tandır.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca toplumlar; inançları, kültürel değerleri ve sosyal normları etrafında şekillenmiştir. Ayrıca bu dinamikler, bireylerin ve grupların kimliklerinin de belirlenmesini sağlamıştır. İslam ve Ehl-i Kitap toplumları, bu tarihsel sürecin önemli bir parçasını oluştururken benzerlikleri ve farklılıklarıyla iki geniş toplumsal yapı olarak dikkat çekmektedir. İslam toplumu, Kur'ân'ın evrensel mesajlarıyla şekillenirken; Ehl-i Kitap toplumları, tarihi süreç içinde çeşitli inanç ve değer sistemleri geliştirmiştir. Bu çalışmanın amacı, Kur'ân'daki İslam toplumu ile Ehl-i Kitap toplumlarının vasıflarının belirlenerek bu vasıfların mukayese edilip, bu iki toplum arasındaki temel farklılıkları ortaya koymaktır.

İslam, toplumsal adalet, güvenilirlik, kardeşlik, barış ve yardımlaşma gibi temel erdemlerle şekillenir. Bu değerler, İslam toplumunun sosyal dinamiklerini oluştururken, bireylerin manevi ve ahlaki gelişimlerini destekler. Kur'ân, adaletin sağlanmasını hem hukuki hem de ahlaki bir zorunluluk olarak ortaya koyar. Müslümanlar, adaletin yalnızca bir ilke değil, aynı zamanda toplumsal huzurun sağlanmasında kritik bir rol oynadığını kabul ederler. İslam, bireylerin ortak iyiyi hedeflemelerini ve toplumsal ilişkilerde dayanışmayı teşvik etmeyi amaçlar.

Ehl-i Kitap toplulukları ise, sahip oldukları vahyi tarihsel süreç içinde farklı şekillerde yorumlamış ve zamanla bu vahyin özünü zayıflatmışlardır. Yahudilik ve Hıristiyanlık, Ehl-i Kitap'ın temel bileşenlerini oluştururken, bu inanç sistemlerinin zamanla evrilerek sosyal yapıları ve toplumsal ilişkileri üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Ehl-i Kitap toplumları, vahyi temsil etme konusunda yaşadıkları zafiyetler nedeniyle, dinî ve toplumsal değerlerinde belirgin sapmalar yaşamışlardır. Bu durum, toplumsal güvenin sarsılmasına ve bireyler arasında olumsuz ilişkilere yol açmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, kavramsal çerçeve ve tarihi arka plan detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde, insan ve toplum kavramlarının yanı sıra, câhiliye dönemi toplumu üzerinde durulmuştur. Ayrıca İslam'ın doğuşu sürecinde Kur'ân'ın rolünün Ehl-i Kitap topluluklarının tarihsel geçmişi ile ilişkisi de irdelenmiştir.

İkinci bölümde, İslam toplumunun temel vasıfları detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Bu bağlamda, Kur'ân'ın öngördüğü insan modeli, İslam toplumunun tarihsel gelişimi, dini yaklaşımı, kültürel gelişimi ve toplumsal değerleri üzerinde durulmuştur.

Ayrıca İslam toplumunun sanata ve ticaret hayatına bakış açısı da incelenmiştir. Bu çerçevede, İslam toplumunun temel erdemleri arasında yer alan adalet, güvenilirlik, kardeşlik, barış ve yardımlaşma gibi değerlerin nasıl şekillendiği ve toplumsal yapı üzerinde nasıl etkili olduğu değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Ehl-i Kitap toplumlarının vasıfları üzerinde yoğunlaşmıştır. Ehl-i Kitap kavramı, Tevrat ve Kitab-ı Mukaddes'in tarihi gelişimi, bu toplulukların din olgusu, siyasal düşünceleri ve ticaret anlayışları vb. konular derinlemesine incelenmiştir. Ehl-i Kitap toplumlarının tarihsel süreç içindeki dönüşümlerinin inanç sistemleri üzerindeki etkileri de yorumlanmaya çalışılmıştır.

Son olarak dördüncü bölümde, İslam toplumu ile Ehl-i Kitap toplumları arasındaki vasıfların karşılaştırılması yapılmıştır. Bu karşılaştırmalarla toplumsal ilişkilerin nasıl şekillendiği, bireyler arası güvenin nasıl tesis edildiği ve dinî değerlerin nasıl korunduğu yorumlanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda, bu iki toplumun sosyal dinamiklerinin ve ilişki biçimlerinin önemli sonuçlara yol açtığına dikkat çekilmiştir. Çalışmanın sonunda ise araştırmanın alana sağladığı katkılar ve sınırlamalar değerlendirilmiştir.

1. Tezin Konusu

Bu çalışmanın konusu, “*Kur’ân’da İslam İle Ehl-i Kitap Toplumu ve Mukayesesi*’dir.” Kur’ân-ı Kerim içerdiği mesajlarla bütün insanları-cinleri ve zamanları içine alan özelliğiyle evrensel bir kaynaktır. Verdiği mesajlarla insanları her iki yaşamında da aydınlığa ulaştırmayı hedefleyen Kur’ân üzerine; din başta olmak üzere sosyolojiden psikolojiye, dil biliminden tarihe kadar oldukça farklı disiplinlerde çalışmalar yapılmıştır. Ancak Kur’ân-ı Kerim’deki İslam toplumu ile Ehl-i Kitap toplumu daha önce karşılaştırılmalı olarak incelenmemiştir. Bu çalışmada Kur’ân-ı Kerim, toplumlar temelinde Ehl-i Kitap ile mukayese edilerek değerlendirilmiştir.

Kur’ân-ı Kerim’in inşa etmeyi hedeflediği İslam toplumunun temel nitelikleriyle daha önce kendilerine kitap verilen toplulukların (Yahudiler ve Hristiyanlar) zaman içerisinde peygamberlerinin tebliğ ettiği ilahi çağrılardan nasıl uzaklaşıldığı incelemeye değer bulunmuştur. Bu toplulukların dinî ve ahlaki sapmaları, Kur’ân’daki âyetler ışığında tespit edilerek bu sapmaların peygamberlerin öğretileri ile ne derece çeliştiği değerlendirilmek istenmiştir. Çalışmada, Ehl-i Kitap’ın inanç ve uygulamalarındaki hataları ve çarpıklıkları düzeltmeye yönelik Kur’ân’ın ortaya koyduğu uyarılar, öğütler

ve tenkitler tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra kendisine vahiy indirilen İslam toplumunun, ideal toplum yapısına nasıl ulaşması gerektiği, Kur'ân'daki ilkeler üzerinden değerlendirilmiştir. Ayrıca Ehl-i Kitap ile İslam toplumu arasındaki benzerlik ve farklılıkların ele alınması her iki toplum arasında mukayese yapılmasını mümkün kılacak verilere ulaşılmasını sağlamıştır. Bu mukayesenin İslam toplumunun inşasında, Kur'ân'ın rehberliğinin tarihsel süreçteki etkilerini ve önemini anlamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Tezin Amacı

Hiz. Ebubekir döneminde (632-634) kitap haline getirilen Kur'ân-ı Kerim yaklaşık 1360 yıldır Müslümanlar özelinde tüm insanlığın kutsal kitabıdır. Kur'ân, dini bilgileri öğretmenin yanı sıra iyiyi ve kötüyü, doğruyu ve yanlışları da söyleyerek insanın diğer insanlarla olan ilişkisine yön verir. Kur'ân muhtevasının öneminden dolayı birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. Kur'ân-ı Kerim; din, edebiyat, tarih, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, iletişim bilimleri, siyasal bilimler gibi farklı disiplinler tarafından yapılan çalışmalara malzeme olmuştur.

Eser din bilimi alanında (Fırat: 1997, Kur'an-ı Kerim'e vahiy sürecinde oluşan İslam toplumu (Tedric ve tebliğ yöntemleri açısından)), (Birekul: 2002, Sosyolojik açıdan ilk dönem İslam toplumunda kadın ve aile), (Yılmaz: 2002, Hicri I-II. Asır İslam toplumunda sosyal hayat ve aile yapısı (Mukayeseli bir inceleme)), (Şahin: 2010, Kur'ân âyetleri ışığında cahiliye toplumundan İslam toplumuna değişim süreci), (Necan: 2023, Almanya Türk toplumunun din algısı: Diyanet İşleri Türk İslam Birliği ve İslam toplumu millî görüş üyeleri üzerine karşılaştırmalı bir araştırma) çeşitli çalışmalarla incelenmiştir. Ancak Kur'an-ı Kerim, Ehl-i Kitap ile toplumlar özelinde karşılaştırmalı olarak ele alınıp değerlendirilmemiştir. Yapılan çalışmayla bu boşluğun doldurulacağı düşünülmüştür. Ayrıca yapılan mukayeseli çalışmayla din sosyolojisi alanına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

3. Tezin Önemi

İslam ve ehli kitap (Yahudi ve Hristiyan) toplumlarının özelliklerini karşılaştıran bu çalışma, dinlerin sahip olduğu temel esasları tanıtmayı ve bunun toplum üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Dinler, tarih boyunca toplumsal hayatta derin bir etkiye sahiptir. Bu durum zaman zaman insanları bir araya getirirken bazen de insanların ayrışmasına yol açmaktadır. Bundan ötürü yapılacak karşılaştırmalı

çalışmalarda toplumların sadece dini boyutları değil aynı zamanda kültürel ve tarihsel dinamikleri de göz önünde bulundurulmalıdır. O bakımdan İslam toplumu ile ehli kitabın özelliklerinin karşılaştırılması ve aralarındaki temel farklılıkların değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Hazırlanan çalışma, sadece İslam ve ehli kitabın dini boyutlarına odaklanmakla kalmayıp bu toplulukların sosyal yapılarını da inceleyerek, din anlayışlarının toplumsal etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Dinlerin toplumsal yaşam üzerindeki etkileri, bireylerin değer sistemlerini, ahlaki normlarını ve sosyal ilişkilerini şekillendirir. Bu nedenle araştırmanın sonuçları hem İslam hem de Ehl-i Kitap toplumlarının sosyal yapılarındaki benzerlikleri ve farklılıkları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Çalışma, Kur'ân-ı Kerim'deki âyetleri referans alarak, İslam toplumunun ve ehli kitabın niteliklerini daha derin bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Kur'ân hem İslam'ın hem de ehli kitabın temel değerlerini ve toplumsal ilişkilerini şekillendiren bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, Kur'ân'daki âyetler ışığında her iki toplumun toplumsal değerlerinin, ahlaki normlarının ve dini yaklaşımlarının nasıl belirlendiği ortaya konulacaktır.

Dinler arasındaki benzer ve farklı yönler üzerine yapılan araştırmalar, günümüzde giderek önem kazanmaktadır. Bu sebeple çalışmanın, İslam ve Ehl-i Kitap toplumlarının karşılaştırılmasıyla din sosyolojisi ve teoloji başta olmak üzerine alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.Yöntem

Araştırmanın amacı, İslam ve Ehl-i Kitap (Yahudi ve Hıristiyan) toplumlarının vasıflarını karşılaştırmak olduğundan, çalışmanın kapsam alanı Kur'ân-ı Kerim'de toplumla ilgili yer alan âyetlerden oluşmaktadır.

Çalışmaya ilk olarak nitel araştırma yöntemi ile Kur'ân-ı Kerim'deki âyetlerin analiz edilmesi, İslam toplumu ve Ehl-i Kitap toplumu ile ilgili yapılmış kitap, makale, bildiri, lisansüstü çalışmalarının taranması ve incelenmesiyle başlanmıştır. Daha sonra Kur'ân-ı Kerim'in okumasına geçilmiştir.

Çalışmada kaynak olarak Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin tarafından çevirilen ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'nca hazırlanan *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Hayrettin Karaman tarafından çevirilen ve Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları'nca hazırlanan

Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir adlı eserler taranarak İslam toplumu çerçevesinde değerlendirilecek olan âyetler nitel yaklaşımla tespit edilmiştir. Bu süreçte, özellikle İslam toplumunun niteliklerini belirleyen âyetler ile Ehl-i Kitap toplumlarının özelliklerini vurgulayan âyetler üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra çalışmada üzerinde durulan kavramlar noktasında Ragib İsfahânî'nin *Müfredât* adlı eseri ile Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'nca hazırlanan *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nden de büyük ölçüde yararlanılmıştır. Âyetlerin değerlendirmeleri yapılırken Taberî'nin *Tefsiri*'nden istifade edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerin analizi, araştırmanın en önemli yönlerinden biridir. Bu bölümde, İslam ve Ehl-i Kitap toplumlarının niteliklerini belirleyen âyetler üzerinde derinlemesine inceleme yapılmıştır. Âyetler, belirli temalar çerçevesinde gruplandırılarak, her iki toplumun değer yargıları, sosyal ilişkileri ve din anlayışları hakkında çıkarımlar yapılmıştır. Bu analiz, Kur'ân'daki âyetlerin derin anlamlarının anlaşılmasına ve her iki toplumun inanç sistemlerinin karşılaştırılmasına olanak sağlayacaktır.

Toplanan veriler ve yapılan analizler doğrultusunda, İslam ve Ehl-i Kitap toplumlarının nitelikleri arasında bir karşılaştırma gerçekleştirilmiştir. Bu karşılaştırmayla, benzerlik ve farklılıklar üzerinden detaylı bir inceleme yapmak hedeflenmiştir. Örneğin, adalet anlayışları, yardımlaşma geleneği, sosyal yapı ve etik değerler gibi temalar üzerinden, her iki toplumun dinî ve toplumsal pratikleri arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmanın, dinler arası anlayışın geliştirilmesi zemin oluşturması ve toplumlar arasındaki ilişkilerin incelenmesine katkı sağlaması amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL ARKA PLAN

1.1. Kavramsal Çerçeve

1.1.1. İnsan

انس kelimesi جن kelimesinin zıt anlamlısıdır. “إنس” “نسى إ” kelimeleri insanlık cinsine ait olan, demektir. Bu kelime, birbirleri ile yakınlık kurabilen, yakınlaşabilen kişi anlamında kullanılmaktadır. انسان [insan]: Hayatın devamı ve gerekliliği için ahenk içerisinde yakınlık kurması kaçınılmaz olduğundan bu ismi almıştır.¹ Beşer, insan topluluğu” anlamına gelen ins, daha ziyade insan türünü ifade etmekte olup bu türün erkek veya dişi her ferdine insî/enesî yahut insân denmektedir.²

İnsan yeryüzünde yaşayan canlıların en üstün niteliğe sahip olanıdır. Çünkü insan; muhakeme gücüne sahip, düşünebilen bir varlık olmasından hareketle diğer canlılardan ayrılmaktadır. İnsanın sadece akledebilen bir varlık olmasının yanında gerek fiziksel gerekse de ruhsal açıdan en üstün şekilde yaratılmış olması da insanı diğer canlılardan farklılaştırmıştır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîmde; “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.”³ buyrulmaktadır.

En muazzam biçimde yaratılmasını ifade eden ahsen-i takvim tamlaması, insanın yeryüzündeki diğer varlıklardan üstün, özel ve en güzel biçimde yaratılmış bir varlık olduğunu ifade etmektedir.⁴

İsra sûresinde ise “Andolsun ki biz, insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Karada ve denizde taşıtlara yükledik ve temiz yiyeceklerden onları rızıklandırdık. Onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”⁵ şeklinde beyan edilmektedir.

Âyette bahsi geçen “şan, şeref ve nimetler” lütuf ve insanın bolca verildiği kerem kavramı ile ifade edilmektedir. Kerem kavramı en geniş manası ile Allah’ın insanları erdemli, asil, öncelikli gibi mânevî değerlerle süslemesini aynı zamanda da insanın maddî açıdan donatılmasını ifade etmektedir. Bununla birlikte insanı diğer

¹ Ragib el-İsfahânî, *Müfredât el-fâz el-Kur’ân*, tahkik: Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, (İstanbul: Dar Şîra, 2010).104.

² İlhan Kutluer, “İnsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/320.

³ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010); et-Tin 95/4.

⁴ *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman vd., (Ankara: TDV, 2007), 5/647.

⁵ el-İsrâ 17/70.

varlıklardan seçkin kılan özellikler akıl, düşünme, konuşma, mantık, zekâ gibi yetilerden hareketle sosyolojik ve psikolojik açıdan sağlamlığına kadar birçok donanımına sahip olmasını ifade etmektedir. Allah'ın kıymet verdiği ve onu özel kıldığı insanoğlunun, bugün hayal gücünün ötesinde çalışmalar ortaya koyması bize bu âyetin sırrını anlatmaktadır. İnsanın nimetler noktasında güzel rızıklandırılması demek, dinî açıdan uygun, temiz, sağlıklı ve faydalı olan gıdaların, insanın zevkine hitap ettiği ve hoşuna gittiği kadar hizmetine sunulmasını kapsamaktadır. Bu nedenle günlük hayatta yeme içme gibi temel ihtiyaçlarımızı karşılarken helâl ve sağlıklı rızıkları tercih etmek hem bireysel hem de toplumsal düzeyde pozitif bir etki yaratarak insanlığın daha iyi bir geleceğe doğru ilerlemesine katkı sağlamaktadır.⁶

İnsan yaratılışının hikmeti gereği uygardır. Yani insanoğlu tek başına hayatının devamını sağlayamaz ve ihtiyaçları için birlikte hareket etme eğilimindedir. Dolayısıyla insan yakınlık kurabilen bir varlıktır.⁷ Ünsiyet, insanların birbirleriyle yakın, samimi ve destekleyici ilişkiler kurmalarını sağlayan bir durumu ifade etmektedir. Bu durum, insanların sosyal hayatta varlıklarıyla etkileşimde bulunmalarını kolaylaştırır ve insanın doğasında var olan sosyal ihtiyaçları karşılar. Ünsiyet; sevgi, saygı, dostluk gibi pozitif duyguları içerdiğinden insanlar, bu tür duygusal bağlar kurarak hem ruhsal olarak tatmin olurlar hem de toplumsal yaşamın gerekliliklerini yerine getirebilmektedirler. Bu ilişkiler, bireylerin hayatlarını anlamlı kılarak onları topluma entegre etmektedir.

“Sizler cansız iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz”⁸

İnsanın yaratılışı, hayatın başlangıcı ve ölümünün kaçınılmazlığı, birçok insan için düşünce ve derinlik gerektiren konulardır. Bir taşın yerinden oynaması veya bir otun bitmesi gibi olaylar bile insanın kendi yaratılışını ve hayatını anlamasına vesile olabilir. İnsanın hayatı; karmaşık, düzenli, hesaplı, ayrıntılı ve derin sanatlı bir yapıya sahiptir. Bu düzenlilik, sadece tesadüflerle açıklanamayacak kadar büyüktür. Bu bağlamda, insanın hayatını ve yaratılışını düşündüğünde, Allah'a yönelmenin kaçınılmaz olduğu belirtilmektedir. Doğumdan ölüme kadar insanın yaşamında belirgin olan bu gerçeklikler, inkâr edilemez bir şekilde ortadadır. İnsanın bu gerçekleri inkâr etmesi, genellikle kalbinin mühürlenmiş olmasına, aklının yanlış yönlendirmelere

⁶ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/503-504.

⁷ İsfahânî, “İns”, 104.

⁸ el-Bakara 2/28.

maruz kalmasına veya şartlanmış olmasına bağlanır. İnsanın varlığının son bulduğu ölüm halinden sonra tekrar diriltileceği, dünyada iken yaptığı iyi veya kötü her ne varsa bunların hesabını vereceği, hesabın sonucunda da karşılaşacağı manzara Peygamberler tarafından haber verilmiştir. Bu haberi kabul edip inanmaya fitrî (tabii, bozulmamış, şartlanmamış) akıl engel değildir. Tam aksine akıl, yok iken yaratıp hayat verenin öldürdükten sonra yeniden hayat vermesinin daha kolay olacağını kıyas metodu ile kolayca çıkarır ve kabullenir.⁹

İnsan ülfet ettiği ölçüde ülfet bulabilir ve yaratılış itibari ile insanda var olan bu temel gerçeklik onu diğer canlılardan ayırır. Çünkü ünsiyetin temelinde iletişim kurabilme eğilimi vardır. Ülfetin sekteye uğradığı durumda insan, yakınlıktan uzaklaşarak yalnızlaşır. Hâlbuki bu yaratılış gereğince insana ters düşmektedir. İnsanın ruhunu da kalbini de dolduran şey içinde var olan bu sevgidir. Sevgisiz bir insan da etrafında bulunan hiçbir şeye yakınlık gösteremeyeceğinden kendisinden fayda da beklenemez. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) bir rivayette: “*Mü'min ülfet eder, ülfet etmeyen ve kendisi ile ülfet edilmeyen kişide hayır yoktur.*” buyurmuşlardır.¹⁰

Bu hadiste insanın nisyan kelimesinden türeyerek onun unutabilen bir varlık olması karşımıza çıkmaktadır. İnsan unutkan bir varlık olması hasebiyle çoğu zaman Yaratıcısını ve kendisine verilen onca nimeti unutarak Rabbine karşı nankörlük etmiş olur. Dolayısıyla insan, çabucak ünsiyet kurduğu gibi çabucak da unutabilen bir varlıktır. İnsanın ünsiyet kurabilmesi onu Hakka yaklaştırırken nisyan boyutu ile de kendi doğrularının peşinden gidip haktan uzaklaşır. Burada akıllara şöyle bir soru gelebilir. Ünsiyet kurabilen insanın aynı zamanda unutabilen bir varlık olması çelişkili olmaz mı? Şöyle ki Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim de çoğu yerde “تَعْلَمُونَ أَفَلَا”¹¹ ifadesi ile akletmemiz gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'in diğer bir isminin de “zikir” olması Rabbimizin bizlere her daim kendisini hatırlatması anlamındadır. Fakat günümüz insanının geldiği nokta ünsiyetten sıyrılıp kendi iç âlemine yönelerek birbirini nisyana sürükleyip götürmesidir. Bizim görevimiz ise aradaki ünsiyeti tekrar canlandırarak nisyandan çekip kurtarmaktır.

İnsan için dünya hayatı eğlence ve rahatlıktan ibarettir. Bu rahatlık her ne zaman

⁹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 1/ 95-97.

¹⁰ Ahmed b. Hanbel vd., *el-Müsned*, nşr. Şu'ayb Arnâut (b.y.: Mü'essesetü'r-Risâle, 1420/ 1999), 37-7, (No. 22322).

¹¹ el-Bakara 2/44-76; el-Âl-i İmrân 3/65; el-En'âm 6/32.

bozulsa, sekteye uğrasa işte o vakit insanoğlu Allah'ı anmaya başlar. “İnsana bir sıkıntı dokunduğu zaman, gerek yan yatarken, gerek otururken, gerek dikilirken bize dua eder. Kendisinden sıkıntısını gideriverdik mi sanki kendisine dokunan o sıkıntı için bize hiç yalvarmamış gibi aldırmadan geçer gider. İşte o aşırı gidenlere yaptıkları şeyler böyle güzel gelir.”¹² Âyette de ifade edildiği üzere insanoğlunun sabırsızlığı ve arsızlığının boyutu gözler önüne serilmektedir. Öyle ki, insanoğlu sıkıntılı bir durumla karşılaştığında ve kendisine bir daraltı geldiğinde ne halde olursa olsun hemen Allah'ın huzuruna vararak içtenlikle O'na el açarak o sıkıntılı halin kendisinden defedilmesini ister. Başına gelen bu durum karşısında sabırlı davranmayıp Allah'ın böyle bir sıkıntıyı kendisine neden verdiğini düşünerek kendisini isyana sürükler. Ne zaman sıkıntı ortadan kalkıp rahatlık zamanı kendisine verilince Allah'a karşı göstermiş olduğu tavrını unuttur.¹³

1.1.2. Toplum

Toplum, farklı yaş gruplarından bireyleri bir araya getiren, ortak inanç ve kurumlara dayalı bir organizasyon olarak tanımlanabilir. Toplumlar, bireyler arasındaki etkileşimler sonucunda şekillenir ve bu etkileşimler, toplumsal ilişkileri düzenleyen kurumların gelişimine katkıda bulunur. İnsanlar, belirli hedefler etrafında toplanarak gruplar oluşturabilir ve bu grupların iç ilişkileri, toplumun genel yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynar.¹⁴ Bunun yanı sıra toplumlar zamanla değerler, din, bilgi ve sanat gibi unsurları içeren bir kültürel miras oluştururlar. Bu kültürel miras, toplumun temel kurumlarını etkileyerek toplumsal kimliğin korunmasını sağlar.¹⁵ Toplum, çeşitli insan gruplarının bir araya gelmesi ve etkileşimleri sonucunda şekillenen, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamı düzenleyen kurumlarca desteklenen bir organizasyon olarak görülebilir.¹⁶ Toplumun şekillenmesi yine o toplum içinde bulunan bireylerin şahsiyetleri ile doğrudan ilişkilidir. Şahsiyet: Arapçada (ش-خ ص) kökünden türemiştir. Gözükmek, ortaya çıkmak, bir kimseye pür dikkat bakmak, bir yerden başka bir yere gitmek, sesi yükselterek konuşmak, bir kimsenin hayali görüntüsü ve kişinin

¹² Yûnus 12/12.

¹³ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tefsîr-i Taberî*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1998), 4/400-401.

¹⁴ Émile Durkheim, *Toplumsal İş bölümü*, Çev. Özercan Ozan Kaya. (İzmir: Cem Yayınları, 2023, 27).

¹⁵ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata (İstanbul: Ayraç Yayınları, 2007), 89.

¹⁶ George Herbert Mead, *Zihin, Benlik ve Toplum*, çev. Yeşim Erdem (İstanbul: Heretik Yayınları, 2021), 52.

uzaktan fark edilebilmesi ¹⁷, uzaklardan görünebilen ayakta insan silüeti ¹⁸ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

1.1.2.1. Toplumunu Oluşturan Sosyal Gruplar

Toplumunu oluşturan çeşitli sosyal gruplar (aile, komşu, cemaat, kavim, millet ve ümmet) bulunmaktadır. İbn Haldun, *Mukaddime* adlı eserinde, toplumların bir arada durmasını sağlayan temel unsurun "asabiyet" olduğunu belirtir. Asabiyet, bireylerin ortak bağlar ve dayanışma duygusuyla bir arada olmalarını sağlayan toplumsal bir güçtür. Aile ve cemaat gibi küçük ölçekli gruplardan başlayarak millet ve ümmet gibi daha geniş topluluklara kadar uzanan bu yapı, toplumun dayanışma ve güvenlik ihtiyacını karşılar. İbn Haldun'a göre toplumdaki bireyler önce en yakınları olan aile ve komşuları ile bir dayanışma geliştirir, ardından cemaat içinde bu dayanışmayı genişleterek kavim, millet ve ümmet gibi daha büyük gruplarla bütünleşirler. Bu sosyal gruplar, bireylerin kendilerini güvende hissetmelerini sağladığı gibi, toplumun genel düzeninin korunmasına da katkıda bulunur.¹⁹ Bu araştırma çerçevesinde toplumla ilişkilendirilebilecek (aile, komşu, cemaat, kavim, millet ve ümmet) kavramlar ele alınmıştır..

1.1.2.1.1. Aile

İslam, insanların birlik içerisinde, bireysellikten uzak bir şekilde hareket etmesini amaçlamaktadır. Buna göre bütün insanlar, Âdem ve Havva'nın nesebinden olup, yaratılış itibari ile aynıdırlar. İnsan topluluklarının en küçük birimini aile oluşturmaktadır. Aile, toplumun en temel yapısını teşkil etmektedir. Aileyi oluşturan unsurlar başlı başına birer fert iken hepsinin birlikteliği neticesinde kurumsallaşarak bütünlük arz eder. Aile içerisindeki fertler arasında soy dediğimiz bir bağ bulunmaktadır.

Kur'an'da zikredilen ehl kavramı, aile anlamında kullanılmıştır. Ehlu'l- beyt ifadesi, Hz. Peygamber'in (s.a.v) aile bireylerini ifade etmektedir.²⁰ Ailelerin birlikteliğinden akraba toplulukları meydana gelir. Akraba, kan bağı ile veya evlilik yoluyla buluşan insan gruplarıdır. İslam, aile fertlerinin birbirleriyle ve akrabalarıyla ilişkilerine çok büyük önem vermektedir. Kur'an, bütün insanların hem kendilerinin ve

¹⁷ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab* (Beyrut: Darü Sâdır, 2010), "şhs", 7/45-46

¹⁸ İsfahânî, "Şhs", 541.

¹⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2004), 1377

²⁰ İsfahânî, "Ehls", 106.

hem de aile bireylerinin maddi ve manevi alanlarını korumalarını, dini bir görev olarak gözetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. *“Onlar ki, iyice pekiştirdikten sonra da Allah’a verdikleri sözden dönerler, Allah’ın birleştirilmesini emrettiğini ayırırlar, yeryüzünde fesat çıkarırlar; işte sonunda zararlı çıkacak olanlar da yalnız bunlardır.”*²¹ âyeti buna en güzel örnektir.

İnsanlar arası ilişkilerde kişilerin birbirlerine karşı duydukları yakınlıklardan dolayı aralarında çeşitli bağlar oluşmaktadır. İslam akrabalık ilişkilerini önemser ve insanları akraba bağlarını korumaya teşvik eder. Sıla-i rahim ise akrabalık bağlarını sürdürmek, akrabalar arasındaki ilişkileri güçlendirmek ve koparmamak anlamına gelir. Bu bağlar, toplumun dayanışma ve yardımlaşma ruhunu güçlendirir. İnsanlar arasındaki geniş ilişkiler ağı, insanlığın birlikte yaşama ve birbirine destek olma sorumluluğunu içerir. İnsanlık âlemiyle ilgili bağlar, küresel barış ve iş birliği için gereklidir. İslam’da iman kardeşliği, Müslümanların birbirlerine olan bağlılığını ifade eder. Ortak inançlar ve değerler etrafında birleşmek, toplumun birlik ve beraberliğini sağlar. Bu bağlar, koparıldığı zaman toplumda huzursuzluk, anarşi ve fesatın artmasına neden olabilir.

*“Bir zamanlar biz İsrâiloğulları’ndan, “Yalnız Allah’a kulluk edeceksiniz; ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin” diyerek söz almıştık. Sonra, içinizden küçük bir kesim dışında, sözünüzden döndünüz; hâlâ da sırt çevirmektesiniz.”*²² Bu âyet-i kerime, insanın Allah’a (c.c.) kulluk etmesiyle başlayan fitri bir bağa işaret etmektedir. Âyette geçen *“anne-babaya ihsan”* ifadesi, İslam’da aile yapısının temelini oluşturan ebeveyn hakkını temsil eder. İhsan²³ kavramı, sadece maddi bir destek değil, aynı zamanda gönül kırmama, güzel muamelede bulunma, hürmet etme gibi geniş bir anlam taşır. Aile, İslam’da mukaddes bir bağ olarak kabul edilir; bu yüzden Allah (c.c.), kendisine kulluk etme emrinden hemen sonra, ana babaya iyilik yapmayı emretmiştir. Bu sıralama, Allah’a ibadetin ardından gelen en önemli görevin ebeveynlere hürmet olduğunu ifade eder. Ayrıca yakın akrabalara (zevil-kurba), yetimlere (yetime), yoksullara (mesâkin) iyilik etmek, İslami bir toplumun adalet ve merhamet üzerine inşa edilmesi gerektiğini gösterir.

²¹ el-Bakara 2/27.

²² el-Bakara 1/83.

²³ İsfahânî, “İhsan”, 284

“Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.”²⁴

Bu âyet-i kerimede, asıl "birr"²⁵ yani erdemin ne olduğu anlatılmaktadır. Buradaki "birr", yüzlerin belirli bir yöne çevrilmesi değil, Allah’a tam bir teslimiyet ve ihlas ile yönelmedir. Gerçek takva sahibi kimse, sadece ibadet etmekle kalmaz, aynı zamanda malını en çok sevdiği kişiler olan yakınlarına (zevil-kurba), yetimlere (yetime), muhtaçlara (mesâkin) ve yolda kalmışlara (ibn-i sebil) infak eder. Bu kişiler, yardıma en muhtaç grupları temsil eder. Âyette, infakin ve aileye yapılan harcamaların iman ve ibadetle aynı bağlamda ele alınması, ailenin korunup desteklenmesinin İslami ahlakın bir gereği olduğunu gösterir. Bu durumda aile, sadece bir kan bağı değil, toplumun maddi ve manevi sorumluluklarının taşındığı kutsal bir yapı olarak görülmektedir.

Kur’ân Müslümanlara harcamalarını nerelere yönlendirmeleri gerektiğini açıklarken, ilk olarak ana-babaya (*el-valideyn*) yapılan harcamaları vurgular. Aile içindeki bu mali sorumluluk, İslam’ın aileyi sosyal bir güvence olarak kabul ettiğini göstermektedir. Yakınlar (*zevil-kurba*) ve yetimler (*eytam*) da aile bağlarını kuvvetlendiren ve toplumdaki yardımlaşma ruhunu güçlendiren kişiler olarak belirtilmiştir. Kur’ân’da bu *“Sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: ‘‘Harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. Hayr olarak ne yaparsanız muhakkak ki Allah onu bilir.”*²⁶ âyeti ile değerlendirilmektedir.

İslam’da, yardıma muhtaç olan kimselere yapılan iyilikler, kişinin sevap hanesine yazılmakla kalmaz, aynı zamanda toplumun huzur ve dayanışmasını pekiştirir. Aileye yapılan maddi ve manevi katkı, Allah katında bir ibadet sayılmakta ve toplumsal barışa hizmet etmektedir.

“Boşanan kadınlar kendi başlarına (evlenmeksizin) üç âdet süresince beklerler.

²⁴ el-Bakara 2/177.

²⁵ İsfahânî, “Berr”, 128.

²⁶ el-Bakara 2/215.

*Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Eğer taraflar arayı düzeltmeyi istiyorsa kocaları, onları kendilerine geri çevirme hususunda başkalarından daha ziyade hak sahibidirler. Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır; erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur. Allah izzet ve hikmet sahibidir.”*²⁷ Bu âyet, aile içi ilişkilerin korunması ve evlilik sonrası ortaya çıkan hak ve sorumlulukların düzenlenmesi hakkında önemli bir ölçü sunmaktadır. İslam'da aile kavramı, sadece bir arada yaşamaktan ibaret değil; hakların korunması, adaletin sağlanması ve bireylerin birbirlerine olan güvenlerini tesis etmesi için de bir vesiledir. Bu âyette, boşanan kadınların iddet süresi boyunca beklemesi gerektiği belirtilerek, ailedeki kadın ve erkeğin haklarının korunması amaçlanmaktadır. Bu süre, çocuğun nesebinin belirlenmesi ve taraflar arasında bir barışma ihtimalinin değerlendirilmesi gibi hikmetler içerir. Bu hüküm, İslam'da aile içindeki düzeni koruma ve her iki tarafın haklarını gözetme anlayışının bir yansımasıdır.

Yüce rabbimiz insanların tek bir nefisten (*nefs-i vahide*) yaratıldığını vurgularken, aile yapısının yaratılıştan itibaren ilahi bir düzen üzerine kurulduğunu hatırlatır. *“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”*²⁸

Aile, insanlığın başlangıcından beri var olan bir yapı olup, Allah'ın bir hikmeti olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, evlilik ve aile bağı, sadece bireysel ihtiyaçları karşılayan bir kurum değil, insanlığın devamını sağlayan kutsal bir bağıdır. Âyette, akrabalık bağlarının korunmasının Allah katında önemine dikkat çekilirken, aile bağlarına saygı gösterilmesi gerektiği emredilmektedir. Bu, toplumsal düzenin temeli olan aile kurumunun korunmasının İslam'daki yüceliğini gösterir.

Kur'ân aile içi ve toplumdaki ilişkilerde güzel ahlakı teşvik etmektedir. Özellikle *"anne-babaya iyilik"* emri, İslam ahlakında ebeveyn hakkının önemini vurgular. İyi davranışın yalnızca anne-babayla sınırlı kalmayıp, akrabalar, komşular ve toplumdaki diğer yardıma muhtaç kimseler için de geçerli olması, aile ve toplumsal sorumluluğun geniş bir çerçevede ele alınması gerektiğini gösterir. *“Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir*

²⁷ el-Bakara 2/228.

²⁸ en-Nisâ 4/1.

*şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaş'a, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez.”*²⁹ Aile, bireyin ilk eğitim aldığı yer olup, bu eğitimle yetişen bireyler, topluma faydalı birer fert olurlar. Bu âyet, aile bağlarının güçlendirilmesiyle, toplumsal barışın ve düzenin sağlanacağını ifade etmektedir.

Akrabalık bağlarının korunması, Allah'ın emri gereği bu hususta hassasiyetle yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır. *"Sıla-i rahim"* denilen bu bağ, İslam'da önemle vurgulanan ve korunması teşvik edilen bir ilişkidir. *"Onlar Allah'ın, korunmasını emrettiği bağı koruyan, rablerine saygıda kusur etmeyen, hesabın kötü sonuç vermesinden korkan kimselerdir."*³⁰

Aile bağlarını koparmak, İslam'da büyük günahlardan biri olarak kabul edilmiştir. Allah, aile ilişkilerini koruyanların takvâ sahibi olduklarını ve onların kendisine yakın kimseler olduklarını ifade eder. Bu âyet, aile içi bağların sadece bir toplumsal sorumluluk değil, aynı zamanda bir dini vecibe olduğunu göstermektedir.

Tüm bu âyetlerden de anlaşıldığı üzere Allahuteala ana-babaya, akrabaya, yakın çevreye karşı iyi davranılmasını, bunların gözetilmesini emretmiştir. Yani özel de aile mefhumunun önemine vurgu yapılarak, bireyin birlik ve beraberlik içerisinde yaşamasının sınırlarına değinilmiştir. Bu sınırların tahribatı neticesinde ise neler olabileceği de açıklanmıştır. İslam'da akrabalık bağına verilen değer, Müslümanların birbirleriyle olan ilişkilerinin temel bir parçasıdır. Hadiste, Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: *"Akrabalık bağı dediğimiz rahim şayet bir can olsaydı, Allah Teâlâ'nın huzurunda ayağa kalkar, kendisiyle ilgiyi kesenlerden Allah'a sığınır ve onları Cenâb-ı Hakk'a şikâyet ederdi."*³¹ Bu ifade akrabalık bağının Allah katında ne kadar değerli olduğunu anlatmak için kullanılmıştır. Akrabalık bağı, sadece insanlar arasındaki ilişkilerde değil, aynı zamanda Allah'ın huzurunda da bir değere sahiptir. Bu sebeple, akrabalık bağının korunması ve gözetilmesi önemlidir. Hayatı dünya ve ahiret olarak iki kısma ayırdığımızda ve dünya hayatını yaşamak adına bizlere rehber ve model olan Kur'ân ve sünnete baktığımızda akrabalık bizler için hayatın

²⁹ en-Nisâ 4/36.

³⁰ er-Ra'd 13/21.

³¹ Buhârî, "Tefsîr", 47, Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr. 8 Cilt. (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001), "Edeb", 13; "Tevhîd", 35; Müslim, "Birr", 16.

dünya kısmındaki en önemli gerekliliklerindendir.³² Akrabalık insanlara bir nevi çatı hükmünde koruyucu ve bir sığınak yeri tesis etmektedir. Bir sıkıntı yaşadığımızda bizler için bir liman olur, bir mutluluk yaşadığımızda paylaşmak için en güzel meclis olur. Birbirimizle mutlu olur hüzünlenir hep birlikte bir ve tek oluruz. Akrabalık çekirdek ailenin büyüğü ve kuşatıcısıdır. Aile vücudun organları ise akrabalık vücudun kendisidir. Akrabalık Allahuteala'nın bu dünyada insanlar için var ettiği en büyük nimetlerdendir. Yüce Rabbimiz bizlere bu nimeti vermiş ve ona sahip çıkmamızı bizlerden istemiştir.

1.1.2.1.2. Komşu

İslam'da komşuluk ilişkilerine büyük önem verilmektedir. Kur'an'da, komşulara karşı güzel muamelede bulunmak, onlara yardım etmek ve onlarla iyi ilişkiler kurmak konusunda çeşitli âyetler bulunmaktadır. Bu âyetler, insanların birbirlerine karşı sorumluluklarına vurgu yaparak komşuluk ilişkilerinin toplumsal dayanışma ve yardımlaşma açısından önemini işaret etmektedir. İslam'da komşulara iyilik etmek ve onlarla iyi ilişkiler kurmak, insanların Allah'a olan ibadetlerinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in temel konularından biri toplum düzeni ve bu düzende var olan bireylerin sosyal ilişkileridir. İslam, toplumun sağlıklı işleyişi için bireyler arasında yapıcı ve adaletli sosyal ilişkilerin kurulmasını teşvik ederek insanların birbirlerine karşı iyi davranmalarını ve güzel ahlak göstermelerini öğütler. Nitekim *"Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."*³³ Allah'a itaatten sonra kendisine iyi davranılması gereken kişilerin başında ana-baba gelmektedir. Burada olduğu gibi birçok âyette *"Allah'a ortak koşmanın yasaklanmasının devamında ana-babaya karşı güzel muamelede bulunulması emredilmekle işin ehemmiyeti anlaşılmaktadır."*³⁴

Akrabaya, yetimlere ve yoksullara iyilikle yaklaşmak, onu gözetip korumak birçok âyet ve hadiste bizlere sıklıkla tavsiye edilmiştir. Bununla birlikte komşu,

³² İmam Nevevi, *Riyâzü's Sâlihîn*, thk: Zekeriya Ümirat, Beyrut: Dar al-Fikr, 1413 H / 1993 M.2/ 421-423.

³³ en-Nisâ 4/36.

³⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/63.

arkadaş, yolcu ve el altında bulunan kimseler de iyilikle muamele edilmesi gerekenler arasına alınmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.v)’in de komşuluk ilişkileri ve hakları hususunda oldukça önemli hadisleri vardır. O, komşuya karşı son derece hassas davranılması gerektiğini vurgulayarak, ona eziyet etmeyi yasaklamıştır. Öyle ki “*Cebrâil bana komşuya iyilik etmeyi tavsiye edip durdu. Neredeyse komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım.*”³⁵ hadis-i şerifinden anlaşılacağı üzere komşuluk ilişkileri, ev halkından sonra en çok iletişim kurulan ve akrabalık bağlarının ötesinde güçlü bir manevi değere sahip sorumluluklarımız arasında zikredilmiştir.

Komşuluk ilişkileri noktasında insanların birbirlerine karşı adaletle hükmetmelerini vurgulayan Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “*Allah’a ve âhiret gününe iman eden ya hayır söylesin ya da sussun; Allah’a ve âhiret gününe iman eden komşusunu rahatsız etmesin; Allah’a ve âhiret gününe iman eden misafirine ikram etsin.*”³⁶

1.1.2.1.3. Millet

Millet, sosyolojik bağlamda, ortak tarih, kültür, ekonomi ve yasal düzenlemelere sahip bir topluluktur. Bu topluluğu bir arada tutan en önemli unsurlardan biri de dildir. Dil, toplumsal bir yapının sürekliliğini sağlayan temel iletişim aracıdır ve milletin kültürel belleğini gelecek nesillere aktarmada kritik bir rol oynar. Örneğin, Alman sosyolog Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft* adlı eserinde, toplulukları "cemaat" ve "cemiyyet" olarak ikiye ayırarak, dili cemaat bağlamında birleştirici ve kültürel kimliği oluşturan bir unsur olarak değerlendirmiştir³⁷ Dil, aynı zamanda bireyleri ortak bir tarih, inanç ve değerler ekseninde bir araya getirir, böylece milli şuur dediğimiz bilinç oluşur. Sosyolog Benedict Anderson, milletleri "hayali cemaatler" olarak tanımlar ve bu cemaatlerin dil, kültür ve iletişimle kurulan hayali bir bağ aracılığıyla var olduklarını öne sürer³⁸. Aynı dili konuşan bireyler arasında kurulan bu bağ, ortak kültür ve değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlar ve milletin kimliğini pekiştirir.

³⁵ Buhârî, “Edeb”, 28; Müslim, “Birr”, 140-141. Ayrıca bk. Tirmizî, “Birr”, 28; İbni Mâce, “Edeb”, 4.

³⁶ Buhârî, “Rikâk”, 23.

³⁷ Ferdinand Tönnies, *Cemaat ve Cemiyyet*. Çev. Emre Güler. (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019).

³⁸ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*. Çev. Berke Savaş. (İstanbul: Metis Yayınları, 2020).

"Millet" kelimesi, etimolojik olarak Arapça kökenlidir ve "söylemek" veya "anlatmak" anlamlarına gelir. Bu kelimenin, milletin ortak inanç ve değerler etrafında oluşan topluluklar olduğunu ifade eden bir anlamı vardır. Örneğin, Kur'ân-ı Kerîm'de "Millet-i İbrâhim" ifadesi, Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği dini inancı ve onun etrafında toplanan insanları ifade eder³⁹Millet kavramı burada, ortak bir inanç çerçevesinde bir araya gelmiş topluluğu ifade ederken, aynı zamanda sosyolojik bir bütünlük ve kimlik unsuru olarak da görülür. Ayrıca, "millet" kelimesinin bazı dillere köken olarak aynı anlamda yansıdığını görmek mümkündür. Örneğin, Latince "*natio*" kelimesi "doğmak" veya "ortak bir kökene sahip olmak" anlamlarına gelir ve bu kavram, modern dillerde "millet" veya "ulus" anlamında kullanılmıştır. İngilizcede "nation" kelimesi, Fransızcada "nation", İtalyancada "nazione" olarak geçer ve hepsi ortak kökene dayalı topluluk anlamına gelir. Bu bağlamda millet, dil birliği ve kültürel ortaklıkla şekillenen sosyolojik bir yapı olarak değerlendirilir. Millet, sosyolojik açıdan bakıldığında yalnızca coğrafi bir sınır değil, dil, kültür ve inançla desteklenen manevi bir bağdır. Bir milletin sürekliliğini sağlayan dil, o milletin milli şuurunu, değerlerini ve kültürel kimliğini korur. Bu nedenle dil, geçmişten geleceğe kadar milletin varlığını devam ettiren ve onu diğer topluluklardan ayıran en önemli faktörlerden biridir.

1.1.2.1.4. Cemaat

Cemaat, düşünce, inanç ve değerler bakımından ortak özelliklere sahip bireylerin oluşturduğu toplumsal bir birliktir. Sosyolojik anlamda cemaat, bireyler arasında güçlü bir dayanışma, yakınlık ve aidiyet hissi yaratan, ilişkilerin yüz yüze, samimi ve bağlayıcı olduğu bir yapıdır. İslam toplumlarında cemaat kavramı, sadece dini bir birliktelik değil, aynı zamanda sosyal dayanışma, toplumsal sorumluluk ve yardımlaşma ekseninde bireyleri bir araya getiren bir yapı olarak kabul edilir. İslam toplumunda cemaat, genellikle camilerde bir araya gelinen, ortak ibadetlerin gerçekleştirildiği, dini sohbetlerin yapıldığı ve ilmi çalışmaların sürdürüldüğü bir sosyal kurum olarak öne çıkar. Bu bağlamda, Müslüman sosyologlar cemaat kavramını yalnızca bir dini topluluk olarak değil, aynı zamanda toplumsal düzenin ve dayanışmanın sağlanmasında etkin bir yapı olarak ele alır.

Ali Şeriatî, cemaat kavramını "sosyal İslam" bağlamında tanımlamış ve cemaati toplumsal adaletin sağlanması ile ümmetin birlikte hareket etmesi için vazgeçilmez bir

³⁹ el-Bakara 2/130.

yapı olarak görmüştür. Şeriatî'ye göre, İslam'da cemaat, yalnızca bir dini topluluk değil; aynı zamanda bireylerin birbirine destek olduğu, toplumsal değerleri yaşattığı ve topluma hizmet ettiği bir sosyal oluşumdur. Cemaat, Şeriatî'ye göre, "toplumsal ibadet" olarak kabul edilir ve İslam'ın sosyal boyutunu gerçekleştirmek için güçlü bir araçtır. Bu bağlamda cemaatin içinde bireyler, toplumsal sorumluluk bilinci geliştirir ve adaletin sağlanması için birlikte çalışırlar. Şeriatî, İslam toplumlarının cemaatler aracılığıyla güçlü bir dayanışma ve sosyal bağlar oluşturduğunu savunur.⁴⁰

İbn Haldun'un "asabiyet" kavramı, cemaatin bir topluluk olarak dayanışma, bağlılık ve birlik içinde hareket etme özelliğini tanımlar. İbn Haldun'a göre, cemaatler, asabiyet duygusuyla yani grup aidiyeti ve dayanışma bilinciyle bir araya gelen bireylerden oluşur. Asabiyet, cemaat içinde sosyal bağlılığı ve kolektif bilinci teşvik eden temel bir etkidir. Bu dayanışma duygusu, cemaatin içindeki bireyleri birbirine kenetler, onların bir arada kalmasını sağlar ve toplumsal yapıyı güçlendirir. İbn Haldun'a göre cemaat, toplumsal dayanışmayı artırarak bireyler arasında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlar, böylece sosyal barışı güçlendirir. Bu bağlamda cemaat, toplumun temel yapı taşlarından biridir ve bireyleri birleştirerek toplumsal dayanışmayı artıran bir yapıdır.⁴¹

Muhammed İkbal, cemaat kavramını "ümme" çerçevesinde ele alır ve cemaatin Müslümanların manevi ve sosyal bağlarını güçlendiren bir unsur olduğunu ifade eder. İkbal'e göre, İslam cemaati, bireylerin Allah'a olan bağlılıklarını pekiştirmelerini ve İslam'ın değerlerini yaşamalarını sağlar. Cemaat, sadece ibadet birliği değil, aynı zamanda sosyal dayanışmayı teşvik eden bir topluluktur. İkbal, cemaatin bireylerin birbirine karşı sorumluluklarını yerine getirmelerini sağladığını ve böylece toplumsal düzenin korunmasına katkıda bulunduğunu belirtir. İkbal'in cemaat anlayışı, bireylerin yalnızca kendilerini değil, aynı zamanda toplumun genel refahını da düşünmeleri gerektiğini vurgular.⁴²

Seyyid Kutub, cemaat kavramını İslami yönetim ve toplumsal reform bağlamında değerlendirmiştir. Kutub'a göre, cemaat, Müslüman toplumların İslam'ın hükümlerine uygun bir yaşam sürmesi için gerekli olan bir birliktelik yapısıdır. Kutub,

⁴⁰ Ali Şeriatî, *İslam Sosyolojisi ve Cemaat Anlayışı* (Tahran: Hoda Yayınları, 1980), 18-24.

⁴¹ İbn Haldun. *Mukaddime*.

⁴² İkbal Muhammad. *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*. (Lahore: Sh. Muhammad Ashraf, 1930), 45

cemaatin ahlaki değerlerin korunmasında ve toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir rol oynadığını ifade eder. Cemaat, Kutub’a göre, bireylerin İslami değerlerle bütünleşip topluma yön vermesini sağlayan bir yapıdır ve İslami düzenin yaşatılmasında temel bir unsurdur. Bu bağlamda cemaat, İslam toplumunda ahlaki gelişimi ve toplumsal sorumluluğu teşvik eden bir kurum olarak kabul edilir.⁴³ Cemaat kavramına ilişkin âyetlere yönelik incelemere bakacak olursak;

*“Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız.”*⁴⁴

Âyette Allah’ın (c.c) ipine sımsıkı sarılmamız gerektiği vurgulanarak aksi takdir de bölünüp parçalanabileceğimiz hatırlatılmaktadır. İslam inanç ve amaç noktasında ortak paydada buluşabilen din kardeşliğinin, akrabalık kardeşliğinden daha sağlam ve dayanıklı olduğunu göstererek insanların birlik ve beraberliğinin sağlanmasında kaynaşmanın önemine dikkat çekmektedir.

*“Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah’a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.”*⁴⁵ Tefsirlerde, bu kardeşliğin biyolojik bir bağdan ziyade, iman ve inanç birliğine dayandığı vurgulanır. İmam Taberi’nin tefsirine göre, bu kardeşlik, müminlerin sadece ruhsal bir yakınlık içinde olmalarını değil, aynı zamanda karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve destek olma yükümlülüklerini de içerir. Ayrıca, bu kardeşlik anlayışı, yalnızca inanç birliği ile sınırlı kalmaz; aynı zamanda Müslümanların birbirlerine karşı sorumluluk taşımasını ve birbirlerinin haklarını gözetmesini gerektirir. Bu sorumluluklar arasında adalet, insan haklarına saygı, vicdan özgürlüğü gibi temel değerlerin korunması, haksızlığa karşı durma ve haklının yanında yer alma gibi etik prensipler bulunmaktadır. Bu ilkeler, müminler arasında dayanışma, yardımlaşma ve kardeşlik bağlarının güçlendirilmesini hedeflemektedir. İslam, bireylerin sadece kendi sorumluluklarına değil, aynı zamanda toplumlarında ve daha geniş anlamda tüm insanlık içinde adaletin sağlanması ve insan haklarının korunması için çaba göstermelerini öğretmektedir. Peygamber efendimiz

⁴³ Seyyid Kutub, *Yoldaki İşaretler*, çev. Salih Uçkan (İstanbul: İnkılap Yayınları, 1964), 23-32

⁴⁴ el-Âl-i İmrân 3/103.

⁴⁵ el-Hucurât 49/10.

(s.a.s.) de, Kur'ân'ın ortaya koyduğu şekilde mü'minleri bir olmaya ve beraber hareket etmeye davet etmiştir. O'nun bu hususta birçok kıymetli sözü bulunmaktadır.

*“Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.”*⁴⁶

Efendimiz (s.a.v.)'in bu sözü, müminler arasındaki bağlılık ve dayanışmanın nasıl olması gerektiğine dair güçlü bir örnektir. Tıpkı bir vücudun parçaları gibi, müminler de birbirleriyle yakından ilgilidirler ve birbirlerinin dertleriyle ilgilenirler. Peygamber Efendimiz'in bu çağrısı, aynı zamanda Kur'ân -ı Kerim'de vurgulanan toplumsal dayanışma ve kardeşlik bağlarını güçlendiren bir hatırlatmadır. Allah Teâlâ, bu sosyal birlikteliği âyetlerde de pekiştirerek, haksızlığa uğramış müminlerin dayanışma içinde kendilerini savunmalarını emretmiştir. *“Onlara haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar.”*⁴⁷ İslam, müminlerin birbirlerine adaletle yaklaşmalarını ve haksızlık karşısında birlik olmalarını ister.

Toplum içinde adaleti ayakta tutmak ve hakkın yanında durmak, Müslümanların hem birbirlerine hem de tüm insanlığa karşı sorumluluklarından biridir. Bu birliktelik sayesinde, İslam toplumu güçlü bir sosyal yapıya sahip olur ve dayanışma içinde hareket eder. Kur'ân müminler arasında dayanışmayı ve yardımlaşmayı teşvik ederken, düşmanlığa ve haksızlığa karşı durmaları gerektiğini de belirtir.

İslam birlik ve beraberlik anlayışı içerisinde, iyilikte ve takvada yardımlaşmayı teşvik ederken, günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayı yasaklar. *“Ey iman edenler! Allah'ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağısız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir.”*⁴⁸ Bundan dolayıdır ki; müminlerin birbirlerine karşı hoşgörü, yardımlaşma ve adaletle yaklaşmaları, onların Allah'a olan bağlılıklarının bir

⁴⁶ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdülbâki (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi 1412/1991) “Birr”, 66.

⁴⁷ eş-Şûrâ 42/39.

⁴⁸ el-Mâide 5/2.

göstergesidir. İslam, yalnızca bireylerin kendi ibadetlerine değil, aynı zamanda topluma karşı olan görevlerine de vurgu yapar. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), müminlerin birbirlerine karşı nefret ve kıskançlık gibi duygularla yaklaşmamalarını, aksine kardeşlik bağı içinde olmalarını öğütlemiştir.

*“İnkâr edenler de birbirlerinin yakın ve yardımcılarıdır. İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur.”*⁴⁹ Burada bahsi geçen *“İnkâr edenler de birbirlerinin yakın ve yardımcılarıdır”* ifadesi, inkâr edenlerin (İslam’a inanmayanların) birbirlerini destekleyen ve karşılıklı çıkarlar doğrultusunda dayanışma içinde olan bir topluluk oluşturduklarını belirtir. Burada kullanılan "yakın ve yardımcı" terimleri, sadece duygusal bir bağdan ziyade, maddi ve stratejik bir işbirliği ve birbirine destek verme anlayışını işaret eder. İslam’a karşı olanlar, aynı ideolojik ve siyasi amaçları paylaşarak, birbirlerine karşı güçlü bir bağ kurar ve bu bağ üzerinden toplumsal veya politik gücün yeniden şekillenmesine yönelik adımlar atabilirler.

Âyetin devamındaki *“İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur”* ifadesi, toplumsal yapıyı bozan bir tehlikeye işaret eder. Burada *“fitne”* kelimesi, sadece dini ya da ideolojik çatışmalar anlamında değil, aynı zamanda toplumsal huzuru ve düzeni bozan her türlü kavga, isyan, zulüm ve anarşi anlamında da kullanılmaktadır. Toplamlar, ancak kendi içlerinde doğru bir dayanışma ve adalet anlayışı etrafında birleşirlerse, huzur ve barışı sürdürebilirler. Müslümanların birbirlerine karşı duyduğu sorumluluk, hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki ilişkilerin sağlıklı bir biçimde sürmesini temin eder. Eğer insanlar, toplumsal dayanışmayı ve yardımlaşmayı önemsemez, aksine çıkarlarını ve ideolojik farklılıklarını ön plana alırlarsa, bu durum toplumsal yapının çökmesine, kaosa ve büyük bir bozulmaya yol açabilmektedir.

*“Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve resulüne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir.”*⁵⁰

Âyet, müminlerin sadece ibadetlerini yerine getirmekle kalmamalarını, aynı zamanda iyiliği emredip kötülükten men ederek topluma katkıda bulunmalarını öğütler. Allah, bu şekilde hareket eden müminlerin hem dünyada hem de ahirette rahmetle

⁴⁹ el-Enfâl 8/73.

⁵⁰ et-Tevbe 9/71.

kuşatılacağını vaat etmektedir. Bu bağlamda, müminlerin birbirlerinin koruyucusu ve destekçisi olmaları, İslam toplumunun temel yapı taşıdır. Sonuç olarak, İslam’da sosyal ilişkiler, Kur’ân ve Sünnet ışığında sevgi, saygı, hoşgörü ve yardımlaşma temellerine dayanır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ve Kur’ân -ı Kerim, müminlerin toplum içinde kardeşçe yaşamaları ve birbirlerine karşı sorumluluklarını unutmamaları gerektiğini vurgular. Bu şekilde, müminler arasındaki birlik ve beraberlik, İslam toplumunun huzur ve güven içinde gelişmesini sağlar.

1.1.2.1.5. Kavim

“Ayağı kalkmak, dikilmek, yükselmek, yukarı kalkmak anlamına gelen bu fiilin başlıca formları قواما يقوم şeklinde.”⁵¹

“Kavim”, genellikle ortak bir etnik kökene, kültürel yapıya, dil ve geleneklere sahip olan insan topluluklarını ifade eder. Bu bağlamda, kavimler genellikle bir coğrafi bölgede yaşarlar ve ortak bir kimlik duygusuyla bir araya gelirler. Kavimler, içinde yaşadıkları toplum içinde belirli bir yer ve rol oynarlar. Sosyal yapılarda kavimler arası ilişkiler, etkileşimler ve çatışmalar önemli bir yer tutar. Kavimler, tarihsel süreçler içinde şekillenir ve değişebilirler. Göçler, siyasi olaylar, ekonomik değişimler gibi faktörler kavim yapılarını etkileyebilir ve dönüşümlere yol açabilir.

“Kavmiyye” terimi, Arapça’da milliyetçilik veya etnik kimlik bilinci olarak çevrilebilecek bir terimdir. Bu terim, modern dönem Arap dünyasında ulus-devlet anlayışının gelişmesiyle öne çıkmıştır.⁵²

Kavim kelimesi ise genellikle Kur’ân-ı Kerîm’de “topluluk” veya “insan grupları” anlamında kullanılır ve çeşitli âyetlerde farklı toplulukların nitelikleri ve davranışları üzerinde durulur.

Kavmiyye ve kavim kavramları, etnik ve kültürel kimliklerin oluşumunu ve bu kimliklerin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Kur’ân ‘daki kavimlerin tanımları, sosyal bilimler ve dinî çalışmalar açısından insan gruplarının inanç, ahlak ve sosyal davranışlarını anlamak için zengin bir veri kaynağı sağlar. Ümmet ve kavim kavramları arasındaki farklar, İslam toplumlarının içsel çeşitliliği ve birliği arasındaki ilişkiyi anlamak için incelenir.

Kur’ân-ı Kerîm’in birçok yerinde, peygamberlerin amacı ve görevleri hakkında

⁵¹ İsfahânî, “kvm”, 876.

⁵²Recep Şentürk, “Kavim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/68.

bilgi verilir. Peygamberler, Allah'ın emir ve yasaklarını bildirmek, insanları doğru yola, iyiliğe hayra güzel olana ve Allah'a iman ve ibadete davet etmek için gönderilmişlerdir. Bu bağlamda, her topluma kendi diliyle hitap eden peygamberler gönderildiği ve bu görevleri yerine getirmeden önce azap edilmeyecekleri belirtilmiştir.

Peygamberlerin, “ey kavmim” diye başlayan uyarı ve nasihatlerinin Kur’ân’da sıkça geçtiği doğrudur. Bu âyetlerde peygamberler, kendi toplumlarına yönelik Allah'ın emirlerini hatırlatır, onları kötülüklerden sakındırır, doğru yolu gösterir ve tevhid inancını pekiştirirler. Bu uyarılar ve nasihatler, insanların iyilik ve doğruluk yolunda hareket etmeleri için bir rehberlik ve uyarı niteliği taşır. Peygamberlerin bu görevi, insanların kurtuluşu için önemli bir fırsat sunarken Onların tebliği, insanlara hem dünya hem de ahiret saadeti için gerekli olan bilgileri ve rehberliği sağlar. Bu nedenle, peygamberlerin gönderilmesi, Allah'ın rahmetinin bir ifadesi olarak kabul edilir; zira insanlara doğru yolu gösterme ve Allah'ın emirlerini anlatma yoluyla onları korumak ve kurtarmak için gönderilmişlerdir.

*“Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü haldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır.”*⁵³

İnsanlara geceyi dinlenme ve uyuma zamanı olarak veren Allah'ın bu düzeni, O'nun sonsuz kudretinin ve hikmetinin bir göstergesidir. Allah, geceyi ve gündüzü düzenleyen, her şeyi bilen ve yöneten yüce bir varlıktır. Gece, insanlar için dinlenme ve nefislerini yenileme fırsatı sunar. Bu düzen, insanların hayatlarını düzenli ve sağlıklı bir şekilde yaşamalarını sağlar. Aynı zamanda, gece ve gündüz gibi doğal olaylar Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren kudretinin delilleridir.

*“İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur. Kuşkusuz dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır.”*⁵⁴

Kur’ân’da bu tür âyetler, insanlara düşünceleri ve yaratılışın derin hikmetlerini anlamaları için çağrıda bulunur. Allah'ın her şeyi planlayan ve düzenleyen kudreti, insanların hayatlarında ve çevrelerinde gördükleri her şeyde açıkça ortaya çıkar. Bu

⁵³ el-Bakara 2/164.

⁵⁴ Yûnus 10/67.

nedenle, insanların Allah'ın kudretini ve birliğini görmeleri için yaratılıştta meydana gelen düzen ve hikmetler üzerinde düşünmeleri teşvik edilir. Allah gündüzü ihtiyaçların giderilmesi ve rızık temini için parlak ve net olarak görülebilecek şekilde yaratmıştır.⁵⁵

Günlük yaşam giderlerini karşılamak, temel ihtiyaçları sağlamak için çalışan kişinin dinlemeye ihtiyacı olacağından geceyi de yorgunluğu gidermek, enerji toplamak veya kendini yenilemek için istirahat etme alanı olarak bizlere sunmaktadır. Allah'ın varlığına inanan bir toplum için gece ve gündüzün ardı ardınca gelmesi, bu hikmetlerle dolu olması muazzam bir işarettir.

*“Lût, “Şu ahlâkı bozan topluluğa karşı bana yardım et rabbim!” diye dua etti.”*⁵⁶

*“Sanki nesiller boyu birbirlerine hep bunu tavsiye etmişler! Daha doğrusu onlar sınır tanımayan bir topluluk!”*⁵⁷

*“Biz de açık seçik mucizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler.”*⁵⁸

Kur'ân-ı Kerîm peygamberlerin, gönderilmiş olduğu topluluğa ait kıssalarından bahsederken ait oldukları kavimle birlikte zikretmektedir. Bu kavimlerden bazılarının olumlu özellikleri anlatılırken bazılarının da olumsuz noktalarına dikkat çekilerek örnek toplumun nasıl olması gerektiği vurgulanarak dersler çıkarılması tavsiye edilmektedir.

*“Kavminin ileri gelen inkârcıları, “Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz, bilâkis sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz” dediler.”*⁵⁹

Arapça da “Mele” kavramı genellikle bir toplum içinde belirli bir konumda veya statüde olan, genellikle zenginlik, bilgi, yetki veya sosyal saygınlık açısından diğerlerinden önde olan (ileri gelen) kişiler veya gruplar için kullanılan bir terimdir.⁶⁰

Bu terim, toplum içinde liderlik rolü üstlenen, karar alma süreçlerinde etkili olan veya belirli bir grup veya topluluğun önemli figürleri olarak tanımlanabilir.

⁵⁵ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, 3/46-47.

⁵⁶ el-Ankebût 297/30.

⁵⁷ ez-Zariyât 51/ 53.

⁵⁸ el-A'râf 7/133.

⁵⁹ el-Hûd 11/27.

⁶⁰ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/165.

Peygamberler Allah'tan aldıkları mesajları insanlara iletirken toplum içerisinde üst tabakadan olanlara veya belirli bir kesime anlatmak niyeti ile yola çıkmazlar. Bilâkis tebliğ faaliyeti toplumun her kesimi için önceliklidir. Fakat inkârcılar üstün olmanın zenginlik, soyluluk, büyüklük gibi değerlerle eşit olduğu düşündükleri için kendilerinden aşağıda olan insanlara karşı küçümseyici tarzda yaklaşmışlardır. Hâlbuki üstünlük ne soyda ne de maddî güçtedir. Ancak ve ancak Allah'a olan yakınlık ve kurulan bağ ile alakalıdır.

1.1.2.1.6. Ümmet

امن kelimesi anlam itibari ile güvende olma halini, emniyette kalmayı ifade etmektedir. Eman'ın olduğu yerde korku ve güvensizlik söz konusu değildir. امانة ile امن ve امان ifadeleri mastar olarak kullanılmaktadır.⁶¹

Ümmet kelimesi, Arapça kökenli olan “emm” kökünden türemiş olup farklı anlamlar içermektedir. “Kendilerine peygamber gönderilmiş topluluk veya kavim” anlamında kullanılır. İslam terminolojisinde genellikle Müslüman topluluğu veya İslam ümmeti olarak ifade edilir. Ümmet aynı zamanda bir topluluğun veya kavmin içindeki belirli bir grubu da ifade etmektedir. Bazı kullanımlarda tüm canlı türlerini ifade etmek için de kullanılabilir. Bir kişinin kendisine uyulan veya önde gelen bir lider veya figür olarak toplumda öne çıkan kişiyi ifade etmek için de kullanılabilir.

Bu anlamlar, ümmet kelimesinin geniş ve çeşitli kullanım alanlarını göstermektedir. İslam kültüründe ise genellikle “Müslüman topluluğu” veya “Peygamber'in ümmeti” gibi manalarla öne çıkmaktadır.

Ümmet kavramı, İslam'ın dünya çapında yayılması sürecinde ortaya çıkan küresel etkiyi yansıtmaktadır. Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle birlikte, İslam'ı kabul eden herkes bu evrensel inancın bir parçası olarak kabul edilir ve bu bağlamda bir ümmet oluştururlar.⁶² Bu durum, İslam'ın toplumlar arası etkileşimlerde ve kültürel dönüşümlerde oynadığı rolü de açıklamaktadır.

“İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık. Biz bu yöneldiğin kibleyi özellikle resule uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik. Bu, Allah'ın hidayet

⁶¹ İsfahânî, “Emn”, 99.

⁶² Halil İbrahim Bulut, “Ümmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/308.

*verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelecektir. Allah imanınızı asla zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.”*⁶³

Âyette zikredilen Ümmet kavramı örnek bir toplum, rol-model olabilecek belirli bir kesim, Hz. Muhammed’e bağlanmış, ona gönül vermiş olan gruplar, peygamberin hem müjdeleyici hem de uyarıcı rolünü kabul ederler. Onun aracılığıyla Allah’ın rahmeti ve doğru yolu bulma fırsatına erişmişlerdir. Bu bağlamda, peygamberin getirdiği mesajın insanları doğru yola yönlendiren bir kılavuz olduğu vurgulanmaktadır.

1.2. Tarihsel Arka Plan

1.2.1. Câhiliye Döneminde İnsana Bakış ve Toplumsal Yapı

Siyer literatürü, Hz. Muhammed (s.a.v)’in hayatını, davranışlarını, liderlik özelliklerini, savaşlarını ve İslam’ın yayılmasındaki rolünü detaylı bir şekilde anlatır. Bu literatür, İslam toplumunun temelini oluşturan değerleri ve ilkeleri anlamak için önemli bir kaynaktır. Cahiliye döneminin izleri, İslam’ın ortaya çıkışındaki sosyal ve kültürel bağlamı anlamak için vazgeçilmezdir.

İslam öncesi dönem, Arap Yarımadası’nda birçok farklı kabile ve topluluk tarafından yaşanan dönemi ifade eder. İslam’ın ortaya çıkışından önceki bu dönem, İslam’ın sosyal, kültürel, dini ve politik bağlamda gelişiminde etkili olmuştur. İslam öncesi Arap toplumları genellikle putperestlikle tanınıyordu. Farklı kabileler, çeşitli tanrılara tapar ve bu tanrıları temsil eden putlara saygı gösterirdi. İslam’ın ortaya çıkmasıyla birlikte, bu putperest inançlar reddedilmiş ve tevhid (Allah’ın birliği) vurgulanmıştır. İslam öncesi toplum, kabilelere dayalı bir yapıya sahipti. Akrabalık ve kabile bağları büyük önem taşırdı. İslam, bu kabilecilik anlayışını reddedip, tüm müminler arasında eşitliği vurgulamaktadır. Araplar genellikle çölde göçebe yaşam tarzını sürdürürlerdi. Bu, kabileler arasında rekabeti ve çatışmayı da beraberinde getirirdi. İslam, adil davranma, cömertlik, yardımlaşma gibi değerleri vurgulayarak toplumsal düzeni sağlamaya çalışmaktadır. Dönemin gelenekleri, İslam’ın ortaya çıkmasıyla birlikte bazı değişikliklere uğradı. İslam, ahlaki değerleri, adaleti ve eşitliği vurgulayarak toplumun değerlerini yönlendirmektedir.

Bu etkiler, İslam’ın ortaya çıkışından sonra Müslüman toplumlarında şekillenen kültür, inanç ve toplumsal normların temelini oluşturmuştur. İslam, mevcut toplumsal

⁶³ el-Bakara 2/143.

yapıları dönüştürerek, adil ve eşitlikçi bir toplum ideali oluşturmayı amaçlamaktadır.

Kur’ân âyetleri ışığında Câhiliyye dönemi insanına baktığımızda;

*“Yoksa Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği kesin olarak bilip kabul eden kimseler için Allah’tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir?”*⁶⁴

Câhiliye dönemi sadece tarihi bir geçmiş olarak değil, aynı zamanda insanların ahlaki sapmalarına dikkat çekerek günümüzde de benzer sorunların ortaya çıkabileceği konusunda bir uyarı olarak ele alınmalıdır.

Hak, adalet ve eşitlik gibi değerlerin toplumun temelinde olması gerekmektedir. Bu değerler sayesinde insanlar birbirleriyle daha iyi iletişim kurarak, haksızlık karşısında birbirlerine yardımcı olabileceklerdir. Ayrıca, kalplerinde hastalık bulunan ve ahlaki açıdan sapmış olan bireylerin bu prensipleri anlamakta güçlük çekebileceği ve haksızlığı, zulmü hakka ve adalete tercih edebilecekleri de unutulmamalıdır.

*“Sonra o kederin ardından Allah size bir güven, bir grubunuzu kendinden geçiren uyuklama hali verdi; bir grup da kendi canlarının derdine düşmüşler, Allah hakkında haksız yere Câhiliye düşüncelerine kapılarak, “Bu işten bize ne?” diyorlardı. De ki: “İşin tamamı Allah’a aittir.” Sana açmadıklarını içlerinde gizliyorlar: “Bu işte bizim görüşümüz alınsaydı burada öldürülmezdik” diyorlar. De ki: “Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi. Bu, Allah’ın içinizde olanı ortaya çıkarması ve kalplerinizdeki şüpheyi gidermesi içindir. Allah kalplerde olanı bilir.”*⁶⁵ Yüce Allah’ın insanları imtihan ederek, savaşlardaki yenilgilerin onları sorgulamaya sevk ettiği anlatılmaktadır. Öte yandan İslam dünyasında hayatın bir imtihan olduğu, zorluklarla karşılaşmanın insanların karakterini şekillendirip olgunlaştırılmasının murad edildiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Allah’ın insanların iç yüzlerini bilmese bile onları imtihana tabi tuttuğu ve savaşlardaki olaylar aracılığıyla insanları deneyip temizlemeyi amaçladığına vurgu yapılmaktadır. Bu da Allah’ın insanların kalplerini anlaması ve yönlendirmesini, her şeyin Allah’ın takdiriyle olduğunu, ancak bu durumun insanların çabalarını ihmal etmelerini gerektirmediğini belirtmektedir. İslam’da genellikle kader ile insanın sorumluluğu arasında bir denge anlayışı bulunur. İnsanlar çaba göstermeli, gayret etmeli, sebeplere sarılmalı, ancak sonuçların tamamen Allah’ın takdirine bağlı olduğunu bilerek O’na teslim olmalıdır.

⁶⁴ el-Mâide 5/50.

⁶⁵ el-Âl-i İmrân 3/154.

*“Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah’a ve resulüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah sizi sadece günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”*⁶⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de câhiliye dönemine ait bazı özellikler ve bu dönemin karakteristikleri hakkında bilgi veren âyetler bulunmaktadır. İşte bu âyetlerde geçen bazı hususlar şunlardır. Câhiliye dönemi, birçok batıl inanç ve uygulamayı içermektedir. İnsanlar, gerçek olmayan veya doğru olmayan fikirler üzerinde ısrar ederlerdi. Câhiliye toplumu, kabilecilik ve ırkçılık gibi aşırı düşüncelere ve taassuplara sahipti. Kişinin ait olduğu kabile veya aileye dayalı olarak üstünlük iddiasında bulunulurdu. Bu dönemde adalet ve hakkaniyet genellikle ihmal edilirdi.

Hukuk ve adalet sistemi yerine bireysel veya kabileci intikam anlayışı ön plandaydı. Kadınların açık saçık giyinmesi veya süslenmesi, câhiliye döneminin ahlaki bozukluklarından biriydi. Bu, kadınların toplum içinde cinsel obje olarak görülmesine yol açabilirdi. Bu âyetler, câhiliye döneminin toplumsal, ahlaki, hukuki ve itikadi sorunlarını belirlemekte ve bu dönemin İslam’ın gelişiyle getirdiği değişim ve reform ihtiyacını vurgulamaktadır. İslam’ın öğretileri, câhiliye döneminin yanlışlıklarına karşı adalet, eşitlik, ahlaki temizlik ve Allah’a yönelik samimiyet gibi temel değerleri savunur ve bu değerlerin hayata geçirilmesini teşvik etmektedir.

Hz. Peygamber’in eşleriyle ilgili tutumu, onların dış görünüşlerini süsleyip erkeklere göstermelerini yasaklamasıyla Müslüman kadınlara örneklik teşkil etmektedir. Bu tutum, Hz. Peygamber’in eşlerinin ahlaki ve dini öğretilere uygun davranışlarının diğer Müslüman kadınlara nasıl bir rehberlik sağladığını göstermektedir.⁶⁷

*“İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyükleme duygusuna kaptırmışlardı, Allah da resulünün ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi, onları takvâ sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”*⁶⁸

“Bir vakit de Musâ kavmine demişti: “Allah size bir bakara boğazlamanızı emrediyor” “Ay!” dediler, “bizi eğlence yerine mi koyuyorsun?” Dedi: “Allaha

⁶⁶ el-Ahzâb 33/32.

⁶⁷ İshak Doğan, “Kur’ân’da Câhiliyeti’l-Ûlâ’ İfadesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Mart 2021), 260-273.

⁶⁸ el-Feth 48/26.

*sığınırım öyle câhillere katılmaktan.”*⁶⁹

Araplar, tarih boyunca çevrelerindeki diğer topluluklarla çeşitli ilişkiler geliştirmişlerdir. Ancak bu ilişkiler, zamanlarının diğer medeni milletlerinin ilişkilerine göre genellikle daha sınırlı kalmıştır. Arap Yarımadası’nın coğrafi yapısı, geniş çöl alanları ve kabileler arası rekabet gibi faktörler, Arapların daha izole ve yerel odaklı topluluklar olarak gelişmelerine katkıda bulunmuştur. Bu durum, Arapların dış dünyayla olan etkileşimlerini etkileyerek, onların geniş çapta ve sürekli entegrasyon içinde olmadıklarını gösterir.⁷⁰

Câhiliye kelimesi, köken itibarıyla “bilgisizlik” veya “cehalet” anlamına gelir. İslam öncesi Arap toplumunda, bu terim genellikle dini ve ahlaki cehaleti, yanlış inançları ve toplumsal adaletsizlikleri ifade etmek için kullanılırdı. İslam’ın gelmesiyle birlikte, bu anlam genişletilerek, İslam öncesi dönemin değerlerine karşı çıkışı ve bu değerlerin değişimi temsil etmeye başladı. Modern dönemde ise câhiliye terimi, sadece bilgisizlikten çok, gayri medeni bir durumu ifade etmeye başladı. Bu anlamda, câhiliye; barışçıl, düşünceli ve hikmetli olmaktan uzak, fevri ve ilkel düşünce ve davranışları işaret ederek İslam’ın getirdiği medeniyet ve ahlaki değerlerle uyumlu olmayan her türlü tutumu kapsar hale geldi. İslam’ın ilk dönemlerinde, câhiliye kavramı tefekkür ve vahiy karışıklığının sembolü olarak kullanıldı. İslam peygamberi Hz. Muhammed’in (s.a.v.) tebliği, tefekkür ve düşünme çağrısı yaparken, câhiliye ise bu çağrıya direnen, bilgi ve irfanı reddeden bir tavır olarak tanımlandı.

“Cehalet”, sadece bilgi eksikliği değil, vahyin dışındaki yanlış inançları, vahyin rehberliğinden uzaklaşmayı, vahyin ışığından mahrum kalmış bir toplumu ve yaşam tarzını anlatan bir durumdur.⁷¹

Câhiliyetle asıl anlatılmak istenen mesaj “*Yoksa onlar, hâlâ câhiliye hükmünü mü arzu ediyorlar? Oysa gerçeği kesin olarak bilen bir toplum için, Allah’tan daha güzel hüküm veren başka kim olabilir?*”⁷² bu âyette anlaşılır bir şekilde açıklanmaktadır. Câhiliyet, insan yapımı yasaların ve sistemlerin, toplumu yönetme ve hükmetme biçimidir. Çünkü bu şekilde bir yaklaşım Allah’ın emirlerine uymayı bırakıp, başka varlıkları ilah olarak kabul etmek ve onlara itaat etmek, Allah’ın kulluğundan

⁶⁹ el-Bakara 2/67.

⁷⁰ Ahmed Emin, *Fecrü’l-İslâm* (İslâm’ın Doğuşu), çev. Ahmed Serdaroğlu (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 40.

⁷¹ Levent Çavuş, “Kavramsal ve Tarihsel Açından Cahiliye”, *Milel ve Nihal*, 13/1, (Ağustos 2016), 45.

⁷² el-Mâide 5/50.

uzaklaşmaktır. İnsanlar ya Allah'ın yasalarıyla yaşarlar ya da insan yapımı sistemleri kabul ederler; hangi düzeni uygularlarsa, o düzenin dinine uymuş olurlar.⁷³

⁷³Kutub, *Fîzılâl-il Kur'ân* , 4/269-272.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İSLAM TOPLUMUNUN VASIFLARI

2.1. Kur'ân'ın Öngördüğü İnsan Modeli

Kur'ân-ı Kerîm'in temel amacı insanları iyi olana ve güzelliğe yönlendirmek olduğu ve bu doğrultuda bir toplum idealini ön plana çıkarmayı hedeflemektedir. İslam inancına göre, Kur'ân insanlara Allah'ın iradesini, doğru ve adil davranışları, erdemli yaşamı ve toplum içindeki sorumluluklarını öğretmek amacıyla indirilmiştir.

Kur'ân'da ahlaklı ve erdemli davranışları örnekleyen birçok âyet bulunmaktadır.⁷⁴ Bu âyetler, Müslümanları doğruya, dürüstlüğe, merhamete, sabra, adalete ve iyiliğe teşvik etmektedir. İnsanın Allah'a karşı sorumluluğu, diğer insanlara karşı görevleri, toplumsal adalet ve insan onurunun korunması gibi konular da Kur'ân'da detaylı olarak işlenir.

Kur'ân'daki bu ahlaki öğretiler, Müslümanların bireysel ve toplumsal yaşamlarını düzenlerken onlara rehberlik etmektedir. İnsanların kişisel gelişimlerini ve toplum içindeki rollerini en iyi şekilde yerine getirmeleri için gerekli olan erdemleri ve ahlaki prensipleri içermektedir.

İslam, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde mutluluğu sağlamak için belirli ilkeler sunar. Bu ilkelerden ilki gayba iman etmektir. *“(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar.”*⁷⁵ Gayba iman, görünmeyen gerçeklere, yani Allah'ın varlığına, peygamberlere ve ahiret hayatına akıl ve vicdan yoluyla inanmayı içermektedir. Ancak gerçek iman, sadece içsel bir kabul değil, bu inancı dil ile ifade etmek ve davranışlarla göstermekle tamamlanır. İkinci ilke namaz kılmaktır. Namaz, Allah'a düzenli bir ibadet sunma eylemidir ve manevi bağlılık ile disiplinin bir ifadesidir. Namaz, kişinin Allah ile olan ilişkisini güçlendirir ve ruhsal arınmayı sağlar. Üçüncü ilke ise Allah rızasına uygun harcama yapmaktır. Bu ilke, maddi kaynakların adil ve faydalı bir şekilde kullanılmasını ifade eder. Harcamalar, sadece kişisel ihtiyaçları karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal dayanışma, adalet ve çevre koruma gibi geniş bir amaç doğrultusunda yapılmalıdır. İslam, bu üç

⁷⁴ Furkân 25/63.

⁷⁵ el-Bakara 2/3.

ilkeye uyum sağlamanın bireyin ve toplumun gerçek mutluluğunu yakalamasının yolu olduğuna inanır. Gayba iman, namaz ve uygun harcama, kişinin hem manevi hem de maddi yaşantısının İslâm'ın hedeflerine uygun hale gelmesini sağlar ve böylece dünya ve ahiret mutluluğunu güvence altına alır.⁷⁶

“Yine o müminler emanetlerine ve ahidlerine sadakat gösterirler.”⁷⁷

İsraf kavramı, herhangi bir şeyde sınırları aşmak veya haddini aşmak anlamına gelmektedir. İslami literatürde, özellikle infak (iyilik için mal harcama) ve sarfiyat (malı tüketme) konularında israfın önlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. *“Ve onlar ki infak ettikleri vakit israf etmezler, hisset de yapmazlar, ikisi arası denk giderler.”⁷⁸* İsraf, zaruri olmayan harcamalar veya gereksiz tüketimler olarak tanımlanabileceği gibi kaynakların gereksiz yere tüketilmesini kapsar.

“İsraf, faydasız veya zararlı harcamalar anlamına gelir ve hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kaçınılması gereken bir durumdur. Ayrıca, ibâdullahın ihtiyacı için tasarruf yapmamak da israf olarak kabul edilir. Öte yandan, hayır ve menfaat getiren harcamalar israf sayılmaz; bunlar istihlâk değil, istihsâl yani yararlı kullanım olarak değerlendirilir. Sonuç olarak, iktisad, gerekli ve faydalı harcamaları desteklerken, zararlı ve gereksiz harcamalardan kaçınmayı ifade eder. Rahmân'ın kulları da bu prensiplere uygun olarak masraflarını yapar ve hakkını da eksiksiz yerine getirirler.”⁷⁹

“Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler.”⁸⁰ İyi kullar ifadesi, genellikle etik değerlere bağlı, doğru ve dürüst kişileri tanımlamak için kullanılır. Bu kişiler, yanlış veya asılsız şeylere tanıklık etmekten kaçınırlar. Ayrıca, boş ve anlamsız davranışlarla karşılaştıklarında, itibarlarını korumak adına onurlu bir şekilde uzaklaşırlar.

“Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve resulüne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir.”⁸¹

“Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar,

⁷⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/71-72.

⁷⁷ el-Mü'minûn 23/8.

⁷⁸ Furkân 25/67.

⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/325-326.

⁸⁰ Furkân 25/72.

⁸¹ et-Tevbe 9/71.

öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever. Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler."⁸²

İslam'a göre iyi bir insanın özellikleri Kur'an'da ve Hadislerde detaylı bir şekilde açıklanmıştır. İslam'ın temel öğretileri doğrultusunda, müminlerin hayatlarını düzenleyen bu prensipler, ahlaki değerlere vurgu yapar. İşte yukarıda bahsettiğimiz özelliklerin bazılarını kısaca özetleyecek olursak: Mallarını Allah yolunda harcarlar, yoksullara yardım ederler, sadaka ve zekâtlarını düzenli bir şekilde verirler. Doğru sözlüdürler, verdikleri sözde dururlar ve emânete karşı ihanet etmezler. Namazlarını dosdoğru kılarlar, ibadetlerini aksatmaz, hayâ sahibi olup iffetli bir hayat sürerler. Yalan yere şahitlikte bulunmazlar, karşılıklı olarak saygılı ve anlayışlıdır, fayda vermeyen işlerden kaçınırlar. İyiliği emrederler, kötülükten sakındırırlar, insanları doğru yola davet eder, gıybet, dedikodu, iftira atmak gibi kötü işlerden uzak dururlar. Bu ve bunun gibi daha nice âyetlerde ifade edilen özellikler, İslam'ın ahlaki değerlerini yansıtarak, bireyin hem Allah'a olan sorumluluğunu yerine getirmesini hem de topluma pozitif bir katkıda bulunmasını hedefler. İslam, bireyin hem maddi hem de manevi sorumluluklarını yerine getirerek dengeli bir hayat sürmesini öğütler.

2.2. İslam Toplumu

Tarihin derinliklerine baktığımızda, insanların ilk çağlarda birlikte yaşadığını ve zamanla bu birlik hali yerine farklılıkların, karmaşıklıkların ve çatışmaların ortaya çıktığını görmekteyiz. Allah da bu durumu Kur'an'da bildirerek insan topluluklarının tarihsel evrimini anlatmaktadır.

Hoşgörü, toplumsal barışın ve birliğin sağlanmasında temel bir kavramdır. İslam, hoşgörüyü teşvik eder ve toplumsal düzenin sağlanması için kapsamlı yasalar ve ilkeler sunar. İslam, bu hoşgörüyü ve toplumsal birliği sağlamak için peygamberler ve kitaplar aracılığıyla toplumsal düzeni koruma görevini yerine getirmektedir.⁸³

"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi

⁸² el-Âli-İmrân 3/134-135.

⁸³ Muhsin Demirci vd., Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an'ın Nüzûlünün 1400. Yılı Anısına, Diyanet İlmi Dergi Kur'an Özel Sayısı* (Ankara: DİB. Yayınları, 2011), 692.

birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız.”⁸⁴“Allah'ın ipi” ifadesi, Kur'ân'da kullanılan bir terimdir ve genellikle İslam'ı, Kur'ân'ı ve Allah'ın emirlerini temsil eder. İslam'a inanmayı, kabul etmeyi ve onun gerekliliklerini yerine getirmeyi ve Kur'ânî bir hayat yaşamayı ifade etmektedir.

Müslümanlar için önemli olan, Allah'ın ipine sınıksı sarılarak tevhid inancında birleşmek, ayrılıktan kaçınmak ve imanı hayatları boyunca korumaktır. İslam dini, inanç ve amelde beraberliğe aynı çatı altında olmaya önem verir. Bu nedenle inanç alanında tevhid ilkesini ve ibadet alanında toplumsal ibadetleri getirmiş ve bu konuda yönlendirmiştir. Topluluk ibadetleri, Müslümanları bir araya getirerek birlik ve dayanışmayı sağlar. Bireyler veya parçalanmış takımlar halinde yaşayan insanların dinlerini ve milli kimliklerini korumaları zor olabilir. Sosyal, maddî ve mânevî baskılara karşı dirençleri sınırlı olabilir. Kur'ân, bu tür zorluklarla karşı karşıya kalan insanlara moral ve dayanışma çağırısı yaparak onları daha dirençli bireyler yapmaktadır.

“Burada vurgulanan temel nokta, Müslüman toplumu bir arada tutan birlik ve beraberlik anlayışının Allah'ın bir lütfu olduğudur. Kur'ân'da yer alan bu âyet, toplumsal uyum ve barışın sağlanmasının, bireylerin kendi çabalarıyla değil, doğrudan doğruya ilahi bir yardımla mümkün olduğunu belirtmektedir. Âyetteki “ateşten bir çukurun kenarında bulunmak” ifadesi, içsel ve dışsal çatışmaların toplumsal yapıyı ne kadar büyük bir tehlikeye atabileceğini simgelemektedir.”⁸⁵

Böyle bir tehlikeye maruz kalmamak için Allah'a sıkı sıkıya bağlanıp, emir ve yasaklarına uyulması gerektiği vurgulanmaktadır.

“İnsanlar (inanç birliği içinde bütünleşmiş) tek bir topluluktan ibaretti, sonra aralarında inanç farklılığı oluştu. Eğer rabbinin katından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı, ayrılığa düştükleri konuda aralarında hüküm verilir, iş bitirilirdi.”⁸⁶

Bu âyetlerden de anlaşıldığı üzere insanın bireysel olarak hayatını devam ettirmesi mümkün değildir. Yani insan her ne kadar başlangıç itibari ile ferdi yaratılmış olsan da yaşamın devamı için topluma, toplumsal ilişkilere mecburdur. Bundan dolaydır ki Allah insanı, toplum hâlinde yaşamaya, birlik ve beraberlik içerisinde olmaya uygun yaratmıştır. Bir topluma İslam toplumu diyebilmemiz için Kur'ân'ın o

⁸⁴ el-Âl-i İmrân 3/103.

⁸⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/643-644.

⁸⁶ Yûnus 10/19.

toplum üzerinde yegâne hâkimiyetinin varlığından söz etmek gerekir. Dolayısıyla diyebiliriz ki Kur'ân'ın var olduğu toplum İslam toplumdur. Yani Kur'ân bir toplumda veya insan hayatında ne kadar varsa toplum o ölçüde Müslümandır. Bundan dolayıdır ki Kur'ân insan hayatının tamamında vakıftır. Çünkü Kur'ân kıyamete kadar devam edecek olan tüm zamanların ilahi kanunlarını muhteva eden yegâne ve tüm insanlığa gönderilmiş olan yüce, kutsal ve evrensel bir kitaptır.

Kur'ân insanlara gönderilen bir kitaptır ve insanlar için rehberlik amacı taşır. İslam inancına göre, Kur'ân Allah kelimidir ve insanlara doğru yolu göstermek, ahlaki değerleri öğretmek, toplumsal düzeni kurmak ve insanların ahiret hayatına hazırlanmalarına yardımcı olmak amacıyla indirilmiştir. Bu nedenle Kur'ân'ın temel muhatabı insanlardır. İnsanlar, temel ihtiyaçlarını karşılamak, güvenliklerini sağlamak ve duygusal tatmini elde etmek için bir araya gelme eğilimindedirler. Toplumsal bağlar kurmak, işbirliği yapmak ve birlikte yaşamak, insanların tarih boyunca hayatta kalmalarına ve gelişmelerine yardımcı olmuştur.

Sonuç olarak, insan türü doğuştan itibaren toplumsal bir varlık olarak kabul edilebilir. Bu toplumsal doğa, insanların birbirleriyle etkileşimde bulunma, iş birliği yapma ve birlikte yaşama eğiliminden kaynaklanmaktadır. Bu konudaki gözlemler ve araştırmalar, insanların toplum içinde var olma ve gelişme eğilimini desteklemektedir.

İnsan toplumu, başlangıcında tam anlamıyla gelişmiş ve olgun bir durumda ortaya çıkmamıştır. İnsanların ruhsal ve psikolojik özellikleri ile bunlarla ilişkilendirilmiş yetenekleri, zamanla evrimleşen bir süreç içinde gelişmiş ve olgunlaşmıştır.

İnsan, dünyaya geldiği ilk andan itibaren birlikte yaşama ve dolayısıyla toplumla iç içe, birlikte hareket etmeye ihtiyaç duyan bir varlıktır. Bu birliktelikte de onu yönlendirecek, ona rehberlik yapacak, onu doğru yola iletebilecek bir kişiye ihtiyacı olacaktır. *“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”*⁸⁷Bundan dolayıdır ki yaratılan ilk insan Hz. Âdem (a.s)'ın aynı zaman da bir peygamber oluşu toplumun ve toplumsallaşmanın ilerleyebilmesi için en önemli özelliğindendir. Diyebiliriz ki toplumsallaşmanın ilk muhatapları peygamberlerdir. Hz.

⁸⁷ el-Hucurât 49/13.

Âdem (a.s)’dan sonra Hz. Havvâ annemizin varlığı âyette de anlatıldığı üzere tanışıp, kaynaşıp neslin devamını sağlamak içindir. Bütün insanlar aynı fikir ve düşüncede olamayacağından kavim ve kabilelere ayrılmamızın bir zorunluluk olduğunu ifade edebiliriz.

“İnsanlar (inanç birliği içinde bütünleşmiş) tek bir topluluktan ibaretti, sonra aralarında inanç farklılığı oluştu. Eğer rabbinin katından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı, ayrılığa düştükleri konuda aralarında hüküm verilir, iş bitirilirdi.”⁸⁸

İslam toplumunun temelinde bütünleştirici olma ilkesi bulunmakla birlikte aynı zamanda kavim ve kabilelere ayrılmış olmaları yine birbirleri ile kaynaşmalarını sağlamaktadır. Her bireyin fikir ve davranışları çeşitlilik arz edeceğinden toplum olmanın gereği ıslah edici olmaktan geçmektedir.

2.2.1. İslam Toplumunun Tarihsel Gelişimi

İslam medeniyetinin, diğer eski medeniyetlerdeki izlerin ötesine geçen ve kendine özgü bir medeniyet olduğu bilinmektedir. İslam medeniyeti, sadece maddî değil, aynı zamanda mânevî ve ruhsal değerler üzerine de inşa edilmiştir. Yunan ve Bizans medeniyetlerinin daha çok bilimsel ve maddi gelişmeler üzerine odaklandığını, buna karşın İslam medeniyetinin ise daha çok mânevî değerlere ve bilimsel ilimlere yer verildiği görülmektedir. İslam medeniyetinin temelinde tek Tanrı inancı ve dini değerlerin varlığı onun kültürel ve düşünsel yapısını şekillendirmiştir. Bu oluşumda farklı coğrafi bölgelerden etkiler aldığı ve bu etkileşimlerin zenginlik kattığı da bir gerçektir. İslam medeniyetinin kültür, gelenek ve düşünce mirası açısından zengin bir birikime sahip olması, çeşitli ırklar ve inançlar için yeni kültürel katkılar sağlamıştır.

“Rahmân’ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, “selâm” deyip geçen kullardır.”⁸⁹

Hz. Aişe’ye iftira ve bühtan hadisinde: “Onu hamiyet ve dargınlık cehalete sevk etmiştir, denilmektedir. Diğer bir hadiste: “Birini annesiyle arlandırıldığı zaman” Hz. Peygamber, Ebu Zerre: “Sen, kendisinde cahiliyet eseri bulunan bir adamsın” diye hitap etti ki sende cahiliyet ruhu var demektir.”⁹⁰

Cehâlet; insanın bilgiden yoksun olmasıdır. Asıl karşılığını bu ifade vermekle

⁸⁸ Yûnus 10/19.

⁸⁹ Furkân 25/63.

⁹⁰ Buhârî, “İman”, 22.

birlikte iki farklı anlamı da ihtiva etmektedir. Bir şeye, olduğundan farklı şekilde inanmak, karşılığını alacağından başka bir şekilde davranmaktır.⁹¹

Ruhsal dinginlik ve alçakgönüllülük, kişinin ailesinin veya soyunun getirdiği bir ayrıcalık değil, iyi ve doğru işler yaparak elde edilen bir içsel durumdur. Sükûnet ve tevazu kavramları, kişinin sadece nesep veya soy ilişkileriyle değil, kişisel ve toplumsal anlamda iyilik yapma çabasıyla kazanılacak niteliklerdir.⁹²

*“Kim İslam’dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhirette ziyan edenlerden olacaktır.”*⁹³

Kur’ân-ı Kerîm peygamberlerin tebliğ ettiği dinin birliği meselesini sıkça gündeme getirir. İslam, önceki peygamberlerin tebliğ ettikleri dinin bir devamıdır. Bu sebeple Müslüman, aralarında ayırım yapmaksızın önceki peygamberlerin tamamına ve onlara indirilen kitapların hepsine inanır. Bütün peygamberlerin getirdikleri din şahıslara, kurumlara, ırklara, kısacası hiçbir yaratılmışa değil, Allah’a teslim olmaya çağırır. *“Azap size gelip çatmadan önce rabbinize yönelip O’na teslim olun; sonra kimseden yardım göremezsiniz.”*⁹⁴ Bütün ilâhi dinler sadece Allah’a teslim olmayı emreder.⁹⁵

*“Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar. Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır. Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.”*⁹⁶

Yukarıda verilen âyette İslam toplumunun şekillenmesinde bireyin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi gerektiği hem dünya hem ahiret hayatında kurtuluşa ermek için yapması gerekenler vurgulanmıştır.

2.2.2. İslam Toplumunun Dine Yaklaşımı

Din, Allah’ın gönderdiği ilahi esaslar aracılığıyla insanlara dünya ve âhiret

⁹¹ İsfahânî, “Chl”, 249-250.

⁹² Emin, *Fecrü’l İslâm*, 119-121.

⁹³ el-Âl-i İmrân 3/85.

⁹⁴ ez-Zümer Suresi 39/54.

⁹⁵ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 1/379.

⁹⁶ el-Bakara 2/1-6.

mutluluğu sağlar. Din, peygamberler vasıtasıyla akıl ve iradeyi doğru kullanmayı öğretir. Din, hayır yollarına yönlendirir ve mutluluk sağlar.⁹⁷ Burada anlatılmak istenen en önemli konu, dinin insan mutluluğunu sağlayan bir unsur olmasıdır.

İnsan, düşünce gücüyle donatılmış bir varlıktır; zihni sürekli olarak geçmişin izlerini sürerken, mevcut anı değerlendirir ve geleceğe dair umutlar besler. Bu derin düşünce süreçleri, insanı birtakım sorulara yönlendirir. İşte bu sorulara cevap arayan insanın, ruhunu ve gönlünü rahatlatacak, onu motive edecek olan dindir. Dünya hayatının geçiciliği insana ebedi âleme götüreceği heybesini en güzel şekilde doldurması gerektiğini anlatmaktadır.

*“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki takvâya eresiniz.”*⁹⁸

“Ebû Hüreyrerağıyallahu anh şöyle dedi:

Bazı insanlar Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’e:

- Ey Allah’ın Resûlü! İnsanların en hayırlısı, şerefli kimdir? dediler.

Nebi sallallahu aleyhi ve sellem:

- “Allah’tan en çok korkanlarıdır” buyurdu.

- Ey Allah’ın Resûlü! Biz bunu sormuyoruz, dediler.

- “O halde, Allah’ın halîli (İbrâhim)’in oğlu, Allah’ın nebîsi (İshak)’ın oğlu, Allah’ın nebîsi (Yakub)’un oğlu, Allah’ın nebîsi Yusuf’tur” buyurdu.

- Ey Allah’ın Resûlü, biz bunu da sormuyoruz, dediler.

*-O halde siz benden Arap kabilelerini soruyorsunuz. (Bilin ki) Câhiliye döneminde hayırlı (şerefli) olanlar, şayet dînî hükümleri iyice hazmederlerse İslamiyet devrinde de hayırlıdır”*⁹⁹buyurdu.

Hadis-i şerifte insanların en hayırlısının kim olduğu sorulduğunda Efendimiz (s.a.v.)’in “takva bakımından en üstün olanıdır” buyurması; takvanın yegâne üstünlük ölçüsü olduğunu vurgulamaktadır.

*“Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldatıcı şeylerden ibarettir.”*¹⁰⁰

⁹⁷ Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehrîstânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, (Beyrut: 1975,) 1/38-39.

⁹⁸ el-Bakara 2/21.

⁹⁹ Buhârî, “Enbiyâ”, 8,14,19; “Menâkıb”, 1; Müslim, “Fezâil”, 168.

¹⁰⁰ el-Âl-i İmrân 3/185.

*“Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak ve ancak hak ve adalet temelinde yarattık. Kıyamet de mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel olan hoşgörü yolunu tut.”*¹⁰¹

*“Allah’ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.”*¹⁰²

Bu âyetlerin ortak özelliği, dünya ve ahiret arasındaki dengeyi sağlama, ahlaki değerler ve adaletin toplumsal hayattaki yeri, Allah’ın mutlak adaletine ve rahmetine iman, ve insanlara hoşgörü ile yaklaşma öğretilerine dayanır. Tefsirlerde sıklıkla vurgulanan bu öğretiler, bir müslümanın hem bireysel hem de toplumsal yaşamda nasıl bir duruş sergilemesi gerektiğine dair açık ve net bir rehber sunar. Bu âyetler, insanların hem dünyada huzurlu bir yaşam sürmelerini hem de ahirete yönelik hazırlık yapmalarını sağlamak için Allah’ın emirlerine sıkı sıkıya bağlı kalmalarını teşvik etmektedir.

Allah’ı hoşnut etmenin en temel yolu dinin bütün emir ve yasaklarına uyarak gereği gibi yaşamaktır. Dolayısıyla bu da ancak Allah’a karşı tam bir teslimiyetle mümkün olmaktadır. Kişi hem kalbi hem dili hem de davranışları ile bu teslimiyeti ortaya koymalıdır ki hakiki manada İslam gerçekleşmiş olsun. Bu anlamda en iyi en önemli ve değerli olan teslimiyet kalp ile yapılandır. *“Doğrusu Allah yanında (hoşnut olunan ve mutluluk hedefine iletecek olan hak) din, İslâmdır. O kitap verilenlerin görüş ayrılığına düşmeleri ise, kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarındaki çekememezlik ve açgözlülüktendir. Her kim de Allah’ın âyetlerini inkâr ederse, kuşku yok ki Allah çabuk hesaplıdır.”*¹⁰³

*“Onlar Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar! Oysa göklerde olanlar da yerde olanlar da isteyerek veya istemeyerek hep O’na boyun eğmişlerdir ve O’na döndürüleceklerdir.”*¹⁰⁴

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) *“Din kolaylıktan ibarettir”*¹⁰⁵ buyurmuştur. Bir başka hadislerinde *“Allah beni zorlaştırıcı ve şaşırtıcı değil, öğretici ve kolaylaştırıcı olarak gönderdi”*¹⁰⁶ buyururlar. Kur’ân’ın pek çok âyeti ile Peygamber Efendimiz

¹⁰¹ el-Hicr 15/85.

¹⁰² el-Kasas 28/77.

¹⁰³ el-Âl-i İmrân 3/19.

¹⁰⁴ el-Âl-i İmrân 3/83.

¹⁰⁵ Buhârî, “İmân”, 29.

¹⁰⁶ Müslim, “Talak”, 29.

(s.a.v.)’in bu âyetlerin tefsiri ve hayata uygulaması anlamına gelen sünnet ve hadislerinde, İslam dininin kolaylıktan yana olduğu sıkça hatırlatılmaktadır.

2.2.3. İslam Toplumunda Kültürel Gelişme

İslam kültürü hayatın her alanını kapsayan bir bakış açısına sahiptir. İslam kültürü, bilim ve ilimle birlikte insanlara dünyadaki olayları düşünme ve anlama yeteneği kazandırır. Her bilgi alanında Allah’ın hikmetini görmeye teşvik etmektedir. İslam kültürü bir bütün olarak insanın mânevî, ahlâkî ve dünyevî yaşamını düzenlemeye yönelik bir rehberlik sunmaktadır. Bu anlayış, Müslümanlar için hayatlarını anlamlandırma ve daha sağlıklı bir toplum oluşturma konusunda rehberlik edecektir. İslam toplumu ilk inen âyetlerle birlikte kültürleşmiştir diyebiliriz. Şöyle ki ilk nâzil olan sûre ile bireysellikten toplumsallığa geçişin ilk aşaması söz konusudur.

İlk nâzil olan âyetlerle başlayan kültür süreci “*Yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbın sonsuz kerem sahibidir.*”¹⁰⁷ “*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim.*”¹⁰⁸ âyeti ile nihayete ermektedir. Yani İslam kültürü dediğimiz olay bir anda değil zamanla ilerleyerek 23 yıl kadar uzun bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Bu kültürü biz Efendimiz (s.a.s)’in bizzat yaşayarak ve yaşatarak uyguladığını görmekteyiz. “*Herhangi birinizin iplerini alıp dağa gitmesi ve sırtına bir bağ odun yüklenip getirerek onu satması ve Allah’ın bu sebeple onun yüz suyunu koruması, verseler de vermeseler de insanlardan bir şeyler dilenmesinden çok hayırlıdır.*”¹⁰⁹ Öyle ki Rasûlullah (s.a.v) infak ve sadaka âyetleri nâzil olmaya başladığında ashâbını dağlara çıkartarak odun toplatıp sattırması ve böylelikle infâka alıştırmıştır.

Yine Rasûlullah (s.a.s) Ensar ve Muhacir arasında kardeşlik ilan ettiğinde yardımlaşma şuurunu kazandırarak bu kültürü nesiller boyu devam ettirmeyi hedeflemiştir.

“*Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık*

¹⁰⁷ el-Alak 96/1-5.

¹⁰⁸ el-Mâide 5/3.

¹⁰⁹ Buhârî, “Zekât”, 50, 53; “Büyû”, 15, “Müsâkât”, 13.

duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarır ise işte kurtuluşa erecekler onlardır.”¹¹⁰

Nefsinin bencilliğinden ifadesi bu âyette cimrilik manasında kullanılmakta olup, Şuhh kavramı ile ifade edilmektedir. Şuhh insanın doğuştan getirdiği bir özelliktir ve bu yüzden nefsi bir eğilim olarak tanımlanır. Bu eğilim, kişiyi mal ve mülk edinme konusunda hırslandırır ve bu hırsı tatmin etmek adına cimrilik yapmasına neden olabilir. İbn Ömer şöyle der: “*Şuhh, kişinin, malını vermemesi değildir. O, kendisine ait olmayan bir şeye, kişinin tamah etmesidir.*”¹¹¹ Bu konuda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Zulümden sakınıp kaçınınız. Çünkü zulüm, kıyamet gününde zâlîme zîfiri karanlık olacaktır. Cimrilikten de sakınınız. Çünkü cimrilik sizden önceki ümmetleri helâk etmiş, onları birbirlerinin haksız yere kanlarını dökmeye, haramlarını helâl saymaya sevk etmiştir.*”¹¹² Yine bir diğer âyette “*Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.*”¹¹³ buyurularak mânevî kurtuluşa işaret edilmektedir.

Eğer bilgi, sadece dünya menfaatine yönelik olursa bu noktada gerçek bilgiye ulaşmak mümkün olmaz. “*Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.*”¹¹⁴ Bilgiyi sadece kişisel kazanç veya dünya üzerindeki egemenlik için kullanmanın, gerçek anlamda bilgeliği ve aydınlanmayı engelleyebileceği unutulmamalıdır.

“*Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına “Tasalanma! Allah bizimle beraberdir” diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hale getirdi. Allah’ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.*”¹¹⁵

Hiz. Osman (r.a)’ın Rûme kuyusunu satın alıp orada bulunan Müslümanların su sıkıntısını gidermişti. Rasûlullah (s.a.v) Taif’e gitmiş orada bulunan müşrikler tarafından taşlanmıştı. Fakat O, tüm bunlara rağmen yüksünmeyerek tebliğ görevini

¹¹⁰ el-Haşr 59/9.

¹¹¹ Sâbûnî, *Safvetü ’t-Tefâsîr* 6/346.

¹¹² Müslîm, “Birr”, 56.

¹¹³ eş-Şems 91/9.

¹¹⁴ el-Ahzâb 33/72.

¹¹⁵ et-Tevbe 9/40.

yerine getirip, insanları tek olan Allah (c.c) dinine davet için canıyla kaniyla mücadeleye vermişti. Mus'ab bin Umeyr Rasûlullah'ın talimatıyla Medineye hicret etmişti. Çünkü orada bulunan ve İslamın güzelliklerini öğrenmek isteyen nice insanlar vardı. Efendimiz (s.a.v) de Mus'ab bin Umeyr'e Medine de İslam'ı tebliğ görevi vermişti. İlk muallim olarak bu görevi üstlenirken dünyalık hiçbir menfaat gözetmeksizin, toplumun ihyası için hicret etmişti. İşte tüm bu anlattıklarımız esasında bahsettiğimiz İslam kültürünün bir parçasıdır. Bu kültür de aslolan bilmekten ziyade ihya etme gayreti ile onu yaşayıp yaşatabilmektir.

2.2.4. İslam Toplumunun Sanata Bakışı

Hadis-i Şerifte buyrulduğu üzere; *“Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzeli /güzel olanı /güzelliği sever.”*¹¹⁶ İfadesi İslam'da sanat kavramının çerçevesini çizmiştir diyebiliriz. İslam sanat anlayışında “güzel” kavramı, öncelikle Allah veya O'nun sıfatlarıyla ilişkilendirilir. Bu bağlamda güzellik, insan eliyle üretilen bir kavram değil, Allah'ın kendi güzelliğinin yansıması olarak kabul edilir. Sanatın amacı, bu ilahi güzelliğin izlerini takip ederek keşfetmektir. Müslüman düşüncesinde sanat ile ilişki, dıştan içe ve içten dışa bir yol izler. Yani sanat, ilahi olanla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır ve güzellik, var olanın yansıması olarak kabul edilir. Sanatın amacı güzelliği icat etmek veya yaratmak değil, var olan güzelliklere işaret etmektir. İslam'da doğa ile kurulan çok yönlü ilişkide, doğa varlığının bir işaret olarak kabul edilmesi esastır. Hem sanatsal güzellik hem de bilgiye ulaşmak için doğa, temel bir kaynaktır. Sanatın bilimle güçlü bir bağı vardır; gerçeğin bilgisinden ayrı düşünülmez ve bu nedenle sanat, bilim kategorisi içinde değerlendirilir. Günümüzde ise sanatın bir ilim olarak kabul edilmesi ihmal edilmiş ve bu durum, güzelliğin ilahi olanla herhangi bir ilişkisinin olmadığı şeklinde bir düşünceye yol açmıştır. Oysa İslam düşüncesinde sanatın, güzelliği ve ilahi olanı yansıtan bir araç olduğu vurgulanmaktadır.

“Güzellik ve zihne hoş gelen her şey İslam'ın estetik yönünü ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında İslam sanatında güzellik ve hikmet, sadece estetik bir arayış değil, aynı zamanda derin bir manevi ve ahlaki değerler sistemidir. Allah'ın ihsanı olarak görülen güzellik, sanatın her alanında estetik ve manevi bir hedef olarak belirlenmiştir.”¹¹⁷

“Dağları görür, onları hareketsiz, yerlerinde donmuş sanırsın. Hâlbuki onlar, bulutların yürümesi gibi geçer giderler. Bu, her şeyi sağlam ve mükemmel yapan

¹¹⁶ Müslim, “İmân”, 147.

¹¹⁷ Mustafa Uğur Karadeniz, “İslam Sanatının Oluşumu ve Gelişimi”, *Diyanet Aylık Dergi* 366 (Haziran 2021), 10-12.

Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz O, yaptığınız her şeyi en iyi bilendir."¹¹⁸ Bu âyeti kerime ile kâinatın en sabit görünen unsurlarının bile anında değişebileceği ve kıyametin bir üfürme ile gerçekleşebileceği vurgulanmaktadır. Bu, Allah'ın kudretinin her şeye yeten bir güç olduğunu ifade etmektedir.

İslam dünya görüşü, hayatın anlamını, varoluşun amacını, geçici dünyanın ötesindeki kalıcı gerçekliğini ve bütün bu unsurların Allah'a dayandığını öne sürmektedir. *"Gökleri ve yeri yaratan O'dur. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır. O'na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür."*¹¹⁹ Allah'ın kudretini ve yaratılışını anlatan her bir kelime, insanın hayal gücünü, mantık yolunu ve metafiziksel düşüncelerini harekete geçiren bir yapıya sahiptir. Göklerin, yerin, çiftlerin yaratılışı, insanların ve hayvanların ilişkisi, Allah'ın benzersizliği ve her şeyi işitip görme gücü, aslında çok yönlü bir sanatsal tasvir sunarak; bu dilin estetiği, yaratılışın simetrisi ve ilahi kudretin büyüklüğü ile bütünleşmektedir.

2.2.5. İslam Toplumunun Siyaset Anlayışı

Öncelikle şunu ifade etmeliyiz ki İslam da siyaset, ancak ve ancak toplumsal düzenin varlığından kaynaklı bir gerekliliktir. Toplumsal düzenin daha iyi bir hale gelip varlığını devam ettirebilmesi için var olan bu kurallara uyulduğu sürece daha müreffeh bir yaşam sağlanabilecektir. Aksi takdir de siyaset tamamen bir ideolojiye ve tek taraflı getirim elde etmeye dönüşecektir.

*"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*¹²⁰

Âyette ifade edildiği üzere her şey den önce adil olunması gerektiği vurgulanmaktadır. Öyle ki bizlerle aynı gruptan, aynı düşünceden olmayanlara karşı bile adaletin gözetilmesi tavsiye edilmekte hatta kin ve öfke duyduğumuz toplumlara karşı da adaletin sonuna kadar ayakta tutulmasının gerekliliğinden bahsedilmektedir.

Her ne kadar günümüzde adaletin bazı kimselerce öneminin yitirilmiş olması

¹¹⁸ el-Neml 27/88.

¹¹⁹ eş-Şûrâ 42/11.

¹²⁰ el-Mâide 5/8.

düşünülse de bugün en çok ihtiyaç duyduğumuz şey hakka ve hukuka riayet eden adil kimselerin varlığıdır.

“Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”¹²¹ Âyetteki hassasiyete baktığımız da İslam’ın mükemmelliğini, bunu dinin sahibinin muazzam bir yaratıcı olduğunu tefekkür etmemek mümkün değildir. Şöyle ki kendimiz, anne ve babamız ve akrabalarımız arasında da adaletin gözetilmesinde titizlikle yaklaşılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Âyetin devamında adaletten sapar ve üzerimize düşeni yapmazsak Allah’ın bunlardan haberdar olduğu anlatılarak, aslında kişinin sorumluluklarını yerine getirdiği takdir de adaletin tabii olarak ortaya çıkacağı ifade edilmektedir. Yaşadığımız bu dünya da işlerin aksaması, düzenin bozulması, kargaşa ortamının meydana gelmesi, boşluğun oluşmasının temelinde adaletin eksikliğinden bahsetmek mümkündür. Adaletin olmadığı yerde düzen de oluşmamaktadır.

İslam danışma kurulunun önemine dikkat çekerek, “Rablerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kılarlar. İşleri de aralarındaki danışma ile yürür. Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar.”¹²² Böylece işlerin veya alınacak kararların istişare yoluyla halledilmesi tavsiye edilmektedir. Adaletle ilgili ilk âyet önce şahsın adaletini gerekli görerek devamında toplumsal adaletin, yani ortak bir aklın sonucunda kararlar alınması ile işlerin daha iyi yürüyeceğini açıklamaktadır.

21. yy. insanının en çok başvurduğu kaynak olan ben bilirimcilik tavrı istişareden yoksun olduğu için kişiyi zaman zaman hataya düşürebilmektedir. Hazret-i Ömer (r.a) toplumu ilgilendiren meselelerde karar vereceği zaman müslümanlarla istişâre ederdi. Genç-yaşlı bütün âlimler Hazret-i Ömer’in danışma meclisinde bulunurdu.¹²³

Din adına hiç kimseye baskı ve zorlama yapılmaması gerektiği “Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a

¹²¹ en-Nisâ 4/135.

¹²² eş-Şûrâ 42/38.

¹²³ Buhârî, “Tefsîr”, 7/5, 110/4; “İ’tisam”, 2.

*inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi iştir ve bilir.”*¹²⁴ âyeti ile vurgulanmaktadır. Çünkü peygamberler dahi insanlara İslam dinini zorla, baskı ile değil; tebliğ, irşat ve öğüt vererek anlatmaya çalışmışlardır. “*Allah dileseydi onlar ortak koşmazlardı. Biz seni onların üzerine bir koruyucu kılmadık. Sen onların vekili de değilsin.*”¹²⁵ Âyette ifade edildiği üzere onlar insanlar bekçi değillerdir. Sadece hatırlatarak tebliğ etmekle sorumludurlar.

Emanet ve adâlet, hem bireyler hem de toplumlar için kritik öneme sahip değerlerdir. Bu değerlerin uygulanması, toplumların huzur ve mutluluğunu sağlamada temel bir rol oynar. “*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi iştirmektedir, her şeyi görmektedir.*”¹²⁶ Genel olarak tüm insanlar için geçerli olan bu sorumluluk, müminler ve yöneticiler gibi belirli gruplar için daha özel bir yükümlülük halini almaktadır. Emanet ve adaletin korunması, tarih boyunca toplumların gelişimi ve refahı açısından merkezi bir öneme sahip olmuştur.

“İnsanlar arasında hüküm genellikle bir ihtilâf ve dava halinde, haklı olanı haksız olandan ayırmak veya hakkın kime ait olduğunu açıklamak suretiyle gerçekleşir. Adalet, “eşitlik ve dengeyi sağlamak” demektir. Burada eşitlikten maksat, herkese aynı şeyi, aynı vasıf ve miktarda vermek değildir; herkesin hakkını, hak ettiğini, lâıyık olduğunu almada eşit olmasıdır; güçlü de olsa haksızın, güçsüz de olsa haklı ile hukuk karşısında eşit muamele görmesidir. İnsanların haklarını yiyenler bunu, genellikle kendilerini karşıdakilerden üstün ve güçlü görerek yaparlar. Kamu gücünü, zayıf olmasına rağmen haklı olanın yanına koymak suretiyle muamelede eşitlik, yani adalet sağlanmış olur.”¹²⁷

İslam hiçbir zaman toplum olarak ayrışmayı değil uzlaşmayı tercih eden taraf olmamızı tavsiye etmiştir. “*Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız.*”¹²⁸ Birleştirici, yapıcı, daima bütünleyici davranmamız gerektiği vurgulanarak, bölünüp parçalanmamız, sımsıkı

¹²⁴ el-Bakara 2/256.

¹²⁵ el-En’âm 6/107.

¹²⁶ en-Nisâ 4/58.

¹²⁷ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 2/81-83.

¹²⁸ el-Âl-i İmrân 3/103.

kenetlenmemiz gerektiği anlatılmaktadır. İslam toplumu olarak üzüntülerimizi de sevinçlerimizi de paylaşabiliyoruz. Karşılaştığımız bir zorluk karşısında ülkece harekete geçip birlik ve beraberlik duygusu içinde kardeşlik bağlarımızı kuvvetlendirebiliyoruz. Yine sevinçlerimizi de beraberce paylaşarak bütünsel yaklaşabiliyoruz. Elbette ki bu duygunun herkesçe benimsendiğini söylemek mümkün olmayacaktır. Fakat genel olarak bu âyeti yaşayabilenlerin sayısı küçümsenemeyecek ölçüde fazladır.

2.2.6. İslam Toplumunun Ticâret Hayatı

Kâr amaçlı mal mübadelesi mesleğine ticaret, bu mesleğin mensubuna tâcir (çoğulu tüccâr) denir.¹²⁹

İslâm dini, müslümanların helal ve meşru yollarla kazanç elde etmelerini teşvik eder ve ticaretin ahlaki ilkelerini belirler. İslam'ın ticaret ve alışverişle ilgili temel prensipleri şunlardır:

İslâm, ticarete dürüstlüğü ve doğruluğu vurgular. Hileli davranışlar, aldatma ve dolandırıcılık ve faizli finans işlemlerini yasaklamaktadır. Bu nedenle, müslümanlar ticaret ve yatırım yaparken faizsiz finansman yöntemlerine başvurmalıdırlar. İslâm, alıcı ve satıcı arasında adil bir denge kurmayı önererek malların ve hizmetlerin adil bir şekilde fiyatlandırılması, ticarete adaletin sağlanmasını amaçlamaktadır. Haram mal ve kötü işlerle ilişkilendirilmiş ticaretin sakıncalı olduğunu belirtir. Alkol, uyuşturucu veya haram yollarla elde edilen kazançlardan kaçınılmalıdır. Zengin olanların fakirleri desteklemesi için zekâtı ve sadakayı tavsiye ederek böylelikle toplumda daha adil bir gelir dağılımı sağlamayı amaçlamaktadır. İslâm, iş dünyasında güzel ahlakın korunmasını teşvik ederek işverenlerin çalışanlarına adil davranması, sözleşmelere riayet etmeleri ve çalışanların haklarına saygı göstermeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bu ilkeler, müslümanların ticaret ve iş dünyasında dürüst ve adil bir şekilde davranmalarını amaçlayarak bireylerin maddi başarı elde etmelerini teşvik ederken aynı zamanda toplumsal sorumluluklarını da unutmamalarını istemektedir. Bu prensiplere uygun olarak yapılan ticaret, hem birey hem de toplum için en faydalı olanıdır.

“Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır. Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiş ve doğru yolu da bulamamışlardır.”¹³⁰

¹²⁹ Cengiz Kallek, “Millet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/144.

¹³⁰ el-Bakara 2/16.

Dürüstlükten sapma, etik olmayan uygulamalar veya dolandırıcılık gibi kötü niyetli eylemlere yönelenler ticâretlerinde başarısız olacaklardır. Bu başarısızlık sonucunda da doğru yolu bulamayacaklardır. Yani, dürüst ve etik bir yaklaşım benimsemeyenler uzun vadede ticari başarı elde edemezken aynı zamanda da hakikatten uzaklaşacaklardır.

“Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın; rabbi olan Allah’tan korksun ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akılcı zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar. Çağrıldıklarında şahitler gelmezlik etmesinler. Borç küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha destekleyici ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Borç ilişkisinin, aranızda alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır; onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alış veriş yaptığınızda şahit tutun. Kâtip de şahit de zarar görmesin. Eğer bunu yaparsanız şüphesiz bu sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”¹³¹

Müslümanlardan birbirlerine borç verildiğinde veya borç alındığında, bu borcun belirli bir süre içinde yazılması gerektiği ifade edilmektedir. Borçlu, akılcı zayıf veya yazamayacak durumdaysa, velisi adaletle yazmalıdır. Borç, küçük veya büyük olsun, vadesi belirtilerek yazılmalıdır. Alışveriş ve peşin ticarete şahit tutmak önerilir. Bu durumda, kâtip ve şahit zarar görmemelidir. Bu kurallara uymak, Allah’tan korkmak ve doğruluktan sapmamak için önemlidir.

Bu âyetler, ticari ilişkilerde şeffaflık, dürüstlük ve adalete vurgu yaparak toplum içinde güven ve adil davranışın korunmasını sağlamaya yöneliktir.

Ticaret belirli prensiplere ve etik kurallara dayanarak, karşılıklı rızaya ve maddi değerlere bağlıdır. Aynı zamanda, ticaret dışında kalan ve bu prensiplere aykırı olarak gerçekleşen bazı faaliyetler haksız (bâtıl) olarak nitelendirilmektedir. “Ey iman edenler!

¹³¹ el-Bakara 2/282.

Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızâınıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”¹³²

Hırsızlık, gasp, rüşvet, faizcilik ve tefecilik, fâhiş fiyat, aldatma gibi bâtil yolların ve şekillerin, insanların mallarını haksız yere ele geçirmek veya bundan yararlanmak amacıyla kullanıldığı anlatılmaktadır. Bunlar, ticaretin temel prensiplerine aykırıdır ve adaletsiz kazanç yolları olarak nitelendirilir. Ticaretin ise karşılıklı rıza, adil değerlendirme ve meşru kazançlar üzerine kurulduğu, alım-satım bedelleri arasındaki kârın ise meşru olduğu belirtilmektedir. Ticaret topluma hizmet sunduğu, sermaye ve emek riski taşıdığı için meşru bir faaliyettir.

*“De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım-akrabanız, kazandığınız mallar, durgunluğa uğramasından endişe ettiğiniz ticaretiniz ve hoşlandığınız meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve O’nun yolunda cihaddan daha sevimli ise, artık Allah buyruğunu (kıyameti) gerçekleştirmeye kadar bekleyin. Allah günaha saplanmış kimseleri hidayete erdirmez.”*¹³³

Âyetle ele alınan asıl konu Allah’a olan sevginin diğer sevgilere üstün tutulmaması gerektiği ve bu sevginin insanın diğer ilişkilerini olumsuz etkilememesi gerektiğidir. İnsanın doğasında bulunan sevgi ve bağlılık duygularının normal ve doğal olduğunu belirtmektedir. Ancak, bu sevginin Allah’a olan sevgiden üstün tutulmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Allah sevgisinin, diğer sevgileri düzenleme ve anlamlandırma amacını taşıdığı ifade edilmekte ve bu sevginin insanı daha üst bir makamdan sevgiye erişirmeye vesile olması hedeflenmektedir. Bu anlayışa ulaşabilmek için bireyin kendini kontrol edebilmesi ile mümkün olduğu belirtilmektedir. İnsanın dünya ve ahiret hayatında anlamlı bir denge kurabilmesi ve gerçek özgürlüğe kavuşabilmesi için önemli bir kılavuz olarak sunulmaktadır.

Sonuç olarak, Allah’a olan sevginin diğer sevgilere üstün tutulmaması ve bu sevginin diğer ilişkileri anlamlı kılma amacını taşıması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu perspektif, insanın hayatını anlamlı bir şekilde yaşamasını ve gerçek özgürlüğe kavuşmasını hedeflemektedir.

“Ticaretin de satımın da kendilerini Allah’ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle

¹³² en-Nisâ 4/29.

¹³³ et-Tevbe 9/24.

sarsılacağı bir günden korkan kişiler;”¹³⁴

“Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler.”¹³⁵

Bu âyetlerde yapılan ticâretin kişiyi Allah’ı zikretmekten, namazı eda etmekten, zekâtı hakkıyla yerine getirmekten engellemediği ölçüde hayırlı ve kârlı olacağı anlatılmaktadır. Aynı zamanda ibâdetleri ölçüsüne göre yapıp, kişinin elinde bulunandan gizli açık harcama yapmasının neticesinin asla zararlı olmayacağı ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere kişi ancak hakkıyla yaptığı işin sonucunda kârlı bir ticâret yapmış olur. Dolayısıyla da gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kişiler ancak bu şekilde mutlu olabilir.

İslam ekonomisi, piyasanın kendi kendine işlemesi ve serbestliği esas alırken, aktörlerin ahlaki prensiplere uygun hareket etmelerini önemser. Bu çerçevede dürüstlük, adalet, ahde vefa gibi değerler ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturur. Devletin piyasaya müdahalesi ise genel olarak sınırlı tutulur ve zorunlu durumlarda, tarafların çıkarlarını korumak adına belirli alanlarda düzenleyici tedbirler alınabilir.

İslam ekonomisinde verimlilikten uzak, adaletsiz ve topluma zarar verecek kazanç yolları kapatılmıştır. *“Ey iman edenler! Sizi, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi?”¹³⁶* Bu kapsamda ribâ (faiz), İslam ekonomisinde önemli bir yer tutar. Ribâ kavramı, sadece kredi ve borç ilişkilerini değil, aynı zamanda mal değişimlerini ve vadeli satışları da kapsayan geniş bir anlama gelir. Günümüzde bankacılık ve finans kurumlarında uygulanan faiz çeşitleri de bu kavramın modern yansımaları arasında yer alır.

Ayrıca İslam ekonomisinde karaborsacılık (ihtikâr), şans oyunları (meysir), kumar, belirsizlik ve risk içeren faaliyetler de hoş karşılanmamaktadır. Maddî kazanımların helal ve yasal yöntemlerin kullanılması ile gerçekleşmiş olmasının yanında net ve güvenilir bir kaynak ile bağlantılı olması esastır.

Nitekim Peygamber (s.a.v) bu konuda; “Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yiyecek asla yememiştir. Allah’ın Peygamberi Davut (a.s.) da kendi elinin emeğini yerdi.” buyurarak kişinin helal yolla, kendi alın teri ile kazandığı bir malın

¹³⁴ en-Nûr 24/37.

¹³⁵ el-Fâtır 35/29.

¹³⁶ es-Saff 37/10.

diğer yollarla kazanılacak maldan daha hayırlı olduğunu vurgulamaktadır. Sadece kazancın helal olmasının yanında Müslüman bir tüccar'ın güvenilir ve dürüst olması da elzemdir. Aldatma, hile ve tuzakla yapılan ticâret hoş karşılanmamaktadır.

2.2.8. İslam Toplumunun Vasıfları

2.2.8.1. Adaletli Bir Toplum Olması

Adalet, İslam toplumunun temel taşlarından birini oluşturur. Kur'ân -ı Kerim'de adaletin önemi, bireylerin Allah'a karşı olan sorumluluklarını yerine getirmeleri açısından sıkça vurgulanır. Bu bağlamda, adaletin sadece hukuki bir ilke değil, aynı zamanda ahlaki bir erdem olduğu da dile getirilir. Müslümanların adalet anlayışları, toplumda huzurun sağlanmasında kritik bir rol oynar. Bu nedenle, adaletin uygulanması, bireyler arası ilişkilerden toplumsal düzenlemelere kadar geniş bir yelpazeyi kapsar.

*“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun...”*¹³⁷ Bu âyette geçen "Allah için hakkı ayakta tutun" ifadesi, adaletin yalnızca dünyevi bir görev değil, Allah'a karşı bir kulluk sorumluluğu olduğunu vurgular. Adaletin bir kulluk vazifesi olduğunu belirten bu âyet, Müslümanların her zaman hakkı savunmaları gerektiğini, kişisel menfaatler ya da nefsi arzular uğruna adaletten sapmamalarını açıkça ifade eder. Bu âyetin geniş yorumlarına bakıldığında İmam Kurtubî'nin tefsirinde, adaletin İslam'da bir farz olarak görüldüğü ve kişinin kendisini değil, yalnızca hakkı gözetmesi gerektiği vurgulanır. Adalet, bireysel ilişkilerden toplumsal düzenlemelere kadar her alanda tesis edilmesi gereken bir esas olarak kabul edilir. Zira adaletin olmadığı bir toplumda zulüm, haksızlık ve düzensizlik hüküm sürer. *"Adaletli bir toplum, fertlerin şahsi menfaatlerinden sıyrılarak ortak iyiyi hedefledikleri bir toplumdur"* diyen İmam Gazâlî¹³⁸ adaletin sadece hukuki bir olgu olmadığını, ahlaki bir erdem olduğunu da vurgular. İslam'da adalet, Allah'ın rızasını kazanmanın bir yolu olup, kişi bu adalet çizgisinden çıktığında sadece dünyevi ilişkiler değil, uhrevi hayat da tehlikeye girer.

Adaletin başka bir boyutu olan “emaneti ehline verme” ilkesi *“Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle*

¹³⁷ el-Mâide 5/8.

¹³⁸ Gazâlî, İmam Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min 'Ilm al-Ushûl*. nşr. Abdülhamîd Sabra. Beyrut: Dâr al-Ma'rifa, 1989, 45.

*hükmetmenizi emreder...*¹³⁹ âyetini ön plana çıkarmaktadır. İmam Maturidî¹⁴⁰, bu âyeti değerlendirirken "emanetin" sadece maddi bir teslimiyet değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluklar, devlet yönetimi ve dini liderlik gibi önemli yükümlülükleri de kapsadığını belirtir. Yani İslam, bir toplumda adaletin tesis edilebilmesi için yetkin ve dürüst kişilere sorumluluklar verilmesini emreder. Aynı zamanda, bu âyet toplumsal güvenin temellerini oluşturur. Toplumda güven ve huzurun sağlanması, insanların birbiriyle olan ilişkilerinde adil olmaları, emaneti yerine getirmeleri ve hakkı gözetmeleri ile mümkündür.¹⁴¹ Bu bağlamda, İslam toplumunun temel özelliklerinden biri olan adalet, sadece bir hukuk normu değil, aynı zamanda sosyal dayanışmayı ve güven ortamını sağlayan bir yapıdır. Allah'ın hükmüyle adaletin sağlandığı bir toplum, barışın ve huzurun hüküm sürdüğü bir toplum olur. Adaletin bu iki temel ilkesi, yani hakkı savunmak ve emaneti ehline vermek, İslam medeniyetinin temel taşıdır. Toplumsal düzen, bireylerin birbirine olan güveni ve İslami hükümler doğrultusunda yaşamaları, bu ilkelerin uygulanmasıyla mümkün hale gelir. Adaletin tesis edilmediği toplumlarda ise, hem dünyevi hem de uhrevi huzursuzluklar baş gösterir.

2.2.9.2. Orta Ümmet Olması

Orta ümmet olma durumu, Müslümanların hayra teşvik etmeleri ve kötülükten sakındırmaları noktasında büyük bir sorumluluk taşır. Bu bölümde, İslam toplumunun vicdani sorumlulukları üzerinde durulmaktadır. Müslümanların, toplumsal düzenin sağlanmasında aktif bir rol üstlenmeleri gerektiği vurgulanarak, bu sorumlulukların nasıl yerine getirileceği ele alınır. İslam'da hayırda yarışmak, bireylerin ve toplumun manevi gelişimi açısından kritik bir öneme sahiptir.

İslam toplumunun en önemli niteliklerinden biri olan hayrı teşvik etmek ve kötülükten sakındırmak *"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun..."*¹⁴² âyeti gereğince orta ümmet olarak nitelendirilen Müslümanlar, toplumsal düzenin sağlanmasında aktif bir rol üstlenir ve iyiliği emrederek kötülüğü

¹³⁹ en-Nisa 4/58.

¹⁴⁰ İmam Maturidî, el-Tevhîd, nşr. Hüsamettin Kargın, İstanbul: *Mektebetü'l-Ahlâk*, 1990, s. 113.

¹⁴¹ İbn-, Haldun, *Mukaddime*.

¹⁴² el-Âl-i İmrân 3/104.

önlemeye çalışır.¹⁴³ Bu âyet, İslam toplumunun vicdani bir sorumluluğu olarak toplumsal iyiliğin inşa edilmesine yönelik bir teşvik olarak yorumlanabilir.

Müslümanlar arasında kardeşlik bağının kuvvetli olmasını teşvik eden İslam dini “*Müminler ancak kardeşirler. O halde kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah’tan korkun ki merhamet olunasınız.*”¹⁴⁴ âyeti ile bu kardeşlik bağının önemini vurgu yaparak ıslah edici olmayı ve bunlar arasında herhangi bir olumsuzluk karşısında arabulucu olmayı tavsiye etmektedir. İslam toplumu, kardeşlik ve birlik üzerine kurulmuş bir toplumdur. Fertler arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların çözülmesi, barışın ve güvenin temini için zaruridir. Bu âyet, müminlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde sürekli barışı, adaleti ve kardeşliği korumalarını öğütler. Aynı zamanda, toplumsal huzurun ve birliğin korunması, Allah’ın rızasını kazanmanın en önemli yollarından biridir.

Müslümanların din kardeşlerine karşı bazı sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukların başında Hakkı tavsiye etmek ve sabır konusunda birbirlerine destek olmak gelir. “*Birbirlerine hakkı tavsiye ederler, sabrı tavsiye ederler.*”¹⁴⁵

Herkesin iyilik, doğruluk ve adalet çizgisinde kalmasını sağlamak, toplumsal düzenin korunması adına büyük bir görevdir. Asr suresi, Müslümanların bu sorumlulukları yerine getirerek hem bireysel hem de toplumsal olarak kurtuluşa erebileceklerini hatırlatır. Kur’ân bu âyetlerle İslam toplumunun sahip olması gereken temel nitelikleri açık bir şekilde ortaya koyar: iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak, kardeşliği teşvik etmek ve toplumsal barışı sağlamak. İmam Kurtubî, “Tefsir” üzerinde, hayırda yarışmanın önemini ve Allah’a kulluk etmenin gerekliliğini vurgulamıştır.¹⁴⁶ Her bir âyet, fertlerin ve toplumun iyiliğe yönlendirilmesinde büyük birer kılavuzdur. İyilik, adâlet ve barış üzerine kurulmuş bir toplum, İslam’ın toplumsal düzen anlayışının en temel değerlerini yansıtır. Âyetlerde görüldüğü üzere, fertlerin birbiriyle olan ilişkilerinde sorumluluklarının bilincinde olmaları, toplumsal huzurun anahtarıdır.

¹⁴³ Buhârî, el-Câmi’u’s-şâhîh, nşr. Muhammed Fuâd b. Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrut: *Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi*, 1412/1991, 275-278.

¹⁴⁴ el-Hucurât 49/10.

¹⁴⁵ el-Asr 103/3.

¹⁴⁶ İmam Kurtubî, el-Câmi’ li-Ahkâm al-Qur’ân, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr, 4. cilt, Beyrut: *Daru’l-Kitâbi’l-Arabi*, 1998, 376.

2.2.9.3. Hayırda Yarışması

Hayırda yarışma, İslam toplumunun dinamik yapısını güçlendiren bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bölümde, Müslümanların iyi işlerde birbirleriyle nasıl dayanışma içinde olmaları gerektiği ve bu dayanışmanın toplumsal huzuru nasıl artırdığı¹⁴⁷ üzerinde durulmaktadır. Hayırda yarışmanın sadece bireysel bir çaba değil, aynı zamanda toplumsal bir sorumluluk olduğu anlatılırken, bu pratiğin nasıl teşvik edileceği ve sürdürüleceği konusunda da bilgiler verilir.

*“Her birinin yöneldiği bir yön vardır. O hâlde hayır işlerinde yarışın. Nerede olursanız olun Allah sizi bir araya getirecektir. Şüphesiz Allah, her şeye kadirdir.”*¹⁴⁸

Bu âyet, Müslümanları hayır işlerinde yarışmaya teşvik eder ve bu yarışın, hayatın her alanında Allah'ın rızasını kazanma amacını taşıdığını vurgular.¹⁴⁹ “Hayırda yarışmak” sadece bireysel iyiliklerin artırılması anlamına gelmez; aynı zamanda toplumsal huzurun sağlanması için kolektif bir çabayı işaret eder. İmam Kurtubî, bu âyeti tefsir ederken, hayırlı işlerin en önemlilerinin Allah'a kulluk etmek ve insanların yararına hizmet etmek olduğunu vurgulamıştır. Zira bu tür bir yarış, dünya ve ahiret saadeti için bir gerekliliktir.

Hayır işlerinde yarışmak, sadece belirli bir grubun ya da zamanın gerektirdiği bir durum değil, her daim geçerli olan bir ilahi emirdir. İbn Kesir'in yorumuna göre, hayır işlerinde yarışmak demek, Allah'a olan bağlılığı gösteren bir ibadet şeklidir. Müslümanlar, kendilerini sadece bireysel olarak değil, toplumsal olarak da geliştirmeye çalışmalı ve bu amaçla iyiliklerde birbirlerini geçmeye gayret etmelidir.

İslam dini Müslümanların Allah'a ve ahiret gününe iman etmeleriyle birlikte, toplum içinde iyiliği emretme ve kötülükten menetme sorumluluğuna da sahip olduklarını belirtmektedir. *"Onlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten meneder ve hayır işlerinde yarışırlar. İşte onlar, salih kullardandır."*¹⁵⁰

Hayır işlerinde yarışanlar, Allah katında salih kullar arasında sayılmaktadır. İmam Maturidi, bu âyeti tefsir ederken, hayır işlerinde yarışmanın bir Müslümanın yalnızca kendisi için değil, toplumun bütünü için iyi işler yapma gayretini simgelediğini ifade etmiştir. Hayra koşmak, kişinin ahirete hazırlığının bir göstergesi olarak

¹⁴⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*

¹⁴⁸ el-Bakara 2/148.

¹⁴⁹ İbn Kesir, el-Tefsir. nşr. İsmail İbnu'l-Ahmed, 1/200-201. Beyrut: Dâr al-Fikr, 2000.

¹⁵⁰ el-Âl-i İmrân 3/114.

görülmektedir. Bu âyetler ışığında, İslam'da hayırda yarışmanın önemi büyük bir yer tutmaktadır. Hayırlı işler, sadece bireysel anlamda değil, toplumsal fayda için de yapılması gereken bir sorumluluktur. Hayırda yarışmak, Müslümanların imanlarının bir göstergesi ve Allah'a olan sadakatlerinin bir işareti olarak değerlendirilir. İslam, bireylerin sadece kendilerine değil, toplumun geneline karşı da bir sorumluluk taşıdığını belirtir. Bu sebeple, hayırlı işler yapma gayreti hem bireysel gelişim için hem de toplumsal huzurun sağlanması için önemlidir. Her Müslüman, Allah'ın rızasını kazanmak için hem dünya hayatında hem de ahiret hayatında başarılı olmak ister. Bunun yolu da hayırda yarışmaktan ve iyiliği teşvik edip kötülükten sakındırmaktan geçer. Böyle bir toplum, Allah'ın rızasını kazanan ve salih kullardan oluşan bir toplum olacaktır.

2.2.9.4. Güvenilir Olması

Güvenilirlik, İslam toplumunun temel niteliklerinden biri olarak kabul edilir. Bu bölümde, bireyler arası ilişkilerde güvenin nasıl tesis edileceği ve bunun toplumsal düzen üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. İslam'da güvenilir olmanın sadece bireysel bir özellik değil, toplumsal huzurun sağlanmasında kritik bir faktör olduğu vurgulanır. Ayrıca, güvenilirliğin, ticari ilişkilerden sosyal ilişkilere kadar geniş bir etki alanı olduğu ifade edilmektedir.

Borç alma ve verme gibi günlük hayatta sıkça karşılaşılan işlemlerin kaydedilmesi, toplumsal güvenin sağlanmasında önemli bir araç olarak sunulmuştur. *“Borç küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletlidir.”*¹⁵¹ Ticari ilişkilerde güvenin sağlanması hem tarafların haklarının korunmasına yardımcı olur hem de yanlış anlamaların ve haksızlıkların önüne geçer.¹⁵² İslam toplumu için güven, adaletin tesis edilmesinde ve barış içinde bir arada yaşamada kilit bir rol oynar. Borçların kaydedilmesi, karşılıklı güvenin ve adil yönetimin göstergesidir.

Emanet, sadece maddi bir şey değil, aynı zamanda güvene dayalı her türlü sorumluluktur. *“Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında*

¹⁵¹ el-Bakara 2/282.

¹⁵² İbn Kesir, İsmail b. Ömer. Tefsîr al-Qur'ân al-Azîm, nşr. İbn İshak. Beyrut: Mektebetu'l-Azhari, 1999, 2/48-50

hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder."¹⁵³ Bu âyet, emanetlerin ehline verilmesini ve insanlar arasında adil hükmetmenin önemini vurgulamaktadır. İslam toplumunda emanetin korunması, bireyler arasında güvenin tesis edilmesi anlamına gelir. Güvenilirlik hem günlük hayatta hem de daha büyük toplumsal sorumluluklarda, bireyler arasındaki ilişkilerin temel taşıdır. Bu, İslam toplumunda sosyal barış ve huzur için vazgeçilmezdir.

Müslümanlar hem Allah'a hem de birbirlerine karşı sorumluluk taşır ve bu sorumluluklar emanettir. Toplumsal düzenin ve bireyler arası ilişkilerin sağlıklı yürüyebilmesi ve huzurlu bir ortamın teminatı için güvenilirliğin korunması gereklilik arz etmektedir. *"Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin; bile bile size emanet edilen şeylere de hainlik etmeyin."*¹⁵⁴ Emanete sadakat, İslam ahlakının bir parçası olup, bireylerin hem Allah'a hem de birbirlerine karşı dürüst ve güvenilir olmalarını sağlamaktadır. İslam'da güvenilirlik, bireyler arası ilişkilerin, ticaretin ve toplumsal düzenin ana yapı taşlarından biridir. Güvenilir bir toplum, adil ilişkiler üzerine kurulur ve bu ilişkilerin temelinde dürüstlük, adalet ve hakkaniyet yer alır. Güvenin olmadığı bir toplumda, kaos, haksızlık ve zulüm baş gösterir. Güvenilirlik, sadece maddi konularda değil, aynı zamanda manevi sorumluluklarda da ön plandadır. Her Müslüman, emanete riayet etmekle yükümlüdür. Hem Allah'a olan imanında hem de toplumsal ilişkilerinde güvenilir olmak, İslam ahlakının merkezindedir. Bu nedenle İslam, sadece borçların yazılmasını değil, emanetlerin korunmasını, adaletin sağlanmasını ve Allah'a karşı sorumluluğu yerine getirmeyi öğütler. Güvenilir bir toplum, huzur içinde yaşanabilir ve hayırda yarışarak birbirine destek olan bireyler yetiştirebilir.

2.2.9.5. Barışçıl Olması

İslam'ın barış anlayışı, Müslümanların toplumsal düzen içinde nasıl bir yaklaşım sergilemeleri gerektiğini göstermektedir. Bu bölümde, barışa davetin önemi ve bunun Müslümanlar arasındaki ilişkilerde nasıl tezahür ettiği ele alınmaktadır. İslam'da barışın teşvik edilmesi, çatışmaların önlenmesi açısından hayati bir öneme sahiptir. Bireyler arası ve topluluklar arası ilişkilerde barışın sağlanması, sadece bireysel sorumluluklar değil, toplumsal bir hedef olarak da önem taşımaktadır.

¹⁵³ en-Nisâ 4/58.

¹⁵⁴ el-Enfâl 8/27.

Bu âyet, Müslümanların barışı temel alan bir toplum inşa etmeleri gerektiğini vurgulayan İslam, *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yaş ve Allah'a tevekkül et. Muhakkak ki O, her şeyi işiten ve bilendir."*¹⁵⁵ toplumsal barışın ve huzurun sağlanmasını her zaman öncelemiştir. Bu nedenle, çatışma ve kargaşadan ziyade barış ve uyumu gözetmek bir Müslümanın sorumluluğudur. Barışa davet hem bireysel ilişkilerde hem de uluslararası düzeyde teşvik edilen bir değerdir. Allah, kullarına barış içinde yaşamayı öğütler ve bu, İslam'ın evrensel mesajlarından biridir.

Barış, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda topluluklar ve milletler arasında da sağlanması gereken bir olgudur. Allah, müminlerin birbiriyle barış içinde yaşamalarını ve aralarındaki anlaşmazlıkların çözülmesini ister. *"Eğer müminlerden iki grup savaşırsa, aralarını düzeltin. Fakat bir grup diğerine saldırırsa, Allah'ın hükmüne dönünceye kadar saldıran grupla savaşın."*¹⁵⁶ Eğer bir grup haksızlık yapıyorsa, Müslümanlar adaletin yanında durarak barışı korumalıdır.

İslam dini barışçıl bir yaklaşımı nasıl teşvik ettiğini ve savaşın ancak savunma amaçlı olabileceğini ortaya koymaktadır. *"Eğer size savaş açmazlar ve barış teklif ederlerse, Allah onlara karşı size bir yol bırakmamıştır."*¹⁵⁷ Müslümanlar, barış teklif edildiği sürece bu teklife olumlu yaklaşmalı ve savaştan kaçınmalıdırlar. İslam, çatışmanın son çare olduğunu ve barışın her zaman tercih edilmesi gerektiğini öğütler. İslam'da barış, sadece bir ideal değil, aynı zamanda yaşamsal bir ilkedir. İslam'ın barış kavramı, bireysel ilişkilerden devletler arası ilişkilere kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Müslümanlar, birbirlerine karşı daima barış içinde olmalı, anlaşmazlıkları hoşgörü ve adaletle çözmelidirler. Barışçıl bir tutum, aynı zamanda toplumun genel huzuru için de elzemdir. Allah, kullarına barış içinde yaşamının, kardeşliği ve uyumu korumanın yolunu göstermiştir. İslam toplumunun en önemli niteliklerinden biri olan barış, aynı zamanda insanlık ailesine yönelik evrensel bir mesajdır.

2.2.9.6. Kardeşçe Yaşama

Kardeşlik, İslam toplumunun yapısının temel unsurlarından biridir. Bu bölümde, Müslümanların aralarındaki düşmanlıkları bir kenara bırakıp kardeşlik bağı kurmaları

¹⁵⁵ el-Enfâl 8/61

¹⁵⁶ el-Hucurât 49/9.

¹⁵⁷ en-Nisâ 4/90.

gerektiği vurgulanmaktadır. Kardeşlik anlayışının, toplumsal huzurun ve birliğin korunmasındaki rolü üzerinde durulmaktadır. İslam, insanların arasındaki kardeşlik bağlarını güçlendirerek, toplumsal barışın sağlanmasına katkıda bulunmayı hedefler.

*"Siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz."*¹⁵⁸ âyeti İslam'ın toplumda kardeşlik ve birlik anlayışını derinlemesine ele alır. Müminlerin Allah'ın ipine sınıksız sarılmaları ve aralarındaki düşmanlıkları unutup kardeşlik bağı kurmaları gerektiği vurgulanır. İslam, fertlerin arasında barış ve uyumu sağlayan güçlü bir kardeşlik anlayışını teşvik eder. Allah, insanların birbirine olan düşmanlığını sevgi ve kardeşlikle değiştirerek, onları bir araya getirir. Bu, İslam toplumunun sağlam bir temele dayandığını ve kardeşlik bağlarının, toplumsal huzurun en önemli unsurlarından biri olduğunu gösterir.

İslam'da, kardeşlik sadece soy bağıyla sınırlı kalmaz; iman edenlerin tümü birbirine kardeştir. Bu bağ, Müslümanların birbirlerine karşı olan sorumluluklarını hatırlatır ve aralarındaki bağların güçlendirilmesini öğütler. *"Müminler ancak kardeşlerdir. O halde, kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin."*¹⁵⁹ Müslümanların sadece iman bağıyla kardeş olduklarını ve bu kardeşliğin bir gereği olarak aralarında doğabilecek anlaşmazlıkların düzeltilmesi gerektiğini ifade eden İslam toplumu, kardeşlik ruhunu canlı tutarak birlik ve beraberliği korumayı amaçlamaktadır.

Müslümanların kardeşlik bağı içinde yardımlaşarak iyilik ve takvayı yaymalarını, aynı zamanda kötülük ve düşmanlık içinde birleşmemeleri gerektiğini hatırlatan İslam, *"İyilik ve takvada yardımlaşın; günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası pek çetindir."*¹⁶⁰ toplumu bir arada tutan kardeşlik duygusunun güçlenmesi için iyilikte yardımlaşmayı öne çıkarır. Bu yardımlaşma hem toplumsal barışı hem de bireyler arası ilişkilerde güveni ve dayanışmayı sağlar. Toplumsal düzeyde kardeşliğin yaygınlaşması, bir arada yaşamanın en önemli unsurlarından biridir. İslam'da kardeşlik kavramı, toplumu bir arada tutan en temel değerlerden biridir. Allah'ın insanları birleştiren nimeti olan kardeşlik, toplumun huzur içinde yaşaması için önemli bir rol oynar. Kardeşlik, sadece biyolojik bir bağ

¹⁵⁸ el-Âl-i İmrân 3/103.

¹⁵⁹ el-Hucurât 49/10.

¹⁶⁰ el-Mâide 5/2.

olmayıp, iman ve inanç temelinde gelişen bir birlikteliktir. Bu bağlamda, Müslümanlar arasındaki kardeşlik bağı, toplumsal barışın sağlanmasında ve sosyal adaletin yayılmasında etkin bir faktördür. Bu kardeşlik duygusu, bireylerin birbirlerine karşı olan sorumluluklarını hatırlamalarını sağlar ve toplumun her bir üyesinin iyilik ve takva içinde birleşmesine katkıda bulunur.

2.2.9.7. Etnik Ayrım Yapmaması

İslam'ın etnik ayrımcılığı reddedişi, insanlara eşit bir perspektifle yaklaşmasının temel bir yansımasıdır. Bu bölümde, Kur'ân -ı Kerim'de etnik farklılıkların üstünlük sebebi olarak görülmemesi gerektiği açık bir şekilde ifade edilir. İslam, insanların sadece takva ile değerlendirileceğini belirtirken, bu anlayışın toplumsal barışa nasıl katkı sağladığı üzerinde de durulmaktadır. Etnik ayrımcılığın önlenmesi, İslam toplumunun birliğini ve dayanışmasını pekiştirir.

İslam'ın insanları yaratılış açısından eşit gördüğünü açıkça ifade eden “*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının.*”¹⁶¹ bu âyet, Allah'ın bütün insanları tek bir nefisten yarattığını hatırlatarak, ırk, dil, renk gibi farklılıkların üstünlük sebebi olarak görülmemesi gerektiğini vurgular. İslam'a göre, insanların üstünlüğü yalnızca Allah'a olan takvalarıyla ölçülür. Bu, İslam toplumunda etnik, sosyal ya da kültürel farklılıkların ayrımcılık sebebi olamayacağını belirleyen en temel prensiplerden biridir.

İslam'da ırkçılığın, millet ve kabile farklılıklarının üstünlük sebebi olarak görülmesi kati suretle reddedilmiştir. Üstünlük, yalnızca takva ve Allah'a karşı gelmekten sakınma ölçütüne dayanmaktadır. “*Ey insanlar! Şüphesiz biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstün olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, her şeyden haberdardır.*”¹⁶² Bu bağlamda, insanlar arasında takva dışında bir üstünlük ölçütü bulunmamaktadır. İnsanları milletlere ve kabilelere ayırmanın, onların birbirlerini tanımaları için olduğuna işaret etmektedir.

¹⁶¹ en-Nisâ 4/1.

¹⁶² el-Hucurât 49/13.

Bu iki âyet, İslam toplumunda etnik, ırk, renk, dil gibi farklılıkların üstünlük sebebi olarak kabul edilmediğini açıkça ortaya koymaktadır. İslam'a göre bütün insanlar, tek bir nefisten yaratılmış olup, kardeştir. İslam, üstünlüğü sadece Allah'a olan yakınlıkla ve takva ile ilişkilendirir. Sosyal ya da biyolojik farklılıkların, insanların toplumsal konumlarını ya da değerlerini belirlemede etkili olamayacağını savunur. Bu yaklaşım, İslam toplumunda eşitlik ve adaletin sağlanmasında önemli bir rol oynar. Toplumsal ilişkilerde eşitliğin ve adaletin sağlanması, İslam toplumlarının barış ve huzur içinde varlıklarını sürdürebilmesinin temel şartıdır. Bu ilke, Müslümanlar arasında sevgi, hoşgörü ve dayanışmayı artırır ve toplumsal bağları güçlendirir. İslam, insanları tanımak, anlamak ve birlikte yaşamak için farklı milletlere ve kabilelere ayırdığını, bu ayrımların kesinlikle bir üstünlük sebebi olmadığını hatırlatarak, toplum içinde ayrımcılığın önüne geçmeyi amaçlar.

2.2.9.8. Birlik ve Beraberlik İçinde Yaşamaları

Birlik ve beraberlik, İslam toplumunun en temel değerlerinden birini oluşturmaktadır. Bu bölümde, Müslümanların Allah'ın ipine sınıksız sarılmaları ve toplumsal dayanışmanın nasıl sağlanacağı üzerine düşünceler yer almaktadır. Birlik, toplumsal gücün ve direncin artırılmasında önemli bir rol oynar. İslam, toplumsal düzenin korunmasının yanı sıra, bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinde de birlik olmanın önemini vurgular.

*"Hep birlikte Allah'ın ipine sınıksız yapışın; bölünüp parçalanmayın..."*¹⁶³ Bu âyetle, İslam toplumunda birlik ve beraberlik içinde hareket etmenin gerekliliğini açıkça vurgulanarak, Müslümanların Allah'ın ipine sınıksız yapışarak, ayrılıklardan ve bölünmelerden kaçınması emredilmektedir. Burada "Allah'ın ipi" ifadesi, İslam'ın öğretilerini ve Kur'an -ı Kerim'i temsil eder. Müslümanlar, toplumsal dayanışmayı bu ilkelere dayanarak sağlamalı, bireysel ve toplumsal ayrılıkların önüne geçmelidir. Bu âyet, İslam toplumunun güçlü kalmasının, ancak birlik ve beraberlikle mümkün olabileceğini hatırlatır.

İslam dini Müslümanların çekişmelerden ve anlaşmazlıklardan uzak durmasını öğütlemektedir. Çekişmeler ve iç kavgalar, Müslüman toplumun birliğini ve gücünü zayıflatır. Birlik içinde olmayan bir toplumda, dış düşmanlara karşı direnme gücü azalır

¹⁶³ el-Âl-i İmrân 3/103.

ve toplumsal çözölme hızlanır. *"Allah'a ve Resulüne itaat edin, birbirinizle çekışmeyin; yoksa korkuya kapılırsınız, kuvvetiniz elden gider. Sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir."*¹⁶⁴ İslam, sabrı ve toplumsal dayanışmayı öne çıkararak Müslümanların zorluklar karşısında birlikte hareket etmelerini öğütler. Allah, sabredenlerle birlikte olduğunu bildirir ve birlik içinde kalmanın toplumsal güç ve direncin temeli olduğunu ifade eder. Bu âyetler, İslam toplumunun birlik ve beraberlik içinde olması gerektiğini açıkça ifade eder. Birlik, toplumsal düzenin korunmasının ve Müslüman toplumun zorluklar karşısında güçlü durmasının temel şartıdır. Müslümanlar, İslam'ın emirlerine sınıksı sarılarak, kendi aralarındaki ayrılıkları bir kenara bırakmalı, ortak değerler etrafında birleşmelidir. Bu, sadece iç huzuru sağlamakla kalmaz, aynı zamanda dış tehditlere karşı toplumu güçlü kılar. Toplumsal huzurun ve barışın sağlanması, bireylerin birbirine güven duyması ve ortak amaçlar doğrultusunda çalışması ile mümkün olabilir. Bu da ancak İslam'ın öğrettiği birlik ve beraberlik prensiplerine uymakla başarılabilir. İslam'ın dayanışma ve kardeşlik ilkesi, bireylerin birbirine yardım etmelerini, toplumsal görevlerini yerine getirerek bir arada hareket etmelerini sağlar. Birlikten sapmak ve çekışmelere girmek hem toplumsal düzeni bozar hem de topluluğun gücünü elinden alır. İslam, Müslümanların bir arada yaşamalarını ve birbirlerine destek olmalarını öğütleyerek, güçlü bir topluluk oluşturmayı amaçlar. Bu hem dünyevi huzuru sağlamak için hem de uhrevi anlamda Allah'ın rızasına erişmek için önemli bir gerekliliktir.

2.2.9.9. Yoksula-Fakire Yardım Etmesi

Yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yardım, İslam ahlakının temel bir gerekliliği olarak öne çıkmaktadır. Bu bölümde, İslam'ın yardımseverlik anlayışı ve bu anlayışın toplumsal adalet üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Yardım etme eyleminin, hem bireysel hem de toplumsal olarak nasıl bir karşılık bulduğu üzerinde durulurken, bu davranışın sosyal barışı nasıl pekiştirdiği de anlatılır. Yoksula yardım, sadece bir sorumluluk değil, aynı zamanda bir ibadet olarak da kabul edilmektedir. İslam'ın yardımlaşma ve dayanışma konusundaki hassasiyetini vurgulayan önemli bir ilke olan paylaşma ve yardımlaşma âyetlerde sıklıkla dile getirilerek bu konuda yoksula ve fakire ihsanda bulunmak emredilmiştir. *"Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için*

¹⁶⁴ el-Enfâl 8/46.

harcırlar."¹⁶⁵ İslam, bireylerin sahip oldukları malları, özellikle ihtiyaç sahipleriyle paylaşmalarını bir ibadet ve toplumsal sorumluluk olarak görür. Zekât ve sadaka gibi ibadetler, sadece maddi anlamda bir yardım olmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal barış ve adaletin temellerini atan ahlaki yükümlülüklerdir. Fakirlerin, yetimlerin ve muhtaçların gözetilmesi, Allah rızası için yapılmalı ve bu ibadetlerde ihlas (samimiyet) esas olmalıdır. Müfessirler, bu âyetin tefsirinde, yardımlaşmanın toplumsal bağları güçlendiren ve sınıflar arası uçurumları kapatan bir köprü olduğunu belirtmişlerdir.

Yardımanın gösterişten uzak, sırf Allah rızası için yapılması gerektiği üzerinde durulur. Zira yardımlaşma, sadece maddi anlamda değil, manevi anlamda da bir arınma ve bireylerin birbirlerine olan sevgisini artıran bir davranış olarak değerlendirilmektedir. Allah'ın müminlere verdiği nimetler, sadece bireysel fayda için değil, toplumun bütün fertlerine fayda sağlamak amacıyla paylaşılmalıdır.

Müminlerin mallarını Allah yolunda harcamaları, karşılık beklemezsizin topluma katkı sağlamaları büyük sevap ve mükâfatla ödüllendirilecektir. "*Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren bir tohumu benzer; her başakta yüz tane vardır. Allah dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, her şeyi bilendir.*"¹⁶⁶ Zira bu tür iyilikler, dünyada bereket, ahirette ise cennet ile karşılık bulur. İslam, yardımlaşmayı sadece dünyevi bir yükümlülük olarak değil, uhrevi bir kazanç olarak da sunar. Bu nedenle, zenginler fakirlere yardım ederek hem bu dünyada hem de ahirette kazançlı çıkarlar.

Bu anlayış, İslam toplumunda yardımlaşmayı teşvik ederken, aynı zamanda toplumsal adâletin sağlanmasına da katkıda bulunur. Yardım eden kişi, kendisinde olan fazlalığı, ihtiyaç sahibine vererek sosyal dengeyi sağlar. Böylece toplumda mal varlığının adil bir şekilde dağıtılması sağlanmış olur. Ayrıca, yardım eden kişi, bu davranışıyla hem dünyevi olarak bereket kazanır hem de ahiret kazancını artırmış olur. Bu âyetler ve yorumlar, İslam toplumunun yardımseverlik ve dayanışma üzerine kurulu olduğunu göstermektedir. Zengin ve fakir arasındaki uçurumun kapatılması, müminlerin Allah rızası için birbirlerine yardım etmeleriyle mümkündür. Bu yardımlar, sadece maddi değil, aynı zamanda manevi bir huzur ve bereket kaynağıdır. Yardımlaşma, İslam

¹⁶⁵ eş-Şûrâ 42/38.

¹⁶⁶ el-Bakara 2/261.

toplumunun barış, adalet ve huzur içinde yaşaması için en önemli ahlaki prensiplerden biridir.

2.2.9.10. İslam Toplumunda Görülen Bazı Olumsuz Davranışlar

Kur'ân'da sadece İslam toplumunun olumlu özellikleri anlatılmakla kalmaz, bunun yanı sıra olumsuz vasıflarına da değinilmiştir. Bu olumsuz vasıflar tek tek ele alınmak yerine bu başlık altında Hucurât ve Nûr sûresi kapsamında değerlendirilecektir.

*"Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar kendilerinden daha hayırlıdır. Kadınlar da erkeklere benzer şekilde alay etmesin. Belki de onlar kendilerinden daha hayırlıdır. Birbirinizi küçümsemeyin, birbirinize kötü lakaplar takmayın. İman ettikten sonra fasıklık etmek ne kötü bir şeydir. Kim tövbe etmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir."*¹⁶⁷ Bu âyet, İslam toplumunda saygı, eşitlik ve hoşgörü ilkesine güçlü bir vurgu yapmaktadır. Müslümanların birbirlerini alaya almamaları, küçümsememeleri ve aşağılamamaları gerektiği belirtilir. Bu, sadece toplumsal barışın sağlanması için değil, aynı zamanda insan onurunun korunması açısından da büyük önem taşır.

Âyette geçen "Belki de onlar kendilerinden daha hayırlıdır" ifadesi, sosyal statü, cinsiyet ya da diğer dışsal özelliklere bakılmaksızın her bireyin kendi değerinin Allah katındaki iyi amellerine bağlı olduğunu hatırlatır. Bu perspektif, toplumsal hiyerarşilerin, maddi zenginliklerin ya da fiziksel özelliklerin insanları küçümseme ya da dışlama sebebi olmaması gerektiğini öğütler. Ayrıca, alayı ve kötü lakapları yasaklayarak, kişisel haklara saygı gösterilmesinin gerekliliğine işaret eder. İslam toplumu, adalet ve eşitlik anlayışı üzerine kurulmuştur, bu nedenle birbirini küçümsemek ya da dışlamak, toplumu zayıflatacak ve bölünmelere yol açacaktır. âyet, aynı zamanda bu tür davranışların fık (günah) olarak değerlendirilmesini ve bu tür eylemlerden tövbe edilmesi gerektiğini belirtir, böylece toplumun sadece bireysel değil, aynı zamanda ahlaki olarak da güçlenmesi sağlanır. İslam, adil ve saygılı bir toplum inşa etmeyi hedefler; bu da her bireyin eşit haklara sahip olduğu, birbirine karşı olumlu bir tutum sergilediği bir toplumla mümkün olur.

Hucurât suresinin 11. âyetini kısaca özetleyecek olursak;

Toplumsal Saygı ve Edep: Bireylerin birbirlerine karşı saygılı olmaları gerektiğini vurgulanarak hem erkeklerin hem de kadınların birbirini alaya almamaları

¹⁶⁷ el-Hucurât 49/11.

gerektiği belirtilmektedir. Bu, toplumsal ilişkilerde sağlıklı bir saygı ortamının inşa edilmesini sağlamakla birlikte insanların cinsiyet farkı gözetmeksizin birbirlerini küçümsememeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bu konuda Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur; “...Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter...”¹⁶⁸ Bir kişinin, diğerini alaya alması, toplumda hoşgörüsüzlük, kutuplaşma ve nefretin doğmasına yol açmaktadır.

İnsanın Kendi Değerini Bilmesi ve Olanın Değerini Kabul Etmesi: Âyet, bir topluluğun diğer bir topluluğu küçümsemesini yasaklar. Bunun altında yatan anlayış, her bireyin ve her topluluğun farklı özelliklere, yeteneklere ve takdir edilmesi gereken değerlerine sahip olduğudur. Bir kişi veya topluluk, başkasını kendisinden daha kötü veya aşağı olarak görmemelidir. Bu, toplumsal eşitliği ve adaleti destekler.

Fasık Olmama ve Tövbe: Âyette, iman edenlerin tövbe etmedikleri takdirde "fasık" yani dini değerlerden sapmış kişiler olarak tanımlandığı ifade edilir. İslam toplumunda, tövbe etmek, bireylerin yanlışlarını kabul edip, bunlardan dönmeleri için bir fırsat sunar. Toplumda hatalar işleyenlere karşı adaletli bir yaklaşım benimsenmeli ve onlara dönme (tövbe etme) fırsatı verilmelidir. Bu, toplumsal bağları güçlendirir ve bireylerin yeniden topluma kazandırılmasını sağlar.

Kötü Lakaplardan Kaçınmak: Âyet, kötü lakaplar takmayı yasaklar. Bu, insanları rencide edebilecek ve toplumda ayrımcılık yaratabilecek bir davranıştır. Toplumda barış ve huzurun korunabilmesi için, bireylerin birbirlerine karşı olumlu ve yapıcı bir dil kullanması gereklidir. Kötü sözler, insanların duygusal sağlığını etkiler ve toplumsal bağları zedeler.

Zalimlikten Kaçınmak: Âyetin sonunda yer alan "kim tövbe etmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir" ifadesi, bir bireyin veya topluluğun hatalarından dönmemesinin ve başkalarına zarar vermesinin zalimlik olarak nitelendirileceğini belirtir. İslam, adaleti ve merhameti temel alır, bu nedenle insanlar birbirlerine zarar vermemeli ve haksızlık yapmamaya özen göstermelidir.

Nûr sûresinde anlatıldığı üzere “İfk Hadisesi”, İslam tarihinin önemli olaylarından biri olup, Hazreti Aişe’ye yönelik iftira ve dedikodunun nasıl bir felakete yol açtığını gösteren bir örnektir. Bu olay, Hucurât sûresi’ndeki dedikodu ve kötüleme yasağını anlamada önemli bir referans noktasıdır. İfk hadisesi, Hazreti Aişe’ye yönelik

¹⁶⁸ Müslim, “Birr”, 32.

asılsız suçlamaların ve dedikoduların toplumda ne kadar yıkıcı olabileceğini gösteren bir olaydır.

İfk Hadisesi, hicretin beşinci veya altıncı yılında gerçekleşen ve Hz. Aişe'ye atılan bir iftirayla başlayan bir olaydır. Bu hadise, sadece bireysel bir durum değil, aynı zamanda toplumsal bir imtihan olarak değerlendirilmektedir. Nur Suresi'nin 11. âyetiyle başlayan âyet grubu, bu olayın hakikatini ortaya koymak ve topluma ahlaki bir ders vermek amacıyla nazil olmuştur. Tefsir kaynaklarında belirtildiği üzere, İfk Hadisesi, Benî Mustalik Gazvesi dönüşünde yaşanmıştır. Hz. Aişe, konaklama sırasında devesine yüklenmeden önce uzak bir yerde bulunmuş ve ordu yola çıktıktan sonra geride kalmıştır. Safvan bin Muattal adlı bir sahabe tarafından Medine'ye getirilmesi üzerine dedikodular yayılmış ve Hz. Aişe'ye iftira atılmıştır. Bu durum, toplumunun önemli şahsiyetlerinden olan Hazreti Aişe'nin şerefine yönelik ciddi bir lekeleme teşebbüsüydü. Dedikodu ve asılsız suçlamalar, toplumda büyük bir huzursuzluk yaratmış, Hz. Aişe'nin suçsuz olduğu ortaya çıktığında ise, bu iftiralar toplumsal barışı ciddi şekilde zedelemişti.

Hazreti Aişe'ye yönelik yapılan bu iftiralar, gerçeklerin ortaya çıkmasını engellediği gibi, büyük bir psikolojik ve toplumsal travma yarattı. İslam toplumunda bu tür dedikoduların yayılmasının önlenmesi gerektiği, ancak doğruluğu kesinleşmiş bilgilere dayalı hareket edilmesi gerektiği vurgulanır. İfk hadisesi, aynı zamanda İslam'ın gizliliğe ve mahremiyete verdiği önemi de ortaya koyar. Başkalarının özel yaşamları hakkında konuşmak, dedikoduları yaymak, hem bireyler arasında güveni zedeler hem de toplumu karıştırır.

“İnnellezîne câû bil-ifki usbetun minkum...” Bu âyet, iftira kampanyasını başlatanların kimliğine ve toplumsal rollerine işaret eder. Tefsir âlimleri, burada geçen “usbetun” ifadesini, bu olaya karışan belirli bir grup olarak yorumlamıştır. Fahreddin Râzî, bu âyette geçen “usbe” kelimesinin fitne çıkarmada etkili bir grup anlamına geldiğini belirtir.¹⁶⁹ Râzî, bu terimin, toplumsal düzeni bozma amacı güden, toplumu karıştıran bir gruba işaret ettiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, âyetin devamında iftira atanların ceza görecekları vurgulanır.

¹⁶⁹ Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin Er-Râzî, Et Tefsirül Kebir Mefatihül Gayb, 5. cilt, Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmiyye, 2013, 212.

Hucurât Suresi 11. âyeti (ki bu âyet, dedikoduyu yasaklayan, başkalarını küçümsemekten sakınmayı öğütleyen bir âyettir), İfk hadisesinin ışığında şöyle değerlendirilebilir: Âyet, insanların birbirlerine yönelik dedikodularını, alaylarını ve küçümsemelerini kesinlikle yasaklar. Bir topluluk, asılsız suçlamalarla, dedikodularla zarar görür ve bu tür davranışlar, toplumsal düzeni sarsmaktadır. İfk hadisesi, dedikodunun ne kadar zararlı ve yanıltıcı olabileceğini gösterir. Asılsız bir suçlama, kişiyi itibarsızlaştırır, huzuru bozar ve toplumsal barışı tehdit eder.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EHL-İ KİTAP TOPLUMUNUN VASIFLARI

3.1. Kavramsal Çerçeve ve Tarihsel Boyut

3.1.1. Ehl-i Kitap

“Ehil” kelimesi, ‘uygunluk’, ‘yetkinlik’ ve ‘haklılık’ gibi kavramları kapsayan geniş bir anlam aralığına sahiptir. Buradan hareketle Ehl-i Kitap tamlamasının anlamına baktığımızda ilahî kitaplara uygunluk, ilahî kaynakların haklılığı anlamı ortaya çıkmaktadır.

أهل الرجل Bir adamın ehli, onu soy, din, sanat, ev, şehir gibi bağlarla başkalarıyla birleştiren unsurları ifade eder; bu kavram, esasen bir meskenin kendisi ve ona bağlı kişileri kapsar.¹⁷⁰

“Ehl-i Kitap, ilahi kitaplara sahip olan Yahudi ve Hristiyanları ifade eder. Müslümanlar, Ehl-i Kitap terimiyle ifade edilmez; bu terim genellikle Yahudi ve Hristiyanlar için kullanılır. Kur’ân ‘da Ehl-i Kitap ifadesi, Müslümanlardan farklı olarak Tevrat ve İncil sahipleri için kullanılır. Ehl-i Kitap ifadesi, Kur’ân ‘da otuz bir defa geçer ve genellikle Mekke döneminin sonları ile Medine dönemindeki âyetlerde yer alır. Kur’ân’da iki yerde aynı anlamda kullanılan “ehlü’z-zikr” kavramı Tevrat ve İncil hakkında doğru bilgiye sahip olan âlimleri ifade eden bir terimdir.”¹⁷¹ “Ehl-i Kitap terimi, Tevrat ve İncil’in ilahi kökenli metinler olarak kabul edilmesi üzerinden değerlendirilir. Bu metinler, İslam’ın monoteist (tek tanrılı) ve kitaplı dinler anlayışına nasıl uyduğunu analiz eder. Ehl-i Kitap terimi, tarihsel bağlamda Yahudi ve Hristiyan topluluklarının İslam toplumuyla olan etkileşimlerini ve bu etkileşimlerin politik ve sosyal sonuçlarını araştırır.”¹⁷²

*“Şüphesiz, iman edenler; Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiîler’den de Allah’a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.”*¹⁷³

Bu âyetle Yüce Rabbimiz; Allah’ın birliğine îmân edenlerle birlikte Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiîlerden de Allah’a ve âhirete îmân edenlerin

¹⁷⁰ Isfahanî, “Ehl”, 106.

¹⁷¹ en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7.

¹⁷² Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/517.

¹⁷³ el-Bakara 2/62.

üzülmeyeceklerini ve karşılığının da Allah huzurunda değer bulacağını açıklamaktadır.¹⁷⁴

*“Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak “işittik ve karşı geldik; dinle, dinlemez olası, râinâ” diyorlar. Eğer onlar “Dinledik ve itaat ettik, dinle ve bizi gözet” deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar.”*¹⁷⁵

Peygamber (s.a.v.) döneminde Yahudilerin, ellerindeki vahyi çarpıtarak veya kısmen unutarak dinlerini eksik veya yanlış bir şekilde uyguladıkları ve başkalarını da bu yönde etkilemeye çalıştıkları belirtilmektedir. Bu durum, samimiyetsizlikten kaynaklanan bir tutum olarak değerlendirilir; kişilerin dinî mesajları duymalarına rağmen bunları kasıtlı olarak değiştirip, istedikleri gibi farklı yönle çekmeleriyle ortaya çıkmaktadır. İslam'ın ortaya çıkışı sırasında, Kitap Ehli olarak adlandırılan Yahudilerin çoğunluğunun İslam'a girmemesi üzerinde de durulmaktadır. Bu durum, dinlerini ya tam olarak öğrenmemiş olmaları veya öğrenmek istememeleri nedeniyle olabilir. Öte yandan, müşriklerin büyük bir kısmının İslam'a girdiği ifade edilmektedir. Peygamber (s.a.v.)'in davetiyle tanışan müşriklerin birçoğu, tebliğ edilen mesajı samimi bir şekilde kabul etmiş ve İslam'a girmişlerdir. Bu durum, dinin samimi bir şekilde iletilmesinin ve doğru anlaşılmasının önemini vurgular.

“Dışarıdan bakıldığında öncelikle Yahudilerin iman etmeleri gerekiyordu. Onlar din nedir, peygamber nedir bilen kimseler idiler. Âhirete inanıyorlardı. Bir peygamberin peygamberliğinin ispatının mucize ile olduğunu biliyorlardı. İşbu yüzden Peygamber de onlara Kur’ân ile meydan okumuştı. Oysa müşrikler bunlardan habersizdiler. Kuşkusuz bu tavırlar Yahudilere has değildir. Şayet onlara has olmuş olsaydı Kur’ân-ı Kerim’de yer almasına gerek kalmazdı. Ne de olsa Kur’ân-ı Kerim, Yahudiler hakkında tarihsel bilgiler vermeyi hedefleyen bir kitap değildir. Dini kendilerine uyduran ve dinden geçinenler, hele dinlerini millileştirmiş olanların, gerçekleri kabul etmeleri çok zordur.”¹⁷⁶

“Yahudiler ve Hristiyanlar, “Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız” dediler. De ki: “Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor? Doğrusu siz de O’nun yarattığı sıradan insanlarsınız. O, dilediğini bağışlar, dilediğini

¹⁷⁴ Mukâtil bin Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 1/87-88.

¹⁷⁵ en-Nisâ 4/46.

¹⁷⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, 1/515.

de cezalandırır. Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti Allah'a aittir. Dönüş de yalnız O'nadır"¹⁷⁷

*"Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık. Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette doğru söylüyoruz."*¹⁷⁸

*"Yahudiler "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler, hristiyanlar da "Mesih (İsâ) Allah'ın oğludur" dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar."*¹⁷⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de ve Tevrat'ta İsrailoğulları ile ilgili çeşitli vasıflar ve davranışlar anlatılmakta Yahudilerin kendilerine verilen nimetlere karşı şükürsüzlük gösterdikleri, Allah'a şirk koştukları, kendilerini üstün gördükleri için gururlandıkları, hırs ve tamâ gibi kötü hasletlerle zillet içinde kaldıkları belirtilmektedir. Bu durumlar nedeniyle onlara azarlanma ve tahkir edilme söz konusudur.

Tevrat'ta da İsrailoğulları, bir yandan Tanrı'nın seçkin kavmi ve mukaddes millet olarak nitelenirken, diğer yandan kötü davranışları sebebiyle eleştirilmişlerdir. Musa (a.s.) ve Hârûn (a.s.)'a karşı gelmiş, ilahlaştırılan putlara ve altın buzağıya tapmış, verdikleri sözü tutmamış, ahitlerini bozmuş, ahlaksızlık yapmış, ibadethaneleri yıkmış ve peygamberlerini öldürmeye kalkışmışlardır. Bu nedenlerle peygamberleri tarafından kınanmışlar ve Allah'ın azabı ile tehdit edilmişlerdir.

Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat, bu tür sapma ve kötü davranışları detaylı bir şekilde ele alır ve bu davranışların sonuçlarına dair öğütler içerir. İsrâiloğulları'nın Allah'ın şeriatını terk edip diğer milletlerin kanunlarını benimsemeleri ve putlara tapmaları, onların Tanrı'ya olan bağlılıklarının zayıflığı ve doğru yoldan sapmalarının bir göstergesidir.

"Bahsi geçen âyetlerde; Yahudiler ile Hristiyanlar, bazı şahısları Allah'ın oğlu olarak görerek önceki müşrikler gibi yanlış bir inançsal kabulde bulunmuş ve bu şekilde şirke düşmüşlerdir. Asr-ı Saadet'teki Yahudiler ve Nasranîler de, geçmişteki ataları gibi, bazı insanları Allah Teâlâ'nın oğlu kabul etmişlerdir. Ancak bu yanlış inanç, Allah'ın birliğine ve O'nun baba olmaktan münezzeh olduğuna dair inançlarından sapmadır. Allah'ın bir, tek,

¹⁷⁷ el-Mâide 5/18.

¹⁷⁸ el-En'âm 6/146.

¹⁷⁹ et-Tevbe 9/30.

eşsiz, biricik ve baba olmaktan münezzeh oluşu, Kur’ân’da açık ve net bir şekilde açıklanmaktadır.”¹⁸⁰

3.1.2.Tevrat

توراة kelimesinin tâ’sı değişikliğe uğramıştır. Aslı وری kökünden alınmış olup Kufelilere göre, kökü تفعة kalıbındaki ووراة sözcüğüdür.¹⁸¹

Tevrât kelimesi köken itibari ile verâ fiilinden olup; kutsal kitap ifade edilmek istendiğinde Ahd-i Atîk’in ilk beş kitabını anlatmaktadır.¹⁸²

3.1.3. Kitab-ı Mukaddes

“Kitabı Mukaddes” terimi, Arapça kökenli bir ifade olup, genellikle İslam dini literatüründe İbranice ve Yunanca dillerinde yazılmış olan ve Tevrat, Zebur ve İncil’i içeren kutsal metinleri ifade etmek için kullanılır. Bu metinler, İbrahimî dinler olarak adlandırılan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da önemli bir yer tutar. Batı dillerinde “Kitab-ı Mukaddes” veya “Kutsal Kitap” karşılığı olarak “Bible” veya “Bibel” terimi kullanılır. Bu terim, Yunanca kökenli “biblion” kelimesinin çoğul şekli olan “biblia”dan türetilmiştir. İlk Hristiyan toplulukları, Yunanca konuşan kiliselerde “biblia” terimini kutsal kitapların tümünü ifade etmek için kullanmışlardır.

“Latince’den Batı dillerine “Bible” kelimesi geçmiştir ve bu kelime, Hristiyan kutsal kitabının adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu geçiş süreci, “Bible” kelimesinin Hristiyan edebiyatında merkezi bir terim haline gelmesini sağlamıştır. Hristiyanlar, “Bible” kelimesini terim anlamında ilk kullanan topluluklardır ve bu kelime yalnız başına kullanıldığında “Ahd-i Atîk” ve “Ahd-i Cedîd” den oluşan Hristiyan kutsal kitabını ifade eder.”¹⁸³

3.2. Ehl-i Kitap ve Tarihsellik

3.2.1.Yahudiliğin Tarihi Gelişimi

Yahudiliğin Arap Yarımadasına girişi ve etkisi konusu tarihçiler arasında tartışmalı bir konudur. Milattan sonra birinci yüzyılda, Roma İmparatorluğu’nun Suriye ve Mısır’daki egemenliğinin ardından Yahudilerin bu bölgelere yerleşmeye başladıkları ve bu süreçte Arap Yarımadasına da yayıldıkları düşünülmektedir.

¹⁸⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964), 3/1251-1252.

¹⁸¹ Isfahani, “Tevrat”, 199-200.

¹⁸² Baki Adam, “Tevrat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/40-41.

¹⁸³ Ömer Faruk Harman, “Kitâb-ı Mukaddes”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/75-76.

Özellikle Yemen, Hicaz ve Yemen'in kuzey bölgeleri gibi yerlerde Yahudi nüfusunun varlığına dair antik kayıtlar bulunmaktadır. Talmud'da, Yahudilerin körfez çevresinde ticari ilişkiler kurdukları ve bazı Arap gruplarının Yahudi dinini kabul ettiklerine dair bilgiler yer almaktadır. Bu durum, Yahudilik ile Arap toplumları arasında belirli bir etkileşimin olduğunu göstermektedir. Ancak bu etkileşimin boyutları ve Yahudiliğin Arap toplumları üzerindeki tam etkisi hakkında net veriler bulmak zordur, çünkü bu döneme ait kaynaklar sınırlıdır ve arkeolojik bulgular da bu konuda yeterli kanıtlar sunmamaktadır.

“Yahudiler, Mekke'de ticaret yaparak ve geleceği görebilen kâhinler olarak kendilerini tanıtarak toplumda varlık göstermişlerdir. Bu dönemde, düşmanlık duyguları söz konusu olmamıştır. Medine'ye geldiklerinde, Yahudiler Müslümanlara karşı düşmanca bir tutum benimsemiş ve bu dönem boyunca çatışmalar yaşanmıştır. Mekke'de sakin bir varlık sürdüren Yahudiler, Medine'de çelişkili ve düşmanlık içerikli ilişkiler geliştirmişlerdir.”¹⁸⁴

*“Hani siz, “Ey Mûsâ! Biz bir tek yiyecekla dayanamayacağız. Bizim için rabbine dua et de bize toprağın mahsullerinden; sebzelerinden, kabakgillerinden, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bitirsin” demiştiniz. Mûsâ ise, “İyiye kötü ile değişmek mi istiyorsunuz? Şehre inin; istedikleriniz orada var” dedi. Zillete, fakru zarûrete mahkûm oldular; Allah'ın gazabına uğradılar. Bu durum, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmelerinin, bütün bunlar da isyan etmeleri ve haddi aşmalarının sonucuydu.”*¹⁸⁵

Anlaşıldığı üzere âyet-i kerîme, İsrâiloğulları'nın, Allah'ın âyetlerini yok saymaları ve Peygamberlerini, düşmanca tavırlar besleyerek adaletsiz bir şekilde haksız yere öldürmeleri sebebiyle Allah'ın, onların şereflerini küçümseyerek, sundukları nimetleri tüketerek ve hoşnutluklarını öfkeye çevirecek şekilde değiştirdiğini haber vermektedir.¹⁸⁶

Hz. Mûsâ'nın İsrâiloğulları'na verdiği mesajlardan biri, Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri hatırlatmak ve bu nimetlerin unutulmaması gerektiği üzerinedir. *“Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: “Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar yaptı ve âlemlerde hiç kimseye vermediğini size verdi.”*¹⁸⁷ Bu hatırlatmalar, İsrâiloğulları'nın Mısır'dan

¹⁸⁴ Okuyan, *Arap Yarımadası'nda İslam Öncesi Dini Yapı*, 126-127.

¹⁸⁵ el-Bakara 2/61.

¹⁸⁶ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 1/225.

¹⁸⁷ el-Mâide 5/20.

ayrılması ve Kutsal Topraklara girmesi sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Hz. Mûsâ'nın peygamberliği döneminde İsrâiloğulları, Mısır'dan çıkıp Kızıldeniz'i geçerek özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Ancak Kutsal Topraklara yerleşmeleri ve burada devlet yönetimini ele almaları süreci uzun bir zaman almıştır. Hz. Mûsâ'nın hatırlattığı nimetler ve Allah'a verilen söz, İsrâiloğulları'nın Allah'ın buyruklarına uyması ve verilen vaatleri yerine getirmesi için önemli bir teşvik unsuru olmuştur.

“Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine “Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım” dediklerinde o, “Üzerinize savaş farz kılındığında savaşmayacağınızdan korkarım” cevabını verdi. “Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımız halde Allah yolunda savaşmayıp da ne yapacağız?” dediler. Üzerlerine savaş farz kılınca da, içlerinden azı müstesna, yüz çeviriverdiler. Allah zalimleri iyi bilmektedir.”¹⁸⁸

Âyette anlatılan olayın Hz. Mûsâ'dan sonra gerçekleştiği belirtilmekle yetinilmekte, ancak o dönemdeki peygamberin ismi verilmemektedir. Çünkü peygamberin isminin verilmesi, kıssadan alınacak ibrete bir katkı sağlamayacaktır. Anlatılan kıssada o peygamberin kimliği değil, İsrâiloğulları'nın davranışları öne plana çıkmaktadır.

Bununla birlikte söz konusu peygamberin Samuel olduğunu Kitab-ı Mukaddes'ten öğreniyoruz. Yine olay cereyan ettiğinde söz konusu peygamberin gayet yaşlı olduğunu da, Kitab-ı Mukaddes'ten öğreniyoruz.¹⁸⁹

“Mısır ve Filistin arasında yerleşmiş olan Calut'un kavmi, İsrâiloğulları'ndan çocukları esir alarak onlara zulmetmişti. Bu zulüm ve yapılanlar karşısında İsrâiloğulları da onlara karşılık vermeyi düşündü. Bu zulme karşı savaşma emri verilince, başlangıçta çoğu kişi bu emre uymaktan kaçtı. Ancak emrin kesinleşmesiyle birlikte, geri dönenlerin sayısı azalmış ve savaşanların sayısı, Bedir Savaşı'ndaki Mü'minlerin sayısına eşit olacak şekilde 313 kişi olmuştur.”¹⁹⁰

3.2.2. Hristiyanlığın Tarihi Gelişimi

Miladî dördüncü yüzyıldan itibaren, Arap Yarımadası'na hem kuzeyden Şam bölgesinden hem de güneyden Habeşistan üzerinden Hristiyanlığın girişi görülmüştür. Beşinci yüzyılda bu yayılma hız kazanmış, Doğu bölgesinde Ya'kübîler, Nasturîler ve

¹⁸⁸ el-Bakara 2/ 246.

¹⁸⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/264.

¹⁹⁰ Ebu'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Ravza Yayınları, 2003), 2/105-106.

Melkîler gibi üç Hristiyan mezhebi etkinlik göstermiştir. Bu süreçte Hîre şehrinde Arap kökenli Hristiyan toplulukları oluşmuştur. Bu topluluklar, bölgedeki Hristiyanlığın güçlenmesine katkıda bulunmuşlardır.

Amr b. Hind gibi bazı Arap hükümdarları, bu dini kabul etmiş ve devlet politikalarında etkili olmuşlardır. Örneğin, III. Nasr gibi bazı Arap hükümdarları da Hristiyanlığı benimsemiştir. Kuzeyde Gassânîler adlı kabile, hem Hristiyanlığı hem de kısmen Yahudiliği benimsemiştir. Bu durum onları semavi dinler açısından stratejik bir topluluk haline getirmiştir. Putperestliğin baskıcı yapısına karşı Hristiyanlığın mistik cazibesi ve zengin kültürü, Arapları bu dine yaklaştırmıştır. Hristiyan misyonerlerin ve rahiplerin telkin çabaları da bu süreci hızlandırmıştır.

“İbnu’l-Kays ve Abdullah b. Aclan gibi şairler putlara taptıkları halde şiirlerinde Hristiyanlık’tan bağlılıkla bahsetmişlerdir. Kuzey Arabistan’ın dışında Hristiyanlık, Yemen ve Hicaz bölgelerinde de yayılmıştır. Bu süreçte, Hristiyan Habeşistan krallığının Bizans’tan aldığı destekle Arap Yarımadası’ndaki müdahaleleri, Hristiyanlığın bu bölgelerdeki etkisini artırmıştır.”¹⁹¹

Ebrehe, Yemen hükümdarı olarak San’a’da bir kilise inşa ettirerek hacıları buraya çekmeye çalışmıştır. Ancak bu kiliseye yönelik yapılan saldırılar ve ardından gelişen olaylar Ebrehe’yi kızdırmıştır. Ebrehe, Mekke’yi ve Kâbe’yi yok etmeye yemin etmiş ve bu amacı gerçekleştirmek için büyük bir ordunun başına geçerek, Mekke’ye doğru hareket etmiştir. Abdulmuttalib, Ebrehe’nin Mekke’ye gelmesi üzerine onunla görüşmüş ve Ebrehe’ye Kâbe’yi yıkmak için geldiğini söylemiştir. Abdulmuttalib, Ebrehe’ye Mekke’deki mallarının üçte birini vererek geri dönmesini teklif etmiş, ancak Ebrehe bu teklifi reddetmiştir. Abdulmuttalib, Ebrehe’nin ordusunun önünde yer alan büyük bir filin Mekke’ye doğru yönelince çöktüğünü görmüş ve bunun üzerine dua etmiştir. Abdulmuttalib, Allah’a dua ederek Kâbe’yi ve Mekke’yi Ebrehe’nin zarar vermesinden korumasını istemiştir. Âyette zikredildiği üzere “*Rabbin fil ordusuna ne yaptı, görmedin mi? Onların planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üzerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar yağdıran sürü sürü kuşlar salmadı mı? Sonuçta Allah onları yenilip ezilmiş ekine çevirdi.*”¹⁹² Yemen tarafından gelen bu kuş sürüsünün, Ebrehe’nin ordusuna karşı doğal bir müdahale olarak yorumlanmaktadır.

“Her kuşun gagasında bir, ayaklarında da İki taş vardı ki, bunlar mercimekten büyük, nohuttan küçük idiler. İbn Abbas’ın, bu taş, Ümmühani’nin yanında Kafiz gibi, burnu

¹⁹¹ Okuyan, *Arap Yarımadası’nda İslam Öncesi Dini Yapı*, 127.

¹⁹² Fil 105/1-5.

çizgili, tıpkı Zıfâr kabilesinin gözboncuğuna benzer bir biçimde gördüğü rivayet edilmiştir. Taş, adamın başından giriyor, aşağıdan çıkıyordu. Ve, her taşın üzerine, kime ait olduğu da yazılmıştı. Böylece bu, Kâbe’yi yıkmaya katılanların hepsi, yollarda, vadilerde, helak olup, yok oldular. Ebrehe ise hastalandı, derken parmak uçları düştü. Göğsü yarılıp, kalbi dışarı fırlayarak öldü. Derken, veziri Ebû Yeksüm, geriye döndü, üzerinde de bir kuş uçup duruyordu. Necâşi’ye geri döndü ve durumu ona anlattı. Hadiseyi anlatıp bitirince de, o taş onun üzerine düştü, Necâşi’nin önünde yığılıp kaldı.” Hz. Âişe (r.a)’nın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Ben, filin komutanını ve bakıcısını, kör-kötürüm olmuş, dilenir oldukları bir vaziyette gördüm...”¹⁹³

Bu âyetler de Hristiyan Ebrehe ve ordusunun Kâbe’yi yıhma girişiminde bulunmasını konu edinmiştir. Ebrehe’nin ordusu ile Kâbe’ye hareket edişinin ardından Allah’ın ebâbil kuşlarını ordunun üzerine göndererek Kâbe’den defedişini anlatılarak planlarının boşa çıktığı, intikam duyguları ile hareket etmenin neticesinin büyük bir hüsrân ve yenilgi olduğu vurgulanmaktadır.

3.3. Ehl-i Kitap ve Din Olgusu

3.3.1. Yahudilerin Dine Yaklaşımı

Yahudilik, tarihini Hz. İbrahim ile başlatır ve onu ilk peygamberleri olarak kabul eder. Hz. İbrahim’in, Tanrı’nın ahbine sadık kalması halinde Kenan beldesini ona ve soyundan gelenlere vaat ettiği inancı, Yahudiler için son derece önemlidir. Bu ahdin gerçekleşmesi, kutsal kitaplarına dayanan bir temel olarak kabul edilir ve Hz. İbrahim’in vadedilmiş topraklara doğru yolculuğu bu inançla ilişkilendirilir.

Yahudilerin tarihi, seçilmiş halk olarak kabul edilmeleriyle başlar ve Hz. İbrahim’in vadedilmiş topraklara yürüyüşüyle devam eder. Bu süreç, Tevrat’ın Hz. Musa’ya indirilmesiyle zirveye ulaşır. Siyasi boyut, Hz. Davud’un Kudüs’ü başkent ilan etmesi ve dinî boyut ise Hz. Süleyman’ın Süleyman Mabedi’ni inşa etmesiyle tamamlanır.

Ancak zamanla, Yahudi toplumu Tanrı’ya verdikleri ahitten sapmaya başlar ve çeşitli kavimlerin egemenliği altında yaşamak zorunda kalır. Bu durum, Yahudiler tarafından Tanrı’nın bir cezası olarak algılanır. Tarih boyunca Yahudiler, çeşitli dönemlerde çeşitli milletlerin egemenliği altında yaşamış ve bu süreçlerde dini, kültürel ve siyasi zorluklarla karşılaşmışlardır.

Kutsal Tapınak’ın yıkımı, hem Babilliler hem de Romalılar döneminde Yahudi halkının yaşadığı büyük sarsıntıların ve zorlukların birer sembolü olarak tarihe

¹⁹³ Râzi, *Tefsir-i Kebir*, 23/413-414.

geçmiştir. Bu iki olay, Yahudi tarihinin en acı verici dönemeçleri olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁴

Bu bilgilerden hareketle âyetler ışığında yahudilerin dini yaşayışları hakkında bir değerlendirme yaparak konumuzu açıklamaya çalışacağız.

“Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaad ettiklerimi vereyim. Asıl bana itaatsizlikten sakının. Elinizdekini (Tevrat) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur’ân) iman edin; sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Âyetlerimi az bir karşılığa satmayın. Yalnız benden korkun. Bilerek hakkı bâtil ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin. Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin. Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz? Sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyin. Şüphesiz bunlar, Allah’a huşû ile boyun eğenlerden başkasına ağır gelir. Onlar kesinlikle rablerine kavuşacaklarını ve O’na döneceklerini bilen kimselerdir. Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi diğer topluluklara üstün kıldığımı hatırlayın. Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaât kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez; onlara asla yardım da yapılmaz. Hatırlayın ki sizi Firavun’un adamlarından kurtardık. Onlar size işkencenin en kötüsünü revâ görüyorlar, erkek çocuklarınızı boğazlıyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bu size reva görülenlerde rabbinizden büyük bir imtihan vardı. Bir zamanlar biz sizin için denizi yarıdık, sizi kurtardık; Firavun’un adamlarını da gözünüzün önünde denizde boğduk. Mûsâ’ya kırk gece için söz vermiştik. Mûsâ gittikten sonra siz, haksızlık ederek buzağıyı (tanrı) edindiniz. Bundan sonra da (akıllanıp) şükredersiniz diye sizi affettik. Doğru yolu bulasınız diye Mûsâ’ya kitabı ve hak ile bâtili ayıran hükümleri -vermiştik. Mûsâ kavmine demişti ki: “Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden ancak O’dur”. Bir zamanlar, “Ey Mûsâ! Allah’ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız” demiştiniz de bakıp dururken hemen sizi yıldırım çarpmıştı. Sonra ölümünüzün ardından sizi dirilttik ki şükredesiniz. Ve sizi bulutlarla gölgeledik; size

¹⁹⁴ Abdulvehap Ballı-Ali Fuat Gökçe, “Yahudi Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu”, *İletişim ve Diplomasi* 5 (Temmuz 2021), 59.

kudret helvası ve bıldırcın gönderdik; “Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyin” (dedik). Gerçekte onlar bize değil, kendilerine kötülük ediyorlardı. Demiştik ki: “Şu şehre girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yiyip için, kapıdan eğilerek girin ve af dileyin ki hatalarınızı bağışlayalım. Biz iyi davrananlara fazlasıyla vereceğiz.” Fakat zalimler kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Bunun üzerine, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zalimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik. Bir zamanlar Mûsâ kavmi için su istemiş, biz de ona, “Asânı taşa vur!” demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fışkırdı. Her topluluk kendi içeceği yeri bildi. “Allah’ın rızından yiyin için; yeryüzünde fitne fesat çıkarmayın” (dedik). Hani siz, “Ey Mûsâ! Biz bir tek yiyecekle dayanamayacağız. Bizim için rabbine dua et de bize toprağın mahsullerinden; sebzelerinden, kabakgillerinden, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bitirsin” demiştiniz. Mûsâ ise, “İyi kötü ile değişmek mi istiyorsunuz? Şehre inin; istedikleriniz orada var” dedi. Zillete, fakru zarûrete mahkûm oldular; Allah’ın gazabına uğradılar. Bu durum, Allah’ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmelerinin, bütün bunlar da isyan etmeleri ve haddi aşmalarının sonucuydu. Şüphe yok ki, Mü’minler ile Yahudilerden ve nesara ile sabî taifesinden herhangi kimseler Allah Teâlâ’ya, ahiret gününe iman edip sâlih amellerde bulunmuş olurlarsa onlar için rableri indinde mükâfatlar vardır ve kendilerine asla korku yoktur. Ve onlar mahzun da olmayacaklardır.”¹⁹⁵

Yukarıda vermiş olduğumuz âyetlerin bütün olarak değerlendirilmesi konumuzu daha anlaşılır hale getirecektir.

İsrâiloğulları’na hitap eden âyetlerde zaman zaman yumuşak, zaman zaman ise sert ifadeler kullanıldığını görmekteyiz. Bu âyetlerde onlara verilen nimetler hatırlatıldığı gibi, geçmişte işledikleri suçlar da dile getirilmektedir. İslam inancında İsrâiloğulları’nın önemli bir yeri olduğu ve peygamberlerin çoğunun onlardan çıktığı ifade edilmektedir. Hz. İsa da İsrailoğulları’ndandır ve İslam öncesi kitabî dinler olarak bilinen büyük din toplulukları da genel olarak İsrailoğulları’na mensuptur. Hz. İbrahim’den sonra gelen peygamberlerin tamamı, İsrailoğulları içinden gelmiştir ve bu da onların Allah’ın seçtiği bir toplum olduğunu göstermektedir.

Yahudilere Kur’ân-ı Kerîm’de bu kadar yer verilmesinin sebebi, onların din tarihindeki önemli konumlarından kaynaklanmaktadır. Medine’de indirilen âyetlerde

¹⁹⁵ el-Bakara 2/40-62.

Yahudilere, Kur’ân’ı inkâr etmemeleri ve daha önceki müşrikler gibi olmamaları istenmektedir. Müşriklerin Kur’ân’ı inkâr etmeleri daha önceki dönemde meydana gelmişti. Bu bağlamda, İsrailoğulları’na hitaben Kur’ân-ı Kerîm’in mesajları, hem geçmişteki vahyin inkâr edilmesi hem de sosyal ve ahlaki hayatla ilgili rehberlik sunarak insanların dünya ve ahiret mutluluğuna erişmelerini hedeflemektedir.

“Yahudiler ve Hristiyanlar, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in peygamberliğine iman etmekle yükümlüdürler çünkü kendi kutsal kitaplarında bu peygamberliğe dair açık işaretler bulunmaktadır. Tevrat ve İncil’de Hz. Muhammed’in geleceği hakkında öngörüler yer almakta, bu sebeple bu kitapları takip edenlerin onun peygamberliğini kabul etmeleri gerekmektedir. İlk yanlışların ve sapkınlıkların en büyük sorumluluk ve azabı getirdiği düşünüldüğünde, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)’in dönemine erişmiş olan Yahudi ve Hristiyanların ona iman etmeleri ve destek vermeleri, hem kendi kutsal kitaplarına olan imanlarının gereği hem de kurtuluşa ulaşmanın bir yolu olarak görülür. Bu bağlamda, bu yükümlülüğün yerine getirilmesi, sadece bireysel bir sorumluluk değil, aynı zamanda büyük bir manevi yükümlülüktür.”¹⁹⁶

3.3.2. Hristiyanların Dine Yaklaşımı

Hristiyanlar için Nasârâ terimi kullanılmaktadır. Bu kelimenin Arapça etimolojisinde nsr kökü ile (bağlamında) Kur’ân’da geçen kendilerini “ensârullah”¹⁹⁷ yani Allah’ın yardımcıları olarak ifade eden havariler ve Nâsıralılar kastedilmektedir. İslamlaştırılmış şekliyle İsa, onun öğretisi ve Meryem olumlu karakterlerdir.¹⁹⁸

Papazlar, Kur’ân’da insafli oldukları ve büyüklük taslamadıklarından dolayı¹⁹⁹ güzel bir iz bıraktıkları kabul edilmekte, ruhbanlık ile beraber, tek bir tanrıyı kabul etmedikleri, halkın mallarını haksızlıkla yemeleri gibi sebeplerden dolayı olumsuz karşılanmaktadır. Kur’ân’da ahirette onlara mükâfat sözü verilmekte–Hristiyanlığın, kurtuluşa götüren bir din²⁰⁰ olarak kabul edilmektedir. Ancak klasik yorum bunu desteklememekte, onlar cizye ödeyinceye kadar, müminlerin onlarla savaşmaları²⁰¹ emredilmektedir

“Biz Hristiyan’ız” diyenlerden de kesin ve bağlayıcı söz almıştık; fakat onlar da kendilerine bildirilen ilâhî hükümlerin büyük bir kısmını unuttular. Bu yüzden

¹⁹⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, 1/75-98.

¹⁹⁷ es-Saf 61/14.

¹⁹⁸ Jaakko Hameen-Anttila, “Kur’ân ’da Hristiyanlar ve Hristiyanlık”, çev. Ertuğrul Döner vd., *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Aralık 2017), 355.

¹⁹⁹ el-Mâide 5/82.

²⁰⁰ el-Bakara 2/62.

²⁰¹ et-Tevbe 9/29.

aralarına Kıyâmet gününe kadar sürecektir düşmanlık ve kin saldık. Allah, onlara bütün yaptıklarını bir bir haber verecektir."²⁰²

İslamî bakış açısına göre, insanların fitrî olarak Allah'a inanma ve O'na ibadet etme yetenekleri vardır. Ancak bu fitrî kabiliyet, zamanla insanların dünyevi arzuları, kötü alışkanlıkları veya yanıltıcı dış etkilerle zayıflayabilir veya yok olabilir. İslam'a göre, Yahudiler ve Hristiyanlar da bu tür bir sapma sürecine girmiş ve Allah'ın birliğine dair verdikleri sözleri veya aldıkları misakları unutmuşlardır.

Bu bağlamda, İslam'da Yahudiler ve Hristiyanlar hakkında yapılan değerlendirme, onların geçmişteki peygamberlerin getirdiği mesajlara ne kadar sadık kaldıkları veya bu mesajları ne kadar değiştirdikleri üzerinedir. İslam, insanların fitrî yaratılışlarını hatırlatırken, bu fitrî yeteneklerin korunması ve geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak insanların tercihleri ve davranışları doğrultusunda, fitrî yeteneklerinin azalabileceği ve kötü huyların veya yanıltıcı faktörlerin etkisine girebileceği de belirtilmektedir.

Hristiyanlardan sözünde sadık kalmayanların aralarında ki soğukluk birbirlerine karşı düşmanca davranmalarına sebebiyet vermiştir. Çünkü düşmanca tavırlar insanlar arasında ki bağları zedeleyeceği için muhabbette ortadan kalkmaktadır.²⁰³

"Ebû Ümâme (r.a.) anlatıyor: Mekke'nin fethi günü Resûlullah'ın bineğinin yanında duruyordum. Çok güzel ve hoş sözler söyledi. Bunlardan birisi de şuydu: "Kitap ehli olan iki topluluktan (Hristiyanlar) kim Müslüman olursa, onun için iki kat mükâfat vardır. O, bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir. Müşriklerden kim Müslüman olursa ona da bir mükâfat vardır ve o da bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir.""²⁰⁴

3.4. Ehl-i Kitaba Göre Siyasî Düşünce

Milattan sonra birinci yüzyılda, Roma İmparatorluğu'nun Suriye ve Mısır hâkimiyetinin artmasıyla birlikte Yahudiler, bu bölgelere göç etmeye başlamıştır. Üzerlerindeki baskının etkisiyle bu göçlerin Hicaz bölgesine kadar ulaştığı bilinmektedir. Bu dönemde Medine, Hayber, Fedek ve Vâdi'l-Kurâ gibi bölgeler, Yahudi yerleşim birimleri haline gelmiştir.

Talmud'da belirtildiği gibi, Yahudiler körfez çevresindeki Araplarla ticari ilişkiler kurmuşlardır. Aynı zamanda bir grup Arabın Yahudi din adamlarına gelerek

²⁰² el-Mâide 5/14.

²⁰³ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûh 'ul- Beyân Tefsîri*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz vd., (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010), 4/368.

²⁰⁴ İbn Hanbel, V, 259.

Yahudiliği kabul ettiklerine dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu dönemde Yahudiler, kendi dini öğretilerini yaymışlar ve bu çerçevede Arap toplumunda da etkili olmuşlardır.

Bazı tarihçiler, Hicaz bölgesine gelen Yahudilerin Filistin'den geldiğini savunur. Bu Yahudiler, Tevrat'tan aldıkları bilgileri yayarak ve kendi dini inançlarını yayarak Arap toplumunu etkilemişlerdir. Bu süreçte, Yahudi inançları Arap putperestliğine karşı bir alternatif sunmuş olabilir. İslam öncesi dönemde Araplar ve Yahudiler arasındaki ilişkiler hakkında bilgiler sınırlıdır. Ancak Medine'de Yahudilerin varlığı ve onların İslam'ın ilk dönemlerindeki rolü, İslam'ın gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir.

“Medine'nin İslam'ı erken kabulü, bölgenin İslam'a açık ve kabul edici bir tutum sergilediğini ifade ederken, Yemen ve çevresinin dışında Arap topluluklarının Yahudiliğe olan ilgi düzeyinin düşük olduğunu belirtir. Hristiyanlık sonrası yaşanan göçler ve bu göçlerin Arap toplulukları üzerindeki sınırlı etkisi, Yahudiliğin bu bölgede kalıcı bir iz bırakmadığını ortaya koymaktadır.”²⁰⁵

*“Şüphesiz (bütün) iman edenlerle, Yahudiler, Hristiyanlar ve sâbiilerden (son din İslam'a göre veya İslam'dan önce) Allah'a ve âhiret gününe inanıp da sâlih amel işleyenler var ya, artık onların mükâfatı Rableri katındadır. Onlar için hiçbir korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir.”*²⁰⁶

“Âyet-i kerimede geçen “iman edenler” den maksat, Allah ve Resûlünü onaylayanlar demektir. “Yahudiler” (هَادُوا) kelimesinin esas manası günahlarından pişmanlık duymalarından dolayı “Tevbe edenler” demektir. Hristiyanlar için “Nasrani” ifadesinin kullanılmasının nedeni ise aralarındaki yardımlaşma sebebiyledir. Âyet-i kerimede zikredilen (صَابِئِينَ) kelimesi (صَابِئٌ) kelimesinin çoğulu olup “Dinini terk edip yeni bir dine geçen” demektir.”²⁰⁷

*“Onlar, “Yahudi veya Hristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek” dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: “Eğer sözünüzde doğru iseniz kesin kanıtınızı getirin!”*²⁰⁸ Bu âyet-i kerimelerden açıkça anlaşılmaktadır ki: Allah katında Mü'min sayılmak ve cennete girmek; Allah-u Teâlâ'nın gönderdiği bütün Peygamberlere ve kitaplara inanmaya ve o imana uygun sâlih amel işlemeye bağlıdır. Cennete girmek için herkesin kendi Peygamberine ve kitabına inanmasının yeterli olmadığı, bütün Peygamberlere ve kitaplara inanmasının şart olduğu ifade edilmektedir.

²⁰⁵ Okuyan, *Arap Yarımadası'nda İslam Öncesi Dini Yapı*, 126.

²⁰⁶ el-Bakara 2/62.

²⁰⁷ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 1/228.

²⁰⁸ el-Bakara 2/111.

Yahudiler ve Hristiyanlar tarihi süreç içerisinde kendi aralarında da tartışmalar, huzursuzluklar yaşamışlardır. *“Hepsi de kitabı okumakta oldukları halde yahudiler, ‘Hristiyanlar hiçbir gerçeğe dayanmıyor’ dediler; Hristiyanlar da ‘Yahudiler hiçbir gerçeğe dayanmıyor’ dediler. Bilmeyenler de onların dediklerine benzer şeyler söylediler. Allah, ayrılığa düştükleri konularda kıyamet günü aralarında hükmünü verecektir.”*²⁰⁹

İnsan cinsi ve mensubiyeti ne olursa olsun her zaman gelişmeye ve farklı duygu durumları yaşamaya müsaittir. Bundan dolayı da toplumun şekillenmesi her zaman sekteye uğramaktadır. Âyet, bu üç büyük dinin mensupları arasındaki çekişmeye ve karşılıklı tanıma eksikliğine işaret etmektedir. Her bir dinin mensupları, karşı tarafın dinini haksız ve geçersiz olarak nitelemekte ve bu durum toplumlar arasında gerginliğe yol açmaktadır.

Kur’ân, Yahudiliğin ve Hristiyanlığın hak dinler olduğunu ve mutlak doğrular içerdiğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu dinlerin mensupları, kendi dinlerinin haklılığını savunmaktadırlar. Âyete göre, Yahudiler ve Hristiyanlar, Müslümanlığı tanımamakta ve onu geçersiz olarak değerlendirmektedirler. Âyet cahil ve bağınaz toplulukların asılsız inançlara körü körüne bağlılıklarına ve doğru olup olmadığını araştırmaksızın diğer bütün inançlara, fikirlere karşı çıkmalarına işaret etmektedir.²¹⁰

*“Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla ‘iman ettik’ diyenlerden ve yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar; kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler. ‘Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun’ derler. Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse elbette Allah’ın iradesine karşı senin elinden hiçbir şey gelmez. İşte onlar Allah’ın, kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onların dünyadaki hakkı büyük bir rezilliktir. Âhirette de onlar için büyük bir azap vardır.”*²¹¹

Âyetlerin lafızları yönünde değişiklik yaparak asıl anlatılmak istenen mesajı değiştirmiş olmaktadır. Öyle ki âyette ifade edilen recm (taşlanarak öldürülme) yerine sopa ile vurulması gerektiğini ifade ederek yorumlamaktadırlar.²¹²

“Rivayete göre Medine’de yahudilerden evli bir erkekle evli bir kadın zina etmişlerdi.

²⁰⁹ el-Bakara 2/113.

²¹⁰ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 1/190-191.

²¹¹ el-Mâide 5/41.

²¹² Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 9/73.

Tevrat'ın konuyla ilgili recm hükmünü uygulamayıp değiştirmiş olan yahudilerden bazıları, Hz. Peygamber'in daha hafif bir ceza vereceğini umarak olayı ona götürdüler. O da hemen hüküm vermedi, suçun Tevrat'taki cezasının ne olduğunu sordu. Yahudiler "Sopa vurulur ve yüzleri ziftlenerek sırt sırta eşeğe bindirilip mahallede dolaştırılarak teşhir edilir" diye cevap verdiler. Hz. Peygamber sıkı bir sorgulama sonunda Tevrat'ta bu suçun cezasının recm olduğunu onlara itiraf ettirerek oyunlarını bozdu."²¹³

Âyet-i kerimede: "Onlar çokça yalan dinlerler. Sana gelmeyen bir kavme çokça kulak verirler." buyurulmaktadır. Burada zikredilen yalan dinleyenlerden kimlerin kastedildiği, dinledikleri yalanın ne olduğu hususunda çeşitli izahlar yapılmıştır.

"Bu âyetlerde de ifade edilmek istenen nokta şudur ki; Allah'ın kanunları dışında sırf kendilerine uygun olanı tercih etmeleri sebebiyle uydurulmuş olan yalan ve asılsız iddiaları dinlemenin Yahudilerin özelliklerinden olduğu belirtilmiştir. Bununla beraber Rasûlullah'ın görüşlerine kulak vermeyip hahamların sözlerine itibar etmeyi tercih etmişlerdir."²¹⁴

3.5. Ehl-i Kitab'a Göre Ticaret Anlayışı

Nusaybin, tarih boyunca farklı kültürlerin, etnik grupların ve dinlerin bir arada yaşadığı önemli bir şehir olmuştur. Özellikle çeşitli dönemlerde yaşadıkları zulüm ve tahribatlar sırasında Yahudiler için de zaman zaman güvenli bir sığınak olmuştur.²¹⁵

Roma İmparatorluğu döneminde, Yahudilerin çeşitli isyanları ve politik olaylara karıştıkları gerekçesiyle takibe uğramaları sıkça görülmüştür. Bu dönemde Nusaybin gibi şehirler, farklı toplulukların barış içinde yaşayabildiği ve güvenlik bulabildiği yerler olarak öne çıkmıştır. Nusaybin'in coğrafi konumu ve stratejik önemi, bu tür dönemlerde çeşitli etnik ve dini gruplar için bir sığınak haline gelmesine katkı sağlamıştır. Nusaybin'in Yahudiler için bir güvenlik merkezi olarak önemli olmasının sebeplerinden biri, bu şehrin zaman zaman otoritenin kontrolünden uzak bölgelerde yer alması veya çeşitli siyasi güçlerin etkisi altında olması ihtimalide yüksektir.

"Andolsun ki Allah İsrâiloğulları'ndan söz almıştı. Onlardan on iki de nakîb (temsilci) göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: "Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirsiniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah rızası için borç verirsiniz andolsun ki sizin günahlarınızı

²¹³ Ebû Dâvûd Süleymân b. el- Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (Beyrut: Darul-Kitâbi'l-Arabî, 1420/1999), "Hudûd", 23 (No. 4420).

²¹⁴ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3/297.

²¹⁵ Ahmet Selçukoğlu, "Tarihi Süreç İçerisinde Nusaybin Yahudileri", *İslami İlimler Dergisi*, 10/2 (Ekim 2015), 93.

örterim ve sizi mutlaka altından ırmaklar akan cennetlere koyarım. Artık bundan sonra içinizden kim inkâr ederse kesinlikle doğru yoldan sapmış olur."²¹⁶

*"Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık. Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette doğru sözlüyük."*²¹⁷

*"Yahudilere bağırsaklarda ve karında bulunan yağlar da helâl edildi. Ayrıca bütün vücutta kemiğe karışmış yağlar da helâl edildi. Ancak onlar işi zora soktular, Allah da onlara bir ceza olarak daha sonra hepsini haram kıldı."*²¹⁸

Bu âyetten şu sonucu çıkarabiliriz: Günahlar kulun dünya ve ahiret hayatını olumsuz olarak etkilemektedir. Bu nedenle, Müslümanlar, günahlardan sakınmayı ve Allah'ın rızasını kazanmaya yönelik doğru yolda ilerlemeyi önemsemektedir. Tevbe ve tövbe ile günahlardan arınma süreci, kulun manevi temizliğini sağlamaya ve Allah'a daha yakın olma çabasını ifade eder. Allah Teâlâ'nın, "Onları haddi aşmaları sebebiyle bu şekilde cezalandırdık." âyeti bunu göstermektedir.²¹⁹

Cenâb-ı Hak, başka bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Eğer belde ahalisi, iman edip günahlardan sakınsalardı, onlara gökten ve yerden bereket kapılarını açardık" ²²⁰

Kur'ân bize şunu açıkça bildiriyor ki; insanoğlu yapıp ettiklerinin karşılığını görmektedir. Kur'ân'ın emir ve yasaklarına riayet eden bir kişinin hüsrana uğramayacağı bilakis sakındığı ölçüde karşılığını göreceği bildirilmektedir. Dolayısıyla Kur'ân bunu haber verirken ehli kitabın haddi aşmaları, sakınmamaları, günah ve hatalarında ısrarcı olmaları onlara cezayı gerektirmektedir.

"Bugün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Gayri meşrû ilişkide bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değil de meşrû bir nikâhla evlenmek şartıyla mümin kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar -mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir. Kim

²¹⁶ el-Mâide 5/12.

²¹⁷ el-En'âm 6/146.

²¹⁸ en-Nisâ 4/160.

²¹⁹ İbn Acîbe el-Hasenî, *Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011), 1/282.

²²⁰ el-Arâf 7/96.

inanmayı reddederse ameli kesinlikle boşa gider. O, âhirette de hüsrana uğrayanlardandır."²²¹

Âyette İslam'da temiz olan şeylerin helal kabul edilmesi, yani tüketilmesinde veya kullanılmasında bir sakınca olmadığını ifade etmektedir. Bu, genel olarak günlük hayatta yiyecek ve içeceklerin tayininde önemlidir. Ehli Kitap (Yahudiler ve Hristiyanlar) inananların yiyecekleri genel olarak Müslümanlar için helaldir. Bu, onların hazırladığı gıdaların tüketilebilir olduğunu ve dinî açıdan bir sakınca oluşturmadığını ifade etmekle birlikte, Müslümanların hazırladığı yiyeceklerin de Ehli Kitap (Yahudiler ve Hristiyanlar) inananları için helal olması gerektiği belirtilmektedir.

Müslüman erkeklerin, Ehli Kitap'tan olan iffetli ve hür kadınlarla evlenmesine izin verilir. Bu, İslam'ın çok eşliliği yasaklaması ve evlilikte adil olma prensipleri göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Evlilikte sağlam bir istek, mehir (kadın için verilen mal veya maddi karşılık), nikâh gibi İslamî şartların yerine getirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca evliliğin sadece şehveti gidermek gibi düşüncelerle değil, İslamî ilkeler doğrultusunda yapılması gerektiği belirtilir.

İman edenlerin Allah'ın koymuş olduğu sınırları ihlal etmemeleri gerektiği, aksi takdirde bu durumun imanlarını zedeleyebileceği ve ahirette sorumluluklarının olabileceği anlatılmaktadır.

"Kur'an müslümanlarla, Ehli Kitap arasında adeta bir köprü vazifesi olmaya çalışmıştır. Onları tek bir dayanak haline getirmeyi, birleştirici olmayı ve ayrımcılığa yer vermeden bütüncül bir yaklaşımı öngörmüştür. Bununla birlikte Müslümanlara da onların kitaplarına ve peygamberlerine karşı saygılı davranmayı farz kılarak birlik ve beraberliğin önemine dikkat çekmektedir."²²²

"Çeşitli yer altı zenginlikleri ve verimli topraklara sahip olan Yesrib, Yahudilerin çiftçilik alanında gelişmelerine katkı sağlamıştır. Bununla da kalmayıp kendilerini toprağın verimliliğini arttıracak yöntemler geliştirerek farklı kabilelerle alışveriş noktasında kaynaklık sağlamışlardır."²²³

Âyetlerden ve verilen bilgilerden hareketle Yahudi ve Hristiyanlarla alışveriş yapmak haram değildir. Onlardan mal alınır, kendilerine mal satılır. Nitekim asr-ı saadette Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselam) ve sahabe-i kiram Yahudi ve Hristiyanlarla alışverişte bulunmuştur. Nitekim "Hz. Aişe'den (radiyallahu

²²¹ el-Mâide 5/5.

²²² İzzet Derveze, *Tefsîru'l Hadis*, çev. Mehmet Baydaş (İstanbul: Ekin Yayınları 1997), 7/26-29.

²²³ Barakat Ahmad, *Muhammad and the Jews, A re-examination*, (New York: Vikas Yayınevi, 1975), 26.

anha) rivayet edildiğine göre; Allah Resulü (aleyhissalatu vesselam) bir Yahudi'den veresiye yiyecek satın almış ve borcuna mukabil demirden yapılan zırhını rehin olarak kendisine bırakmıştı.²²⁴

3.6. Ehl-i Kitab'ın Toplumsal Yönü

Kur'ân, kitap ehlinin pek çoğunu, özellikle de onlardan Yahudileri, Allah kelâmını tahrif etmekle²²⁵, Kur'ân'ı yanlış te'vil etmekle²²⁶, münafıklıkla²²⁷, Kitab'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmekle²²⁸, İbrahim Peygamber olayında olduğu gibi anlamsız tartışmalar çıkarmakla²²⁹, Müslümanları saptırıp²³⁰, onları küfre döndürmekle²³¹ ve hatta onlardan, yani Ehl-i kitaptan bazılarını küfre düşmekle²³² itham etmektedir. Bununla birlikte o, yine de onların (Ehl-i kitap) hepsini bir ve aynı tutmamakta; içlerinde inananların, doğru ve güzel işler yapanların varlığını da kabul etmektedir. Nitekim Kur'ân, kendisine inanan bazı kitap ehli kimselerden övgüyle bahsetmekte; onların, hakkını vererek Kur'ân 'ı okuduklarını bize bildirmektedir.²³³

Daha da önemlisi, onlardan bir kısmı ile ilgili olarak şu övgü dolu ifadeleri de dile getirmektedir:

*“Ehli kitaptan öyleleri vardır ki, Allah’a, hem size indirilene hem de kendilerine indirilene tam bir samimiyetle ve Allah’a boyun eğerek iman ederler. Allah’ın âyetlerini az bir paraya satmazlar. İşte onlar için Rableri katında ecirleri vardır”*²³⁴;

*“Onlar, Allah’a ve ahiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardır. Onların yaptıkları hiçbir hayır karşılıksız bırakılmayacaktır.”*²³⁵

*“Ey iman edenler! Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden her kim onları dost edinirse muhakkak ki o da onlardandır. Şüphesiz ki Allah, zalimler topluluğuna hidayet etmez.”*²³⁶

²²⁴ Buhârî, “Rehin”, 5(No.2513).

²²⁵ el-Bakara 2/75-79; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/41.

²²⁶ el-Âl-i İmrân 3/71.

²²⁷ el-Bakara 2/76; el-Âl-i İmrân 3/72.

²²⁸ el-Bakara 2/85.

²²⁹ el-Âl-i İmrân 3/66.

²³⁰ el-Âl-i İmrân 3/69; en-Nisâ 4/44.

²³¹ el-Bakara 2/109; el-Âl-i İmrân 3/72-100.

²³² en-Nisâ 4/51; el-Haşr 59/2; el-Beyyine 98/6.

²³³ el-Bakara 2/121.

²³⁴ el-Âl-i İmrân 3/199.

²³⁵ el-Âl-i İmrân 3/114-115.

²³⁶ el-Mâide 5/51.

“Bu âyet, Müminlerin birbirlerini destekleyerek güçlü bir toplumsal birlik oluşturmalarının önemini vurgular. Aynı zamanda, Yahudi ve Hristiyan topluluklarının kendi aralarındaki dostluk ve dayanışmanın, Müminlerin de kendi içindeki dayanışmayı artırarak ortak bir amaca yönelik hareket etmelerini sağlamak için bir örnek teşkil ettiği anlatılmaktadır.”²³⁷

*“Kitap ehlinen birçoğu, gerçek kendilerine iyice belli olduktan sonra, surf nefsanîyetlerinden/ kinlerinden ve kıskançlıktan dolayı, sizi, imanınızdan sonra çevirip kâfirler yapmayı arzu ediyorlar. Siz yine de Allah hükmünü verinceye kadar, onları bağışlayın ve (dediklerine aldırmayın, heyecana kapılıp da) çekişmeye-dövüşmeye kalkmayın. Şüphesiz ki, Allah'ın her şeye gücü yeter.”*²³⁸

Âyetlerden de açıkça anlaşılmaktadır ki, kitap ehlinin hepsi bir ve aynı değildir. Samimi bir şekilde inanıp da iyi, güzel işler yapanları olduğu gibi, inanmadığı halde yalan söyleyenleri ya da inançsızlığını açıkça ortaya koyarak türlü kötülükler yapanları da vardır. Nitekim Kur’ân, bu duruma açıkça vurgu yaparak kitap ehlinin hepsinin bir ve aynı olmadığını özellikle belirtmekte; onlar içinde gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah’ın âyetlerini okuyan istikamet sahibi toplulukların bulunduğunu²³⁹; bunların, Allah’a ve ahiret gününe inanıp, hayırlı işler yaptıklarını²⁴⁰ bize bildirmektedir. Buna karşılık Ehl-i kitaptan bazılarının ise, Kur’ân ‘ı ve Hz. Muhammed’i bile bile inkâr ettikleri, pek çok Kur’ân âyetinde vurgulanmıştır.²⁴¹

Yahudiler Müslümanların İslam ile tanışmasını ve Hz. Peygamber (s.a.v) liderliğinde güçlenip üstün bir makama çıkmalarını kıskanmışlardır. Burada devreye haset duygusu girmiş, kıskançlık duyguları baş göstermiştir.²⁴²

3.7. Ehl-i Kitap ve Kültür

Yahudilerin dinî eğitim ve öğretim yaptıkları yer olan, “Beytülmidrâs” Yahudi geleneğinde önemli yeri olan bir terimdir. “Beytülmidrâs” veya “Beit Midrash” İbranice’de “öğrenme evi” veya “çalışma evi” anlamına gelir. Bu terim, Yahudi topluluğunda dinî eğitim ve öğretimin yapıldığı, Tevrat’ın ve diğer kutsal metinlerin incelendiği, tartışıldığı ve öğretildiği bir merkezi ifade eder.

²³⁷ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3/324.

²³⁸ el-Bakara 2/109.

²³⁹ el-Âl-i İmrân 3/113.

²⁴⁰ el-Âl-i İmrân 3/114.

²⁴¹ el-Bakara 2/97 - 100, 146; el-Âl-i İmrân 19, 70 - 73, 98; el-En’âm 6/20, 114; er-Ra’d 13/36, 43.

²⁴² Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 1/182.

Beytülmidrâs, sinagogdan farklı olarak daha çok öğrenim ve eğitim odaklı bir yerdir. Sinagoglar ibadet, dua ve toplumsal etkinlikler için kullanılırken, Beytülmidrâs öğrenme ve derinlemesine dinî çalışmalar için ayrılmış bir alandır. Burada Yahudi kutsal metinlerinin yanı sıra Yahudi hukuku (halakha), felsefesi (filosofya), etiği ve diğer dinî meseleler üzerine derinlemesine çalışmalar yapılmaktadır. Asr-ı Saâdette (Peygamberimiz Muhammed'in yaşadığı dönemde) Medine'deki Yahudi topluluklarında da Beytülmidrâs benzeri merkezler bulunduğu bilinmektedir. Bu merkezler, Yahudi cemaatinin dinî ve hukuki meselelerde bilgi sahibi olmalarını sağlamanın yanı sıra, toplum içinde Yahudi kültürünün ve öğretilerinin yayılmasına da katkıda bulunmuşlardır.

"Hz. Peygamber, Beytülmidrâs'ı ziyaret ederek Yahudilere İslam'ı sunmuş ve onların İslam'a geçmeleri için davette bulunmuştur. Bu, onun barışçıl bir şekilde dini yayma amacını güttüğünü ve başkalarını doğru yola yönlendirmeye çalıştığını gösterir. Hz. Peygamber'in Beytülmidrâs'a gitmesi, onun yalnızca bir öğretici değil, aynı zamanda farklı dinî topluluklarla iletişime açık bir lider olduğunu gösterir. Bu ziyaret, Yahudilere İslam'ın mesajını doğrudan iletme ve onların dinî otoriteleriyle etkileşimde bulunma fırsatı sağlamıştır."²⁴³

Aslında Tevrat'ta var olan bu hükmü inkâr eden Yahudilerle ilgili Allah (c.c) şöyle buyuruyor:

*"Kendilerine kitaptan bir pay verilmiş olanlara baksana, aralarında hakem olması için Allah'ın kitabına çağrılıyorlar da içlerinden bir grup yüz çevirip gerisin geri gidiyor."*²⁴⁴

Âyette Yahudilerin kendilerine indirilen Tevrat'ı tahrif etmiş olabileceklerine dair bir ifade bulunmakta ancak Tevrat'ın tamamının tahrif edilmediği, içerdiği bazı gerçeklerin hâlâ geçerli olduğu belirtilmektedir.

Tevrat'ın Hz. Mûsâ'nın vefatından sonra yüzlerce yıl sonra yazıldığı araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Bu da Tevrat'ın zaman içinde değişiklik geçirdiği ve yazılım sürecinin uzun bir zaman dilimini kapsadığı anlamına gelmektedir. İncillerin de Hz. İsa'nın vefatından sonra kaleme alındığı belirtilmektedir. Bu, İncillerin de zaman içinde yazıldığı ve değişikliklere uğradığı anlamına gelmektedir.

²⁴³ Mekki Solmaz, *Kur'an'ın Toplumu İnşâ Süreci* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 25.

²⁴⁴ el-Âl-i İmrân 3/23.

Kur'ân-ı Kerîm'in tarihî olaylara ve kişilere değindiği ancak bunların günümüzdeki Müslümanların hayatına ders çıkarmaları açısından önem taşıyan olaylar olduğu vurgulanmaktadır. Kur'ân'ın, geçmiş peygamberlerin hayatlarından alınabilecek ibretleri ön plana çıkardığı ifade edilmektedir.

“O halde Yahudiler bağlamında indirilmiş olan bu âyetlerin Müslümanlara da verecek mesajı vardır. Yahudiler arasında yüz çevirenler olduğu gibi Müslümanlar arasında da Kur'ân 'dan yüz çevirenler vardır. Yine Yahudiler arasında ne yaparlarsa yapsınlar cehennemde sayılı birkaç gün kalacaklarına inananlar olduğu gibi Müslümanlar arasında da böyle düşünenler vardır.”²⁴⁵

Yüce Allah'ın ve Hz. Peygamber'in, Ehl-i Kitap kabul ettiği Yahudi ve Hıristiyanlarda söz konusu yanlışlıklar bulunmaktadır.²⁴⁶ Bu inançlar Peygamberlerinin tebliğ ettiklerinden farklıdır. Yahudilerin Yaratıcı'ya cimri demeleri,²⁴⁷ Uzeyr hakkındaki söyledikleri,²⁴⁸ din adamlarına verilen özel statü,²⁴⁹ Hıristiyanların teslis inancı²⁵⁰ ve ruhban sınıfının oluşmuş olması²⁵¹ bunlardan bazılarıdır. Böyle olmasına rağmen Müşriklerden farklı olarak gözle görünen bir puta tapmazlar. Onlardan ayrıldıkları önemli özellikler bulunur. Öte yandan, Yahudi ve Hıristiyanların peygamber inancı konusundaki yanılgıları²⁵², kitaplarındaki yanlışlıklar²⁵³ ve cennete kendilerinin gireceği hakkındaki iddiaları ilâhî vahye uymasa da²⁵⁴ kitap ehli olarak kabul edilirler.

Yahudilerin kendilerini Allah tarafından seçilmiş en üstün ırk olarak gördükleri ve bu inancın onların kendi kendilerini Allah'ın oğulları ve sevgilileri olarak görmelerine yol açtığı ifade edilmektedir. Yahudilerin, cehennem ateşinin sadece belli bir gruba değil, özellikle onlara dokunmayacağına inandıklarından diğer ırkların veya grupların cehenneme gideceği düşüncesine dayanmaktadır.

Yahudilerin Hz. İsa'ya karşı iftiralarına ve onun doğumunu zina ile ilişkilendirmelerine değinmektedir. Bu, onların İsa'nın mesajını ve onun Allah'ın elçisi olduğunu inkâr etmelerine ve ona karşı düşmanlık beslemelerine yol açmıştır.

²⁴⁵ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, 1/334-335.

²⁴⁶ el-Bakara 2/62.

²⁴⁷ el-Âl-i İmrân 3/181.

²⁴⁸ et-Tevbe 9/30.

²⁴⁹ et-Tevbe 9/31.

²⁵⁰ et-Tevbe 9/30.

²⁵¹ el-Hadîd 57/27.

²⁵² el-Bakara 2/87; el-Âl-i İmrân 3/21; 112; 181; 183.

²⁵³ en-Nisâ 4/46.

²⁵⁴ el-Bakara 2/80-81; 113.

Yahudilerin Hz. İsa'yı asarak, onun bu iftiralar ve sapkınlıkları temizlemek için Mesih olarak gördüklerini ve bu nedenle onu öldürdüklerini düşünülmektedir.

Kur'an'ın, Yahudilerin bu tür inanç ve sapkınlıklarına karşı sert bir tavır aldığı ve bu düşünceleri kökten reddettiği vurgulanmaktadır. Kur'an'ın bu tür inançları ve saçmalıkları eleştirerek, tevhid inancını ve doğru yolu öğrettiği belirtilmektedir. Yahudilerin ve Hristiyanların Kur'an'ı Tevrat'ın kopyası sayma, teslis inancı, kural ve kanunların kendi dini liderlerinin yetkisi olduğunu iddia etmeleri gibi asılsız, batıl ve saçma tutumlarından dolayı Allah'ın hükmünü yok saymışlardır.²⁵⁵

3.8. Ehl-i Kitap Toplularının Vasıfları

Ehl-i Kitap, kutsal kitaplara sahip olan ve bu kitaplar aracılığıyla Allah'ın mesajlarını almış toplulukları ifade eder. Yahudilik ve Hristiyanlık, bu tanımın içinde yer alırken, bu toplulukların inanç yapıları, tarihsel süreçleri ve toplum üzerindeki etkileri İslam toplumu ile kıyaslandığında çeşitli farklılıklar ve benzerlikler ortaya çıkmaktadır. Kur'an -ı Kerim, Ehl-i Kitap'ın temel özelliklerini ve bu toplulukların zaman içindeki tutumlarını ele alarak hem eleştirilerde bulunmuş hem de olumlu yönlerini vurgulamıştır. Ehl-i Kitap'ın, vahiy karşısındaki duruşları, ibadet anlayışları ve toplumsal ilişkileri, Bu bölümde, Ehl-i Kitap toplumlarının çeşitli vasıfları detaylı bir şekilde incelenecek ve bu özelliklerin dinî, sosyal ve kültürel bağlamda ne anlama geldiği açıklanacaktır.

3.8.1. Sözlerinde Durmamaları

Ehl-i Kitap, Allah tarafından gönderilen kutsal kitaplara sahip olmalarına rağmen, bu kitapların içindeki hakikatleri zamanla gizledikleri ve doğru bir şekilde uygulamadıkları yönünde eleştirilmektedir. Kur'an , Ehl-i Kitap'tan aldıkları vahyi insanlara açıklamaları gerektiğini hatırlatarak, ancak bu görevi yerine getirmedikleri için eleştirilir. Bu durum, Ehl-i Kitap'ın, sahip oldukları vahyi doğru bir şekilde temsil edememesi ve dinî yükümlülüklerini yerine getirmemesi açısından bir zafiyettir.

*"Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız ve gizlemeyeceksiniz' diye söz almıştı."*²⁵⁶ Bu âyet, Yahudi ve Hristiyanların Allah'tan

²⁵⁵ Muhammed Ali Sâbûnî, *Et-Tıbyân fî Ulûmi'l-Kurân*, çev. Yaşar Güngör (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2015), 202-203.

²⁵⁶ el-Âl-i İmran 3/187.

aldıkları vahyi insanlara açıklamaları gerektiğini hatırlatır, ancak bu görevi yerine getirmedikleri için eleştirilirler. Müslümanlar ise, Kur’ân ‘ın değişmemiş hakikatine sahip oldukları ve onu koruma sorumluluğuna sahip oldukları için farklıdır. Kur’ân -ı Kerim’de bu konuya dair başka âyetler de bulunmaktadır. Örneğin:

Ehl-i Kitap’ın kendi kitaplarını değiştirmeleri ve bunu Allah’ın kelamı olarak sunmaları eleştirilmektedir. Bu tür bir tutum, vahyin korunmasındaki zafiyeti göstermekte ve dinî sorumlulukları ihmal ettiklerini ortaya koymaktadır. *"Vay o kimselere ki, kendi elleriyle kitabı yazarlar, sonra da 'Bu Allah katındandır' derler."*²⁵⁷

İslam, bu tür eylemleri açık bir şekilde kınayarak, müminleri hakikatin peşinden koşmaya ve yanlış bilgi yaymaktan kaçınmaya teşvik eder.

Bir başka âyette ise şöyle buyrulmaktadır:

*"Ve ilk kâfirlerden olmayın."*²⁵⁸ Ehl-i Kitap’ın kendilerine gelen vahyi kabul etmemeleri ve bunu gizlemeleri durumunda, onlardan beklenen sorumlulukları yerine getirmedikleri için eleştirilmiş olmaktadır. Burada, İslam toplumunun, vahyi sorgusuz sualsiz kabul etmekten ziyade, onu yaşama ve yayma sorumluluğu taşıdığı vurgulanmaktadır. Ehl-i Kitap’ın zamanla hakikati gizleyerek, kendi menfaatleri doğrultusunda hareket ettikleri vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Ehl-i Kitap’ın tarihsel süreçteki tutumlarının, dinî ve toplumsal değerlerin bozulmasına yol açtığı görülmektedir.

Ayrıca, İslam’ın vahyin kaynağı olan Kur’ân ‘ın, tahrif edilmemiş ve değiştirilmemiş hakikatlere dayandığı, Müslümanların ise bu hakikatleri koruma sorumluluğunun bulunduğu hatırlatılmalıdır. Bu bağlamda, Kur’ân -ı Kerim’de, *“إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ”* (Hicr, 15/9) ifadesi, Allah’ın kendisine indirdiği bu kitabı koruyacağını belirtmektedir.²⁵⁹ Müslümanların, bu hakikati yayma ve koruma sorumluluğu, aynı zamanda toplumsal adaletin ve ahlaki değerlere sahip çıkmanın bir gereğidir.

Sonuç olarak, Ehl-i Kitap’ın vahiy karşısındaki tutumları, İslam toplumunun vahiy ve din anlayışı ile karşılaştırıldığında önemli farklılıklar arz etmektedir. İslam, vahyin doğru bir şekilde aktarılmasını ve yaşanmasını teşvik ederken, Ehl-i Kitap’ın bu konuda gösterdiği zafiyet, toplumsal ve dinî değerlerin zedelenmesine neden

²⁵⁷ el-Bakara 2/79.

²⁵⁸ el-Bakara 2/41.

²⁵⁹ İbn-i Kesir, 150-153

olmaktadır. Müslümanlar, yalnızca kendi aralarındaki ilişkilerde değil, aynı zamanda diğer inanç gruplarıyla olan ilişkilerde de doğruluk ve şeffaflık ilkesini benimsemek durumundadırlar. Bu da, toplumlar arasında güvenin tesis edilmesine ve barışçıl bir ortamın oluşmasına katkı sağlar.

3.8.2. Tevhid İnancından Sapmaları

Kur'ân, Ehl-i Kitap'ın zamanla tevhid inancından saparak şirk koşturmayı başladığını belirtir. Özellikle Hristiyanlar, Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak kabul etmekle eleştirilirler. Bu, tevhid inancının özünü tehdit eden bir durumdur ve İslam'ın temel prensipleriyle çelişmektedir.

Hristiyanların, Hz. İsa'yı Tanrı'nın oğlu olarak görmeleri, İslam'ın tevhid inancı (Allah'ın birliği) ile bağdaşmaz. *"Allah, üçün üçüncüsüdür, diyenler andolsun ki kâfir olmuşlardır."*²⁶⁰ Bu Hristiyanların teslis (üçleme) inancını kabul etmeleriyle ilgili açık bir eleştiridir. İslam'da tevhid inancı merkezde yer alırken, Ehl-i Kitap arasında bu inanç bazı gruplarda zayıflamıştır. Bu bağlamda, Kur'ân 'da bu tür sapmaların ciddi sonuçları olacağına dair uyarılar yer almaktadır.

Ayrıca, Kur'ân 'da şöyle buyrulmaktadır:

*"Hristiyanlar, 'Mesih, Allah'ın oğludur' dediler."*²⁶¹

Bu âyet, Hristiyanların tevhid inancından saparak, Hz. İsa'yı Tanrı ile özdeşleştirmelerine yönelik bir eleştiridir. Bu tür inançlar, toplumsal ve dinî yapıların zayıflamasına yol açmakta, aynı zamanda İslam'ın tevhid anlayışını da tehdit etmektedir.²⁶² İslam, tevhid inancını savunurken, Allah'a ortak koşma veya herhangi bir varlığı O'na eşit görme tutumunu kati bir şekilde reddeder. Kur'ân 'da bir başka uyarı da şöyle ifade edilmektedir: *"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz."*²⁶³ Bu âyet, tevhid inancına yapılan her türlü saldırının ciddiyetini vurgular. İslam, her bireyin bu inancı korumasını ve onu yaşamasını beklerken, Ehl-i Kitap'ın zamanla bu inançtan sapmasının toplumsal ve bireysel sonuçları üzerinde durmaktadır. Ehl-i Kitap'ın tevhid inancından sapmaları, İslam toplumunun vahiy ve din anlayışı ile karşılaştırıldığında önemli farklılıklar arz etmektedir. İslam, tevhidin korunmasını teşvik ederken, Ehl-i Kitap'ın bu konuda gösterdiği zafiyet hem dinî hem

²⁶⁰ el-Mâide 5/73.

²⁶¹ et-Tevbe 9/30.

²⁶² Kurtub-i İmam, 95-98

²⁶³ en-Nisâ 4/48.

de toplumsal değerlerin zedelenmesine neden olmaktadır. Müslümanlar, bu tür inanç sapmalarına karşı duyarlı olmalı ve tevhid inancının özünü korumak için çaba göstermelidir. Bu bağlamda, İslam toplumunun, tevhid inancının koruyucusu ve savunucusu olması gerektiği vurgulanmaktadır.

3.8.3. Peygamberleri Reddetmeleri

Kur'ân, Ehl-i Kitap'ın peygamberleri kabul etmeme veya öldürme eğiliminde olduklarını vurgular. Yahudiler, Hz. İsa'yı ve diğer peygamberleri kabul etmemişler, Hristiyanlar ise Hz. Muhammed'i peygamber olarak tanımamışlardır. Bu durum, Ehl-i Kitap'ın vahiy karşısındaki tutumunu açık bir şekilde göstermektedir.

*"Ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri nedeniyle..."*²⁶⁴ Bu âyet, Yahudilerin peygamberlerini reddetmeleri ve öldürmeleri nedeniyle eleştirilmektedir. İslam toplumu, Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunu kabul eder ve tüm peygamberlere iman eder. Kur'ân, peygamberlerin gönderiliş amacını ve toplumlar üzerindeki etkilerini sıklıkla vurgularken, Ehl-i Kitap'ın bu konudaki tutumunu da eleştirmektedir.

Bir başka âyette ise, Kur'ân şöyle buyurmaktadır:

*"Ve Allah meleklerle, 'Ben, balçıktan bir insan yaratacağım' dedi."*²⁶⁵ Bu âyet, Allah'ın insanı yaratma iradesinin ve peygamberlerin göndermedeki hikmetinin altını çizmektedir. Peygamberlerin, insanları doğru yola iletmek ve Allah'ın mesajını aktarmak için gönderildikleri vurgulanır. Ancak Ehl-i Kitap, bu peygamberleri kabul etmek yerine, onları inkâr etmekte ve çoğu zaman düşmanlık beslemektedirler.

Kur'ân, bir başka âyette de Ehl-i Kitap'ın tutumunu şöyle eleştirmektedir:

*"Biz senden önce birçok elçiler göndermiştik. Onlardan bazısını sana anlattık, bazısını ise anlatmadık."*²⁶⁶ Bu âyet, peygamberlerin insanlık için ne kadar önemli olduğunu ve onların gönderilişinin hikmetini açıkça belirtmektedir. Ehl-i Kitap'ın bu peygamberleri kabul etmemesi, onların dinî sorumluluklarını yerine getirmemeleri anlamına gelir. İslam, peygamberlerin kabul edilmesi gerektiğini ve onların öğretilerine saygı gösterilmesi gerektiğini ısrarla vurgular. Sonuç olarak, Ehl-i Kitap'ın peygamberlere karşı olan tutumu, İslam toplumu ile kıyaslandığında belirgin bir fark yaratmaktadır. Müslümanlar, Hz. Muhammed'i ve diğer tüm peygamberleri kabul

²⁶⁴ el-Bakara 2/61.

²⁶⁵ es-Sâd 38/72.

²⁶⁶ el-Mü'min 40/78.

ederken, Ehl-i Kitap'ın bazı grupları bu kabulü reddetmektedir. Bu durum, hem dinî hem de toplumsal düzlemde ciddi sonuçlara yol açmakta ve inançlar arası çatışmalara zemin hazırlamaktadır. İslam, peygamberlerin öğretilerine dayanarak, barış ve adalet içinde bir yaşam sürmeyi teşvik ederken, Ehl-i Kitap'ın bu konudaki zafiyeti, toplumların dinî ve sosyal yapısına olumsuz etkilerde bulunmaktadır.

3.8.4. Dini Tahrif Etmeleri

Ehl-i Kitap'ın kutsal kitapları zamanla tahrif ettiği, yani değişiklikler yaptığı Kur'ân 'da sıkça dile getirilir. Bu durum, onların Allah'ın saf dinini koruyamadıklarına işaret eder. "*Vay o kimselere ki, kendi elleriyle kitabı yazarlar, sonra da 'Bu Allah katındandır' derler.*"²⁶⁷ Burada Ehl-i Kitap'ın kendi metinlerini değiştirerek, Allah'ın kelamı olarak sunmalarını eleştirilmektedir. Bu tür bir tutum, vahyin korunmasındaki zafiyeti göstermekte ve dinî sorumlulukları ihmal ettiklerini ortaya koymaktadır. İslam'da ise, Kur'ân, Allah'ın değişmeden kalmış nihai vahyidir ve bu nedenle Müslümanlar, Kur'ân 'a olan bağlılıklarıyla, dinî öğretilerini doğru bir şekilde aktarma sorumluluğunu taşırlar. Kur'ân 'ın başka bir âyetinde ise şöyle buyrulmaktadır:

"*Eğer bu bir yalan ise, ondan korkun!*"²⁶⁸ Bu âyet, Ehl-i Kitap'ın metinlerinde bulunan tahriflerin, dini inançları üzerinde yarattığı olumsuz etkilere dikkat çeker. Hristiyan ve Yahudi toplumlar, zamanla kendi kitaplarını değiştirerek ve farklı yorumlar üreterek, İslam'ın saf öğretilerinden uzaklaşmışlardır. Bu durum, bireylerin dini değerlerini ve toplumsal inançlarını zedelemiş ve yeni nesillerin doğru bilgilendirilmesini engellemiştir. Ayrıca, Kur'ân'da geçen şu âyet tahrif konusunu ele almaktadır:

"*Şüphesiz ki, onlar, Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir değere satanlardır.*"²⁶⁹

Bu âyet, Ehl-i Kitap'ın dini değerleri nasıl özünden uzaklaştırdığını ve bunun sonucunda ne gibi manevi kayıplar yaşandığını ortaya koymaktadır. Dini tahrif etmek, sadece metinlerin değiştirilmesi değil, aynı zamanda dinin özüne aykırı bir yaşam tarzının benimsenmesi anlamına da gelir. İslam, bu tahriflerin önüne geçmek için, temiz ve değişmeden kalmış bir vahiy sunmaktadır. Ehl-i Kitap'ın kutsal metinlerindeki tahrifat, onların dini ve toplumsal yapılarında derin yaralar açmış ve zamanla bu tahrifler, inançlarını ve toplumsal ilişkilerini zedelemiştir. İslam, bu noktada sağlam bir

²⁶⁷ el-Bakara 2/79.

²⁶⁸ el-Müzzemmil 73/11.

²⁶⁹ el-Bakara 2/77.

referans kaynağı sunarak hem bireylerin hem de toplumların dini değerlerini koruma sorumluluğunun bilincinde olmalarını teşvik eder. Müslümanlar, Kur'ân 'ın koruyuculuğunda, dini öğretilerini olduğu gibi aktarırken, Ehl-i Kitap'ın sergilediği zafiyetlerden ders çıkararak, kendi inanç sistemlerini sağlam temellere oturtmayı hedeflemektedirler.

3.8.5. İbadetlerden Uzaklaşmaları

Ehl-i Kitap'ın ibadetlerinde şekilcilik ön plana çıkmış ve dini bir ritüel olarak görmeye başlamışlardır. Bu, dinin özünden uzaklaşmaya yol açmıştır. Kur'ân , Ehl-i Kitap'ın dinlerini ticaret ve dünyevi çıkarlar için kullanmalarını eleştirir. Öyle ki; *"Onlar, Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir değere sattılar."*²⁷⁰ buyurularak Ehl-i Kitap'ın kutsal değerlerini nasıl özünden uzaklaştırdığını ve maddi menfaatler için dinî inançlarını ihmal ettiklerini açıkça ortaya koymaktadır. İbadetlerinde gösteriş ve şekilciliğe önem veren Ehl-i Kitap, zamanla dinin özünden uzaklaşmış ve aslında Allah'a yaklaşmayı hedefleyen bir eylem olarak ibadetleri sulandırmışlardır. İslam, ibadeti sadece dışsal bir eylem olarak değil, içsel bir bağlılık ve samimiyetle birlikte değerlendirir.

İslam'da ibadetin ruhu, yalnızca yapılan ritüeller değil, aynı zamanda kişinin kalbinde hissettiği inanç ve bağlılıktır. Kur'ân , bu bağlamda şöyle buyurmaktadır.

*"Onlara yalnızca Allah'a ibadet etmeleri ve dinlerini O'na ihlasla (samimiyetle) yöneltmeleri emredilmiştir."*²⁷¹ İslam dini ibadetin yalnızca şekilsel olarak değil, aynı zamanda samimi bir niyetle yapılması gerektiğini vurgular. Müslümanlar için ibadet, yalnızca Allah rızasını kazanmak amacıyla yapılır ve ibadette hem kalp hem de şekil bir arada olmalıdır. İbadetlerin değeri, içtenlikle ve samimiyetle yapılmasında yatmaktadır.

Hristiyanlıkta ise, ibadet bazen geleneksel ritüellerin ve şekillerin öne çıkmasına neden olmuştur. Bunun bir örneği, Hristiyanların bazen ibadetlerini daha çok sosyal bir etkinlik olarak görmeleridir. İslam ise, ibadetin özünü oluşturduğu gibi, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı da ön plana çıkarmaktadır. İslam'da, her bireyin hem kendi iç dünyasında hem de toplumsal ilişkilerinde ahlaki bir sorumluluğu vardır.

²⁷⁰ el-Âl-i İmrân 3/77.

²⁷¹ el-Beyyine 98/5.

Kur'ân 'da, ibadetin sadece bir ritüel değil, aynı zamanda bireylerin ruhsal ve ahlaki gelişimleri için de bir fırsat olduğu belirtilmektedir: *"Namaz, insanı her türlü kötülükten ve çirkinlikten alıkoyar."*²⁷²

İbadetler, bireylerin ahlaki gelişimlerine katkıda bulunarak hakikatten, güzellikten ve istikâmetten sapmamalarını sağlar. Dolayısıyla, Ehl-i Kitap'ın ibadetlerindeki sapmalar, onların dinin özünü anlamadıklarının ve ruhsal bağlarını zayıflattıklarının bir göstergesidir. Müslümanlar ise, ibadetlerinde hem bireysel hem de toplumsal değerlere bağlı kalarak, doğru bir inanç sistemini yaşamakta ve geliştirmektedirler.

Sonuç olarak, Ehl-i Kitap'ın ibadetlerdeki sapmaları, onların dini değerlerini ve inançlarını etkileyen önemli bir faktördür. İslam, ibadeti sadece bir ritüel olarak değil, aynı zamanda bireylerin ve toplumların moral ve ahlaki gelişiminde temel bir araç olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle, ibadetlerin özüne dönülmesi ve samimiyetle yapılması, hem bireyler hem de toplumlar için kritik öneme sahiptir.

3.8.6. Dünyevi Çıkarlara Düşkün Olmaları

Ehl-i Kitap, dünyevi çıkarlar uğruna Allah'ın hakikatlerini gizlemekle eleştirilir. Kendi çıkarlarına uygun olmayan âyetleri saklayıp, kendi lehlerine olanları öne çıkardıkları belirtilir.

*"İman edenlerle karşılaştıklarında, 'İnandık' derler, fakat kendi aralarında baş başa kaldıklarında, 'Allah'ın size açtığını onlara mı anlatıyorsunuz?' derler."*²⁷³

Müslüman toplumda ise, hakikatlerin gizlenmesi yasaklanmış, dürüstlük ve şeffaflık teşvik edilmiştir. Kur'ân 'da,

*"Allah'ı unutanlar gibi olmayın; Allah da onları kendilerine unutturdu."*²⁷⁴

Bu âyetle, Ehl-i Kitap'ın hakikatleri gizlemelerinin onlara olan sorumluluklarını unutturduğunu belirtmektedir. Dürüstlük, samimiyet ve şeffaflık, Müslümanların toplumsal değerleri ve inançlarını korumaları açısından temel ilkelerdir.

Sonuç olarak, Ehl-i Kitap'ın hakikatleri gizleme eğilimi, dinin özünü ve toplumsal ilişkileri olumsuz yönde etkilemektedir. İslam, bu tür davranışları kesin bir şekilde reddeder ve her bireyin hem kendi inancına hem de toplumsal değerlerine sadık

²⁷² el-Ankebût 29/45.

²⁷³ el-Bakara 2/76.

²⁷⁴ el-Haşr 59/19.

kalması gerektiğini vurgular. Dürüstlük, samimiyet ve şeffaflık, Müslümanların toplumsal değerleri ve inançlarını korumaları açısından temel ilkelerdir.

3.8.7. Ehl-i Kitap Toplumunda Görülen Bazı Olumlu Davranışlar

Kur’ân Ehl-i kitap toplumunun sadece olumsuz davranışlarını saymakla kalmaz aynı zamanda olumlu davranış özelliklerine vurgu yaparak bu davranışların önemine de dikkat çekmektedir.

Mâide suresi 82. âyeti, Ehl-i Kitap (Yahudi ve Hristiyanlar) toplumlarının bazı olumlu özelliklerine atıfta bulunan önemli bir âyettir. *“İnsanlar içinde mü'minlere en şiddetli düşmanlık besleyenlerin Yahudiler ve Allah'a şirk koşanların olduğunu görürsün. Yine insanlar içinde mü'minlere sevgi, şefkat ve alaka bakımından en çok yakınlık duyanların ise “Biz Hristiyanız” diyenler olduğunu görürsün. Çünkü onların içinde ilim ve ibâdetle meşgul dürüst din âlimleri ve kendilerini Allah'a adanmış rahipler vardır. Onlar, gerçekler karşısında büyüklemezler.”*²⁷⁵ Burada özellikle Ehl-i Kitap toplumlarının, Müslümanlarla olan ilişkilerinde bazı olumlu yönlerine dikkat çekerek onların değerli ve takdire şayan bazı özelliklerini vurgulamaktadır. Şimdi, âyet üzerinden bu olumlu özellikleri değerlendirelim.

Âyette, “onların kalplerinde bulunan bir sevgi vardır” ifadesi, Ehli Kitap mensuplarının, özellikle Müslümanlara karşı içten bir sevgi ve saygıya sahip olduklarına işaret eder. Bu sevgi, yüzeysel bir ilişki değil, samimi bir bağa dayanır. Bu durum, İslam toplumunun diğer dinlerle barış içinde yaşaması gerektiğini vurgulamaktadır. Devamında “en çok yakınlık duyanların” ifadesi, İslam toplumunun toplumsal çeşitliliği kabul etmesi gerektiğini ve farklı dini inançlara sahip olanlarla dostane ilişkiler geliştirilmesi gerektiğini işaret eder. Bu, toplumların bir arada barış içinde yaşaması gerektiği anlayışını pekiştirir. Aynı zamanda, diğer inanç gruplarına karşı anlayışlı ve hoşgörülü olunması gerektiği mesajını verir.

Yahudilerin ve müşriklerin genelde inananlara karşı daha sert bir tutum sergiledikleri, buna karşın Hristiyanların (Nasara) genellikle daha sevgi dolu ve yakın bir tavır sergiledikleri belirtilir. Bunun gerekçesi olarak da Hristiyanlar arasındaki rahipler ve bilginlerin ilimle ve ibadetle meşgul olmaları, alçakgönüllü ve kibirsiz bir yapıya sahip olmaları gösterilir. Hristiyan toplumun içinde yer alan rahipler ve bilginler, hakikati aramaya yönelik ciddi bir çaba içerisindeyler. Bu tutum, insanları

²⁷⁵ el-Mâide, 5/82.

birleştiren, kin ve düşmanlıktan uzaklaştıran bir unsurdur. İlim ve ibadet, insanları daha merhametli ve anlayışlı kılar. Alçakgönüllülük, insan ilişkilerinde sevgi ve yakınlaşmayı kolaylaştıran önemli bir erdemdir. Kendini üstün görmeyen bireyler, başkalarına daha kolay empati yapabilir ve diyalog kurabilir.

Âl-i İmrân suresi 75. âyeti kapsamında Ehl-i kitap toplumunun emanete gösterdikleri ehemmiyet ve titizlikleri Kur’ânda övgüyle bahsedilmektedir. Öyle ki; *“Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, kendisine bir kantar (yüksek miktarda mal) emanet etsen, onu sana eksiksiz geri verir...”*²⁷⁶ Bu âyet, Ehl-i Kitap arasında dürüst ve güvenilir olanların bulunduğu gibi kendilerine emanet karşısında hassasiyetle davrananlarında bulunduğunu ifade etmektedir. Emanet ve güven konusunda âyet ve hadislerde sıklıkla bahsedilmektedir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmaktadır; “Sana bir şey emanet eden kişiye emanetini (hakkıyla koruyarak) iade et. Sana hainlik edene sen hainlik etme.”²⁷⁷

²⁷⁶ el-Âl-i İmrân 3/75.

²⁷⁷ Tirmizî, “Büyû”, 38; Ebû Dâvûd, “Büyû”, “İcâre”, 79.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂNDÂ İSLAM İLE EHL-İ KİTAP TOPLUMLARININ MUKAYESESİ

4.1. Adâlet ve Hakikat

Adâlet, İslam toplumunun temel taşlarından birini oluşturan bir erdemdir. Kur'ân -ı Kerim'de adaletin önemi, bireylerin Allah'a karşı olan sorumluluklarını yerine getirmeleri açısından sıkça vurgulanır. Yüce Allah âyetinde *"Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder."*²⁷⁸ şeklinde buyuruyor. Müslümanlar, adaletin yalnızca hukuki bir ilke değil, aynı zamanda ahlaki bir zorunluluk olduğunu benimseyerek, toplumsal huzurun sağlanmasında kritik bir rol üstlenirler.²⁷⁹ Adaletin uygulanması, bireyler arası ilişkilerden toplumsal düzenlemelere kadar geniş bir yelpazeyi kapsar ve adaletin olmadığı bir toplumda zulüm, haksızlık ve düzensizlik kaçınılmaz hale gelir. İslam'da adalet, bireylerin ortak iyiyi hedeflemesi gerektiğini öne çıkaran bir anlayışla desteklenir; bu durum, adaletin, ahlaki bir erdem olarak toplumun temel yapısını güçlendirdiğini gösterir. Öte yandan, Ehl-i Kitap toplumlarının, sahip oldukları vahyi doğru bir şekilde temsil etmemeleri ve zamanla bu vahiyin hakikatlerini gizlemeleri, adalet anlayışlarında ciddi zafiyetler yaratmaktadır.²⁸⁰ Kur'ân, Ehl-i Kitap'tan aldıkları vahyi insanlara açıklamaları gerektiğini hatırlatarak, bunu yerine getirmediğinde eleştirir. Vahyi gizleme ve sözlerinde durmama, bu toplulukların dinî yükümlülüklerini ihmal etmesine yol açmakta ve toplumlar arası güveni zayıflatmaktadır. Ehl-i Kitap'ın sözlerinde durmamaları, toplumsal ilişkilerde adaletin tesis edilmesini güçleştiren bir durum ortaya çıkarır.²⁸¹ Bu zafiyet, yalnızca bireysel inançlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplumsal düzeyde de olumsuz etkilere neden olur.

Adaletli bir İslam toplumunda bireyler, Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirirken, Ehl-i Kitap toplumlarında bu sorumluluğun ihmal edilmesi, toplumsal düzenin bozulmasına ve adaletin sağlanamamasına yol açar. Müslümanlar, adalet anlayışlarını yaşama ve yayma konusunda sorumluluk taşıırken, Ehl-i Kitap

²⁷⁸ en-Nisâ 4/58.

²⁷⁹ Kurtubî, el-Cami'u li-Ahkami'l-Kur'an, 4/181

²⁸⁰ İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'an el-Azim, 2/100

²⁸¹ Maturidî, Tefsiru'l-Kur'an, 3/120

topluluklarının vahiy karşısındaki duruşları, adalet ilkesinin özünden sapmalarına neden olmaktadır. Bu durum, hem dinî hem de toplumsal değerlerin zedelenmesine sebep olurken, İslam toplumlarının adalet anlayışının güçlenmesine ve huzurun sağlanmasına katkıda bulunur. Adaletli bir İslam toplumu ile Ehl-i Kitap'ın vahye mazhar olmalarına rağmen sözlerinde durmamaları arasında önemli bir kıyaslama yapılabilir. İslam, adaleti bir hayat prensibi olarak benimserken, Ehl-i Kitap toplumlarının vahiy karşısındaki tutumları, dinî ve toplumsal değerlerin zedelenmesine yol açmakta ve bu da sosyal düzenin sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Müslümanlar, adalet anlayışını benimseyerek, toplumsal barışı ve huzuru sağlarken, Ehl-i Kitap'ın yaşadığı zafiyetler, inanç sistemlerinin sağlamlığını ve toplumsal bağların kuvvetini tehdit etmektedir.²⁸²

4.2. Toplumsal Birlik

Orta ümmet olma durumu, İslam toplumunun hayra teşvik etme ve kötülükten sakındırma konusundaki sorumluluklarını ifade ederken hayatlarında da ölçülü olmalarını vurgulamaktadır. Müslümanlar, toplumsal düzenin sağlanmasında aktif bir rol üstlenmekle yükümlü olduklarını bilirler. Bu anlayış, bireylerin sadece kendi menfaatleri için değil, toplumun ortak iyiliği için çaba sarf etmeleri gerektiğini vurgular. Kur'an -ı Kerim'de, *"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun..."*²⁸³ ifadesi, Müslümanların ortak iyiyi sağlamadaki rolünü ve sorumluluğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, İslam toplumu, bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinde adalet, dayanışma ve sevgi temelinde bir yaklaşım geliştirmelidir. Buna karşın, Ehl-i Kitap'ın tevhid inancında sapmaları, onların dinî değerlerini zayıflatmakta ve toplumsal yapılarında ciddi sorunlara yol açmaktadır. Tevhid inancı, İslam'ın en temel prensiplerinden biridir ve bu inancın özünü tehdit eden her türlü sapma, bireylerin inanç sistemlerinde derin yaralar açmaktadır.²⁸⁴ Özellikle Hristiyanların Hz. İsa'yı Tanrı'nın oğlu olarak kabul etmeleri, tevhid anlayışına tamamen ters bir durum yaratmakta ve bu durum, toplumsal ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Kur'an, bu noktada, *"Allah, üçün üçüncüsüdür, diyenler andolsun ki kâfir olmuşlardır"*²⁸⁵ gibi âyetlerle bu sapmaları açıkça eleştirmektedir.

Orta ümmet anlayışı, İslam toplumunun bireyleri arasında bir denge ve adalet

²⁸² Maturidi, Kitab al-Tawhid, 112-113

²⁸³ el- Âl-i İmrân 3/104.

²⁸⁴ İbn Kesir, Tefsir al-Qur'an al-Azim, 45-46

²⁸⁵ el-Maide 5/73.

sağlarken, tevhid inancında sapmalar, Ehl-i Kitap'ın dinî yükümlülüklerini yerine getirmedeki eksikliklerini ortaya koyar. Müslümanlar, toplumsal huzurun sağlanması için hayırda yarışmayı ve birbirlerini iyiliğe teşvik etmeyi hedeflerken; Ehl-i Kitap toplumları, kendi inançlarında var olan sapmalar nedeniyle bu tür bir sosyal dayanışmayı gerçekleştiremiyorlar. Tevhid inancındaki bu zafiyet, bireylerin ve toplumların ahlaki yapılarında derin yaralar açmakta ve inançsızlık ve ayrımcılık gibi olumsuz duyguları beslemektedir. Sonuç olarak, Orta ümmet olma durumu, İslam toplumunun bireyler arası ilişkilerde sorumluluk sahibi olmasını teşvik ederken, Ehl-i Kitap'ın tevhid inancında yaşadığı sapmalar, dinî ve toplumsal değerlerin bozulmasına yol açmaktadır. Müslümanlar, toplumsal huzuru sağlamak ve adaleti tesis etmek için birbirlerine destek olma sorumluluğunu taşıırken, Ehl-i Kitap'ın yaşadığı inanç zafiyetleri, toplumlar arası güvenin zedelenmesine ve sosyal düzenin sağlanamamasına neden olmaktadır.²⁸⁶ Bu iki anlayış arasındaki fark hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli sonuçlar doğurmaktadır.

4.3. Hayır İşleme

Hayırda yarışma anlayışı, İslam toplumunun manevi ve sosyal gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Müslümanlar, bireysel ve toplumsal olarak iyilikte bulunma konusunda birbirlerini teşvik ederler. Kur'ân 'da "*Her birinin yöneldiği bir yön vardır. O hâlde hayır işlerinde yarışın*"²⁸⁷ ifadesi, bu anlayışın ne denli temel olduğunu gösterir. İslam'da hayırda yarışmak, sadece bireysel iyiliklerin artırılması değil, aynı zamanda toplumsal huzurun sağlanması için kolektif bir çabayı da ifade eder. Bu bağlamda, Müslümanların birbirlerine destek olmaları, sosyal dayanışmayı güçlendirir ve toplumsal barışın inşa edilmesine katkıda bulunur.²⁸⁸ Hayırda yarışmak, toplumda kardeşlik, güven ve dayanışma ortamını oluşturarak, bireylerin Allah'a yakınlaşmalarını sağlar. Buna karşın, Ehl-i Kitap'ın peygamberleri reddine karşı tutumları, onların inanç ve değer sistemlerinde ciddi zafiyetlere işaret eder. Kur'ân, Ehl-i Kitap'ın, kendilerine gönderilen peygamberleri kabul etmemekle ve onları inkâr etmekle eleştirir. Özellikle Yahudilerin Hz. İsa'yı ve diğer peygamberleri kabul etmemeleri, Hristiyanların ise Hz. Muhammed'i peygamber olarak tanımamaları, bu zafiyetin somut örnekleridir. Bu

²⁸⁶ Beydâvî Tefsiri, 2/150

²⁸⁷ el-Bakara 2/148.

²⁸⁸ Tefsir-i Taberî, 2/567

durum, Ehl-i Kitap toplumlarının vahiy karşısında takındıkları tutumları ve bunun getirdiği sonuçları açık bir şekilde ortaya koyar. Kur'ân , *"Ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri nedeniyle..."*²⁸⁹ gibi âyetlerle, bu toplulukların peygamberlere karşı olan olumsuz tavırlarını eleştirmektedir.²⁹⁰

Hayırda yarışan bir toplum, bireylerin birbirlerine destek olarak birlikte daha iyi bir sosyal yapı oluşturmasını sağlarken; Ehl-i Kitap toplumları, peygamberlere karşı gösterdikleri red tutumuyla, dini değerlerini ve inanç sistemlerini zayıflatmaktadır. İslam toplumunda, peygamberler birer rehber olarak kabul edilir ve onların öğretileri doğrultusunda toplumsal düzenin sağlanması beklenir. Ancak Ehl-i Kitap'ın peygamberleri reddetmesi, dinî ve toplumsal değerlerin bozulmasına yol açmakta ve topluluklar arası güvensizliği artırmaktadır.

Hayırda yarışma anlayışı, İslam toplumunun bireyleri arasında güçlü bir dayanışma ve iş birliği sağlarken; Ehl-i Kitap'ın peygamberleri reddine karşı tutumları, onların dinî sorumluluklarını yerine getirmedeki eksikliklerini ortaya koyar. Müslümanlar, hayırda yarışarak toplumsal huzuru ve barışı sağlamaya çalışırken, Ehl-i Kitap'ın sergilediği olumsuz tutumlar hem bireylerin hem de toplumların inanç ve değer sistemlerinde derin yaralar açmaktadır. Bu iki anlayış arasındaki fark, dinî ve sosyal yapılar üzerinde önemli etkilere yol açmaktadır.

4.4. Güvenilirlik

Güvenilirlik, İslam toplumunun temel niteliklerinden biri olarak kabul edilir. Bireyler arası ilişkilerde güvenin tesis edilmesi, toplumsal düzenin sağlanmasında kritik bir faktördür. Kur'ân , *"Borç küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin"*²⁹¹ diyerek, güvenilirliğin İslam'daki önemini vurgular. Bu âyet, toplumsal güvenin inşası için her bireyin sorumluluk taşıdığını ve bu sorumluluğun yerine getirilmesinin, adaletin tesis edilmesine büyük katkı sağladığını belirtir. İslam toplumunda güvenilirlik, sadece bireysel ilişkilerde değil, aynı zamanda ticari ve sosyal alanlarda da önemli bir role sahiptir. İslam, bireylerin hem Allah'a hem de birbirlerine karşı dürüst olmalarını ve emanete sadık kalmalarını öğütler. Bu anlayış, toplumsal

²⁸⁹ el-Bakara 2/61.

²⁹⁰ İbn Kesir, Tefsir-i İbn Kesir, 1/210.

²⁹¹ el-Bakara 2/282.

barış ve huzurun sağlanması için vazgeçilmezdir.²⁹²

Diğer yandan, Ehl-i Kitap'ın dini tahrif etme eğilimleri, onların inanç ve değer sistemleri üzerinde ciddi sonuçlara yol açar. Kur'ân , "*Vay o kimselere ki, kendi elleriyle kitabı yazarlar, sonra da 'Bu Allah katındandır' derler*"²⁹³ âyetiyle, Ehl-i Kitap'ın kutsal metinlerinde değişiklik yaparak, Allah'ın kelamını çarpıtmalarını eleştirir. Bu durum, sadece dinin özüne yapılan bir saldırı değil, aynı zamanda toplumda güvenin zedelenmesine de yol açar. İslam, tahrifatları açıkça reddederken, vahyin korunmasını ve doğru bir şekilde aktarılmasını teşvik eder. Dini tahrif etme eylemi, bireylerin ve toplulukların inançlarını sarsarken, toplumsal ilişkilerin zayıflamasına neden olur.

Güvenilir bir toplum, bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinde adalet ve doğruluk ilkelerini gözetirken; Ehl-i Kitap'ın dini tahrif etme eğilimleri, bu güveni ortadan kaldırır. İslam toplumunda, bireylerin güvenilir olmaları, sosyal dayanışmanın ve toplumsal huzurun temelini oluşturur. Aksine, Ehl-i Kitap'ın tahrifatları, dinin özünden uzaklaşmalarına ve toplumsal bağların zayıflamasına neden olur. Güvenilirlik, sadece maddi ilişkilerde değil, aynı zamanda manevi sorumluluklarda da önemli bir yer tutar. İslam, bireylerin hem Allah'a hem de birbirlerine karşı dürüst ve güvenilir olmalarını teşvik ederken; Ehl-i Kitap'ın sergilediği tahrifatlar, toplumsal değerlerin bozulmasına yol açmaktadır.²⁹⁴

Sonuç olarak, güvenilirlik, İslam toplumunun sosyal yapısını güçlendiren bir unsur iken; Ehl-i Kitap'ın dini tahrif etme eğilimleri, onların inanç sistemlerini zayıflatmaktadır. Bu iki anlayış arasındaki fark, toplumsal güvenin inşasında ve dinî değerlerin korunmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Müslümanlar, güvenilirlik ilkelerini benimseyerek, toplumsal barış ve huzuru sağlarken, Ehl-i Kitap'ın tahrifatları, hem bireylerin hem de toplumların inançlarını olumsuz yönde etkilemektedir.²⁹⁵

4.5. Toplumsal Barış

Barışçıl bir toplum, bireylerin huzur içinde bir arada yaşamalarını sağlayan temel bir unsurdur. İslam, "*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş*"²⁹⁶ âyetiyle, Müslümanların barışa teşvik edilmesini ve çatışma yerine uyum içinde yaşama

²⁹² Sâbûnî, Muhammed Ali. Et-Tıbyân fi Ulûmi'l-Kurân, 43

²⁹³ el-Bakara 2/79.

²⁹⁴ Müslim, *Beyrut*, 22

²⁹⁵ Beydâvî, Matbaatü'l Osamaniyye, 159.

²⁹⁶ el-Enfâl 8/61.

ilkesini ön plana çıkarır. Bu anlayış, toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ve bireyler arası anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi gerekliliğini vurgular. Barış, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumlar arası ilişkilerde de büyük bir öneme sahiptir. Müslümanlar, barış içinde yaşamayı teşvik ederken, bu tutumlarıyla toplumsal güveni pekiştirir ve huzurlu bir yaşam alanı oluştururlar. Bu bağlamda, İslam toplumunda barışçıl olmanın, sadece bir ideal değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi olarak benimsenmesi gerektiği belirtilir.

Öte yandan, Ehl-i Kitap'ın ibadetlerinde sapmalar, dinin özünden uzaklaşmalarına ve ibadetlerin anlamının kaybolmasına neden olur. Kur'ân , "*Onlar, Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir değere sattılar*"²⁹⁷ gibi âyetlerle, Ehl-i Kitap'ın dini ritüellerde gösterişe ve şekilciliğe yönelmelerini eleştirir.²⁹⁸ İbadetlerin şekilsel bir eylem olarak algılanması, ruhsal ve ahlaki gelişim açısından ciddi bir kayıp yaratır. Ehl-i Kitap, ibadetlerini zamanla daha çok sosyal bir etkinlik haline getirirken, İslam, ibadeti yalnızca dışsal bir eylem değil, aynı zamanda içsel bir bağlılık ve samimiyetle gerçekleştirilen bir ibadet olarak tanımlar.²⁹⁹ Bu durum, bireylerin manevi gelişimlerini olumsuz etkileyebilir.

Barışçıl bir toplum, bireyler arasında sevgi, hoşgörü ve yardımlaşmayı teşvik ederken; Ehl-i Kitap'ın ibadetlerdeki sapmaları, bu bağların zayıflamasına yol açmaktadır. İslam, toplumsal barışın sağlanması için bireylerin ibadetlerini içtenlikle yerine getirmelerini ve bu süreçte toplumsal ilişkilerini güçlendirmelerini teşvik eder.³⁰⁰ Aksine, Ehl-i Kitap'ın ibadetlerdeki sapmaları, dini değerlerin özünü zayıflatır ve toplumsal bağları koparır. İslam, ibadetlerin yalnızca ritüel olarak değil, aynı zamanda bireylerin ruhsal ve ahlaki gelişimleri için bir fırsat olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgular.

Barışçıl bir toplum olmanın getirdiği sorumluluklar, İslam toplumu için vazgeçilmez bir unsur iken; Ehl-i Kitap'ın ibadetlerdeki sapmaları, onların dini ve toplumsal değerlerini zayıflatmaktadır. Bu iki anlayış arasındaki fark, toplumsal huzurun sağlanmasında ve bireylerin ruhsal gelişiminde belirleyici bir rol oynamaktadır. Müslümanlar, barışçıl bir yaşam sürerek toplumsal güveni pekiştirirken; Ehl-i Kitap'ın

²⁹⁷ el-Âl-i İmrân 3/ 77.

²⁹⁸ Kütük, 93-115

²⁹⁹ Hameen-Anttila, Jaakko., 351-363

³⁰⁰ İbn-i Haldun, Mukaddime

ibadetlerindeki sapmalar, inançlarını ve toplumsal ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir.

4.6. Kardeşlik

Kardeşçe yaşamak, bir toplumun en temel dinamiklerinden biri olarak, bireyler arasında sevgi, saygı ve yardımlaşmayı pekiştirir. Kur'an, *"Müminler ancak kardeşler"*³⁰¹ ifadesiyle, inananlar arasında güçlü bir kardeşlik bağı kurulmasını teşvik eder. Bu bağ, toplumun sosyal yapısının güçlenmesini, bireyler arasında dayanışmanın artmasını ve sosyal barışın sağlanmasını mümkün kılar. Müslümanlar, aralarındaki düşmanlıkları bir kenara bırakarak, ortak değerler etrafında birleşmeyi ve birlikte hareket etmeyi hedeflerler. Bu anlayış, bireylerin sadece manevi bir sorumluluk hissetmelerine değil, aynı zamanda toplumsal huzuru da korumalarına yardımcı olur. Buna karşın, Ehl-i Kitap'ın dünyevi çıkarlar uğruna hakikatleri gizlemesi, dinî ve toplumsal yapılarında ciddi bir zafiyete yol açmaktadır. Kur'an, *"İman edenlerle karşılaştıklarında, 'İnandık' derler, fakat kendi aralarında baş başa kaldıklarında, 'Allah'ın size açtığını onlara mı anlatıyorsunuz?"*³⁰² âyetiyle, Ehl-i Kitap'ın hakikatleri gizleme eğilimini eleştirir.³⁰³ Bu tür davranışlar, bireylerin kendi menfaatleri doğrultusunda dinin özünü çiğnemesine ve toplumsal değerlerin bozulmasına yol açar. Dolayısıyla, hakikatlerin gizlenmesi, toplumsal ilişkilerde güvensizliğe neden olurken, aynı zamanda bireylerin manevi gelişimlerini de olumsuz etkiler. Kardeşçe yaşamaya dair anlayış, Müslümanların birbirlerine karşı sorumluluklarını hatırlatırken, Ehl-i Kitap'ın dünyevi çıkarlarına yönelik tutumu, onların toplumsal bağlarını zayıflatır. İslam, bireyler arasında samimi ve dürüst bir iletişim kurulmasını teşvik ederken; Ehl-i Kitap'ın hakikatleri gizlemesi, aralarındaki ilişkilerin güvenini sarsar. İslam'da, bireyler sadece kendi menfaatlerini düşünmekle kalmaz, aynı zamanda kardeşlik ve yardımlaşma ilkesini de gözetmek zorundadırlar. Kardeşçe yaşamamanın önemi, İslam toplumunda sosyal uyum ve dayanışmanın temelini oluştururken; Ehl-i Kitap'ın dünyevi çıkarlar uğruna hakikatleri gizlemesi, inançlarını ve toplumsal değerlerini zayıflatmaktadır. Bu iki anlayış arasındaki temel fark, bireyler arasındaki güvenin ve toplumsal bağların nasıl tesis edileceğidir. Kardeşçe bir yaşam sürmek, Müslümanların

³⁰¹ el-Hucurât 49/10.

³⁰² el-Bakara 2/75.

³⁰³ Tefsir-i Taberî, 2/50

manevi ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmesi için vazgeçilmez bir unsurdur; Ehl-i Kitap'ın hakikatleri gizleme eğilimi ise, bireylerin ve toplumların ruhsal ve sosyal yapısını tehdit eden bir davranış biçimidir.

4.7. Etnik Ayırım Yapmama

Etnik ayırım yapmayan bir İslam toplumu, insanlar arasında ırk, dil veya etnik köken farkı gözetmeksizin, adalet, eşitlik ve kardeşlik ilkelerine dayalı bir birlikteliği teşvik eder. Kur'ân -ı Kerim'de, *"Ey insanlar! Şüphesiz biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık."*³⁰⁴ ifadesi, insanları farklı gruplar içinde tanımlarken, onların aslında eşit olduğu vurgusunu taşır. İslam, insanların yalnızca Allah'a olan takvaları ile değerlendirileceğini belirtir, bu da sosyal ilişkilerde eşitliği esas alır. Bu anlayış, bireyler arasında sevgi, hoşgörü ve dayanışmayı pekiştirirken, toplumsal barışın sağlanmasına büyük katkı sağlar. Öte yandan, Ehl-i Kitap'ın birbirlerinden farklı olmaları, inanç ve toplumsal yapı açısından bölünmelere ve zıtlaşmalara yol açmaktadır. Bu topluluklar üzerinde, tarihsel süreç içinde etnik veya dini farklılıklarını öne çıkararak, sosyal bir ayrışma oluşmuştur.³⁰⁵ Kur'ân 'da, *"Onlar, Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir değere satanlardır."*³⁰⁶ âyeti, Ehl-i Kitap'ın, inançlarının özünden uzaklaşarak toplumsal birliği tehdit eden bir tutum sergilediğini gösterir. Bu durum, sosyal dayanışmayı zayıflatır ve bireyler arasında güvensizliğe neden olur.³⁰⁷ İslam, etnik ayrımcılığı reddederken, Ehl-i Kitap'ın farklılıkları bir üstünlük sebebi olarak görmesi, sosyal ilişkileri olumsuz yönde etkileyen bir unsur haline gelir. İslam'da, etnik ve kültürel farklılıklar, bireylerin birbirini tanıması ve anlayışı için bir zenginlik olarak değerlendirilirken; Ehl-i Kitap'ın bu farklılıkları dışlayıcı bir perspektifle ele alması, toplumsal uyumu zedeler. Bu ayrımcı tutum, sosyal çatışmalara ve toplumsal huzursuzluklara yol açar. Etnik ayırım yapmamanın sağladığı birlik ve beraberlik, İslam toplumunun temel değerlerinden biri iken; Ehl-i Kitap'ın birbirlerinden farklı olmaları, inanç ve sosyal yapı açısından bölünmelere yol açmaktadır. İslam, toplumsal ilişkilerde eşitlik ve adaletin sağlanmasına odaklanırken, Ehl-i Kitap'ın ayrımcı yaklaşımları, toplumsal yapıları zayıflatmakta ve bireyler arasında güvenin sarsılmasına neden olmaktadır. Bu durum,

³⁰⁴ el-Hucurât 49/13.

³⁰⁵ İbn-i Haldun, *Mukaddime*.

³⁰⁶ el-Âl-i İmrân 3/77.

³⁰⁷ Kaya, Ehl-i Kitap, 10/517.

her iki topluluğun sosyal dinamiklerini ve ilişkilerini farklı yönlerden etkileyen önemli bir faktördür. Aynı zamanda din adamlarına verdikleri özel statü ile etnik ayrım yapmalarına zemin hazırlamıştır.

4.8. Alaya Alma ve Dedikodu

İslam’da alaya alma ve dedikodu gibi davranışlar, Kur’ân ve hadislerde kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Bu davranışların, toplumsal birlik ve kardeşlik bağlarına zarar verdiği açıkça vurgulanır. *“Ey iman edenler! Zandan çokça sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Hanginiz ölü kardeşinizin etini yemekten hoşlanır? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı takva sahibi olun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”*³⁰⁸ Dedikodu, ölü kardeşinin etini yemek gibi çirkin bir fiil olarak nitelendirilir. Bu benzetme, dedikodunun hem bireye hem topluma zararını açıkça ifade etmektedir.

Alaya alma ve dedikodu yapma İslam toplumunda zaman zaman karşılaşılan olumsuz vasıflar arasında karşımıza çıkmaktadır. İnsanları alaya almak, küçük düşürmek ve karalamak yasaklanmış; bunun yerine bireyler arası saygı ve kardeşlik vurgulanmıştır. Müslümanlar arasında alaya alma ve dedikodu, manevi bir zayıflık ve toplumsal düzeni bozan unsurlar olarak görülür. İslam toplumu, bireylerin birbirine kardeş gibi davranmasını öğütler. Alaya alma ve dedikodu bu bağları zayıflatır. İslam toplumu, bu davranışları kesin yasaklar ve Allah’a karşı sorumluluk (takva) bilinciyle önlemeye çalışır. Ehl-i Kitap toplumunda ise alaya alma ve dedikodu yapımları gibi olumsuz davranışlar açıkça yer almamaktadır. *“Ey iman edenler! Bir kavim diğer bir kavmi alaya almasın; belki alaya aldıkları, kendilerinden daha hayırlıdır.”*³⁰⁹ Kur’ân, bir kişinin ya da topluluğun başkalarını alaya almasını, küçümsemesini veya hakaret etmesini kesinlikle yasaklamıştır. Ehli Kitap’a yönelik alaycı bir tutum da buna dahildir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu konuda *“Gıybet, din kardeşini hoşlanmadığı bir şey ile anmandır.”*³¹⁰ buyurarak kişinin ardından yapılan rahatsız edici konuşmaların dedikodu kapsamında değerlendirildiğini ifade etmiştir.

³⁰⁸ el-Hucurât 49/12.

³⁰⁹ el-Hucurât 49/11.

³¹⁰ Müslim, “Birr” 70. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Edeb” 35; Tirmizî, “Birr” 23.

4.9. Kibir ve Emânet

Kibir ve emânet kavramları Ehl-i Kitap toplumlarında olumlu şekilde âyetlerde ele alınmıştır. Kibir konusunda değerlendirmede bulunan şu âyette “*Ruhbanlar kibirli değillerdir..*”³¹¹net bir şekilde onların kibirli olmadıklarına dikkat çekilmektedir.

Taberî tefsirinde, Mâide sûresi 82. âyeti özellikle Hristiyanlar üzerine yoğunlaşarak şöyle bir açıklama getirilir. Taberî, bu âyeti yorumlarken, Hristiyanların içinde en yüksek inanç seviyesine sahip olanları tanımlar. Hristiyanlar, özellikle İsa'ya inanan ve ahirete yönelik bir anlayış geliştiren kişiler olarak tanımlanır. Taberî, bu âyetin ilk olarak Hristiyanlara dair bir özellik ve tavır bildirdiğini belirtir ve bu inanç sisteminin o dönemdeki çok tanrılı toplumlarla kıyaslanarak daha doğru bir yöneliş sergileyen bir grup olduğunu ifade eder.³¹²

İslam'da kibir, Allah'a karşı isyan ve toplumsal huzura zarar veren bir davranış olarak tanımlanır. Kibirli olmak, kişinin doğruyu kabul etmemesi ve başkalarını küçümsemesidir. İslam, tevazuu ve alçakgönüllülüğü öğütler, çünkü bu özellikler insanları hem Allah'a hem de diğer insanlara karşı adil ve saygılı bir şekilde davranmaya yönlendirir. Kur'an ve hadislerde kibirli olmanın, bireysel ve toplumsal olarak olumsuz sonuçlar doğuracağı açıkça ifade edilmiştir. Dolayısıyla Ehl-i kitap ve İslam toplumunda kibir konusunda ortak düşünceler hakim olmakla beraber bu davranışın hoş karşılanmadığı açıkça ifade edilmiştir.

Son olarak emânet hususunda Ehl-i Kitap ve İslam toplumları aynı şekilde ortak paydada buluşarak emânete karşı titizlikle yaklaşmayı benimseyerek güvenli bir toplum yapısının inşasını öncelemişlerdir.

³¹¹ el-Mâide 5/82.

³¹² Tefsir-i Taberî, 7/80

SONUÇ

İslam ile Ehl-i kitap toplumlarının vasıflarının karşılaştırılıp incelendiği, bu vasıflar üzerinden iki toplumun mukayese edildiği çalışmada varılan sonuçlar maddeler halinde şöyle sıralanabilir.

İslam özü itibariyle vahiy kaynaklıdır. Dolayısıyla vahyin muhatabı insan, kapsamı da evrenseldir. İslam, toplumsal ihtiyaçlardan hareket etse de hiçbir ilkesi önceki dönemin yapısal ve davranışsal olayları ile sınırlandırılmaz. İslam, beşerin kendiliğinden bulamayacağı bir değerler sistemi getirmiş ve bu sisteme göre önceki toplumda var olan kültür unsurlarından bazılarını reddetmiş bazılarını ise düzelterek onlara yeni fonksiyonlar yüklemiştir. Bu mevcut düzene İslam ile Ehl-i kitap toplumu ayrımı yapmaksızın kesin bir şekilde uyulmasını emrederek güven ve huzur içerisinde bir yaşamın sürdürülebileceğini ortaya koymuştur.

Kur’ân-ı Kerîm’in hiç değiştirilmeden günümüze kadar gelmesinin en büyük nedeni “*Hiç şüphesiz, Zikri (Kur’an-ı Kerim’i) Biz indirdik, Biz; ve elbette (kıyamete kadar) Onu (bu kutsal metni değiştirilmekten ve dejenere edilmekten koruyup aynen) muhafaza edicileri de Biziz*”³¹³ âyetidir. Bununla birlikte İslam toplumunun Kur’ân âyetlerini dönemin şartlarına göre kendilerince yorumlamadığı ve değiştirmedeği görülmektedir. “*Allah katında din, ancak İslam dinidir.*”³¹⁴ âyeti ve müslümanların bu bilinçle hareket etmeleri herhangi bir değişim ve bozulmanın önüne geçmiştir. Ehl-i Kitap toplumunda ise ahiret inancının olmaması ve her şeyi dünya hayatından ibaret saymaları kitaplarını kendi elleri ile tahrif etmelerine sebebiyet vermiştir. Bu toplumda ahiret inancının olmaması, toplumun dünyalık hevâ ve heveslere kapılmaları bu tahrifin önüne geçilememesine sebep olmuştur.

Çalışmada, mukayese edilen ilk kavram adâlet kavramıdır. Kur’ân’da adâlet kavramı 28 yerde tanıklanmıştır. Adâlet kavramının geçtiği bu âyetlerde İslam toplumunun adâlet anlayışıyla ilgili olumsuz bir ifade yer almadığı görülmektedir. Ancak bu âyetlerin bir kısmında Ehl-i Kitap toplumunun sözlerinde durmadıkları,

³¹³ el-Hicr 15/9.

³¹⁴ el- Âl’i İmrân 3/19.

onların adâletsiz bir toplum oldukları ve böylelikle hakikatten uzaklaştıklarını ifade edilmektedir.

Çalışmada ele alınan bir diğer kavram toplumsal birlik kavramıdır. “*Ey mü'minler! Hepiniz birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın ve ayrılığa düşmeyin.*”³¹⁵ Âyette, İslam toplumunun birlik ve beraberlik hususunda önemle üzerinde durması gerektiği ve toplumun varlığını devam ettirebilmesi için aidiyet duygusu ile hareket edilmesinin önemi vurgulanmıştır. Ehl-i Kitap toplumlarının Tevhid inancında yaşadıkları sapmalar onları ayrılığa düşürmüş bunun sonucunda birlik ve beraberlik ilkesi ile hareket edememişlerdir. Yine hayırda yarışma ve dolayısıyla orta ümmet olma özelliği İslam toplumunun temel prensiplerini oluşturmuştur. İslam toplumunda, iyiliğin varlığını her daim hissettirecek ve yayacak, kötülüğü de ortadan kaldıracak bir toplumun, orta ümmet olma vasfı bu şekilde sağlanabilmiştir. Ehl-i Kitap toplumlarının Peygamberlerini reddetmeleri iyiliğe öncü bir toplum yapısının oluşmasının önüne geçmiştir.

Çalışmanın devamında bahsi geçen vasıflardan bir diğeri de güvenilirlik ve toplumsal barış kavramlarıdır. Adâletin varlığından söz edilebilen bir toplum yapısında güven kavramı kendini derinden hissettirmiştir. İslam toplumunun genel yapısına baktığımızda sadece bireysel ilişkilerde değil sosyal ve ticari alanlarda da emanete sadık oluşları onlarda ki dürüstlüğü ortaya koymuştur. Ehl-i Kitab'ın, dini tahrif etme yaklaşımları güven duygusunun önüne geçerek emanet karşısındaki sorumluluklarını zayıflatmıştır. Bununla birlikte “*Malı emanet etsen kıtal kıtal teslim alırsın...*”³¹⁶ âyeti gereğince içlerinden bir grubun emanet noktasında titizlikle hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Toplumsal barış için İslam toplumunun tesis etmeye çalıştığı adâlet, hoşgörü, eşitlik ve karşılıklı saygı ilkeleri esas alınmıştır. Bu ilkeler, sadece Müslümanlar arasında değil, aynı zamanda Ehli Kitap ile olan ilişkilerde de geçerliliğini korumuştur. İslam toplumunda toplumsal barışın sağlanmasında aralarında düşmanlık bulunmaması ve müslümanların bu konuda çaba göstermeleri gerektiği belirtilmiştir. İslam toplumunun ibadetlere yalnızca şekilsel değil aynı zamanda samimiyle yaklaşımları onları manevi olarak içsel huzura kavuşturmuş böylelikle toplumsal barış güçlü hale gelmiştir. Ehl-i Kitap toplumlarında bu durum sadece şekilsel olarak

³¹⁵ el-Âl-i İmrân 3/103.

³¹⁶ el-Âl-i İmrân 3/75.

ilerlediği için toplumsal barışın özünü oluşturan iç huzur ortaya çıkmamış ve bu konuda eksik kalmalarına sebebiyet vermiştir.

Çalışmada üzerinde durulan diğer vasıflar kardeşlik ve etnik ayrım yapmama kavramlarıdır. Bu kavramlar birbirinin devamı niteliğinde olup birinin varlığının olduğu yerde diğerinin yokluğundan söz edilemez. Kur'ân'da kardeşlik vurgusu sıklıkla dile getirilmiştir. Öyle ki “*Mü'minler ancak kardeşlerdir.*”³¹⁷ âyeti ile müminlerin birbirlerine olan bağlılıkları, yardımlaşmaları ve bütünleşmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Ehl-i Kitap toplumunda dünyevi çıkarlar uğruna hakikatlerin gizlemesi kardeşlik bağlarını zedelemiştir. Etnik ayrım yapmama notasında İslam toplumunun ölçüsü, insanlar arasındaki en üstünlük, takvaya³¹⁸ (Allah'a olan yakınlığa) dayalıdır âyeti ile olmuştur. İnsanlar arasında makam, mevki, şan ve şöhretin üstünlük göstergesi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ehl-i Kitap toplum yapısında, etnik ve kültürel farklılıkların üstünlük göstergesi olduğu ve ayrımcı bir politika oluşturdıkları anlaşılmaktadır.

Kur'ân'ın nâzil olduğu toplumda nüzûl süreci içerisinde zaman zaman toplumların olumsuz tutum ve davranışları da gözlemlenmiştir. Bu olumsuzluklar içerisinde İslam toplumun alaya alma ve dedikodu yapma yönünden zayıflıklarına işaret eden âyetler de yer almıştır. Burada İslam toplumunun vasfına yakışmayan bu iki hasletin toplumda oluşan kardeşlik ve güven duygularını zedelediği anlaşılmaktadır. Ehl-i Kitap toplumlarında ise böyle bir duygudan söz edilmemekle beraber onların kibirden uzak durarak doğru yolu arayışları üzerinde durulmuştur.

İslam ile Ehl-i Kitap toplumlarının vasıfları olumlu-olumsuz yönleri ile değerlendirilmiş olup bu toplumların incelenmesinde gerekli verilere, yukarıdaki değerlendirmeler kapsamında ulaşılmıştır.

Bu araştırmanın önemli noktası, İslam ve Ehl-i Kitap toplumlarının vasıflarının kıyaslanmasının, toplumsal ilişkiler ve bireylerin inanç sistemleri üzerinde derin etkiler yarattığıdır. İslam toplumu, adâlet, güvenilirlik ve kardeşlik gibi erdemleri esas alarak, bireylerin manevi ve ahlaki gelişimlerini desteklerken, Ehl-i Kitap toplumlarının vahiy karşısındaki tutumları, inançlarının özünü zayıflatmaktadır. Bu durum, hem bireysel inançlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplumsal düzeyde de olumsuz etkilere yol açmaktadır.

³¹⁷ el-Hucurât 49/10.

³¹⁸ el- Hucurât 49/13.

Ancak, araştırmanın sınırlamaları da göz önünde bulundurulmalıdır. Her iki toplumun tarihsel, sosyal ve kültürel bağlamları çok karmaşık ve çeşitlidir. Dolayısıyla, bu çalışmada, tüm bu unsurlar kapsamlı bir şekilde ele alınamamıştır. Ehl-i Kitap topluluklarının iç dinamikleri, tarihsel süreçte farklılık göstermesinden ötürü kıyaslamaları etkileyebilir. Ayrıca, İslam'ın tarihsel gelişimi ve yorumları da çeşitlilik göstermektedir, bu da araştırmanın sonuçlarının sınırlı bir perspektiften değerlendirilebileceği anlamına gelmektedir.

Yapılacak mukayeselerle Kur'ân'ın rehberliğinin, insan ve toplum üzerindeki önemli etkileri daha ayrıntılı ortaya konabilecektir. Hazırlanan çalışmanın bu anlamda alan yazınına katkı sağlaması temenni edilmektedir.

KAYNAKLAR

- Adam, Baki. “Tevrat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41/40-41. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ahmad, Barakat. *Muhammad and the Jews, A Re-examination*. New York: Vikas Yayınevi, 1. Basım, 1975.
- Ahmed b. Hanbel vd., *el-Müsned*. nşr. Şu’ayb Arnâut. b.y.: Mü’essesetü’r-Risâle, 1420/ 1999.
- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler*. Çev. Berke Savaş. İstanbul: Metis Yayınları, 2020.
- Ballı, Abdulvehap-Ali Fuat Gökçe. "Yahudi göçleri ve Yahudi kimliğinin oluşumu." *İletişim ve Diplomasi* 5 (Temmuz 2021), 57-80.
- Beydâvî, Kâdı. *Envâru’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*. İstanbul: Matbaatü’l Osamaniyye, 1. Basım, 1988.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1. Basım, 1964.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi’u’s-şâhîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Buhârî, el-Câmi’u’s-şâhîh. nşr. Muhammed Fuâd b. Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrut: *Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi*, 1412/1991.
- Bulut, Halil İbrahim. "Ümmet." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/308. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûh’ul-Beyân Tefsiri*. Çev. Hasan Kâmil Yılmaz vd. İstanbul: Erkam Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Çavuş, Levent. “Kavramsal ve Tarihsel Açıdan “Cahiliye”. *Milel ve Nihal*, 13/1 (2016), 44-69.
- Demirci, Muhsin vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur’ân’ın Nüzûlünün 1400. Yılı Anısına, Diyanet İlmi Dergi Kur’ân Özel Sayısı*. Ankara: DİB Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Derveze, İzzet. *Tefsîru’l Hadis*. Çev. Mehmet Baydaş. İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.
- Doğan, İshak. “Kur’an’da ‘Câhiliyeti’l-Ûlâ’İfadesi”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1 (Mart 2012), 257-281.
- Durkheim, Émile. *Toplumsal İşbölümü*. Çev. Özercan Ozan Kaya. İzmir: Cem Yayınevi, 2023.

- Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tefsîr-i Taberî*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr, 4/400-401. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1998.
- el-Hasenî, İbn Acîbe. *Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Emin, Ahmed. *Fecrü'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*. Çev. Ahmed Serdaroğlu. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1. Basım, 1976.
- En-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah ibn Ahmed. *Nesefî Tefsiri*. Çev. Harun Ünal. İstanbul: Ravza Yayınları, 1. Basım, 2003.
- es-Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1420/1999.
- eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. Beyrut: Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbi, 1975.
- Fırat, Yavuz. *Kur'an-ı Kerim'e vahiysüreecinde oluşan İslam toplumu (Tedriç ve tebliğ yöntemleri açısından)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Gazâlî, İmam Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min 'İlm al-Ushûl*. nşr. Abdülhamîd Sabra. Beyrut: Dâr al-Ma'rifa, 1989.
- Harman, Ömer Faruk. "Kitâb-ı Mukaddes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26/75-76. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. Çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2004.
- İbn Kesir, el-Tefsîr. nşr. İsmail İbnu'l-Ahmed, 1/200-201. Beyrut: Dâr al-Fıkr, 2000.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Darü Sâdır, 2010.
- İmam Kurtubî, el-Câmi' li-Ahkâm al-Qur'ân, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr, 4. cilt, Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1998.
- İmam Maturidî, el-Tevhîd, nşr. Hüsamettin Kargın, İstanbul: Mektebetü'l-Ahlâk, 1990.
- İmam Nevevi, *Riyâzü's Sâlihîn*, tahkik: Zekeriya Ümirat, Beyrut: Dar al-Fıkr, 1413 H / 1993.
- İsfahânî, Rağîb. *Müfredât Elfâz el-Kur'ân*, tahkik: Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, (İstanbul: Dar Şira, 2010).
- Jaakko Hameen-Anttila, "Kur'ân 'da Hristiyanlar ve Hristiyanlık", çev. Ertuğrul Döner vd., *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Aralık 2017), 351-363.

- Kallek, Cengiz. “Millet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,), 41/144. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kaya, Remzi. “Ehl-i Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10/517. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman vd., Ankara: TDV, 2007.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Kutluer, İlhan. “İnsan.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/320. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kutub, Seyyid. *Yoldaki İşaretler*. Çev. Salih Uçkan. İstanbul: İnkılap Yayınları, 1. Basım, 1964.
- Kütük, Ahmet. "Tarihi Süreç İçerisinde Nusaybin Yahudileri." *İslâmî İlimler Dergisi* 2 (Ekim 2015), 93-115.
- Mead, George Herbert. *Zihin, Benlik ve Toplum*. Çev. Yeşim Erdem. İstanbul: Heretik Yayınları, 2021.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. Thk. Muhammed Fuâd b. Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1. Basım, 1412/1991.
- Necan, Yonca. *Almanya türk toplumunun din algısı: Diyanet İşleri Türk İslam Birliği ve İslam toplumu millî görüş üyeleri üzerine karşılaştırmalı bir araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Râzi, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin. *Et Tefsirül Kebir Mefatihül Gayb*. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2000.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Et-Tıbyân fî Ulûmi'l-Kurân*. Çev. Yaşar Güngör. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2015.
- Solmaz, Mekki. *Kur’ân’ın Toplumu İnşâ Süreci*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Süleymân, Mukâtil bin. *Tefsîr-i Kebîr*. Thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Şahin, Mehmet Emin. *Kur’ân Âyetleri Işığında Câhiliye Toplumundan İslam Toplumuna Değişim Süreci*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=IcSGXXSB3L7rte9EI98k0Q&no=zjJDhrhayNseZTYJrpfbSg>

Şentürk, Recep. "Kavim." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/68. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Şeriati, Ali. *İslam Sosyolojisi ve Cemaat Anlayışı*. Tahran: Hoda Yayınları, 1980.

Şimşek, Ali. "Hümeze Suresi'nde Ahlâkî Yozlaşma Unsurları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Ocak 2015), 251.

Şimşek, Mehmet Sait. *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.

Tönnies, Ferdinand. *Cemaat ve Cemiyet*. Çev. Emre Güler. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 1. Basım, 2019.

Uğur Karadeniz, Mustafa. "İslam Sanatının Oluşumu ve Gelişimi", *Diyanet Aylık Dergi* 366 (Haziran 2021), 10-12.

Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. Zeynep Gürata. İstanbul: Ayraç Yayınları, 1. Basım, 2007.

Yılmaz, Fatih Mehmet. *Hicri I-II. Asır İslam toplumunda sosyal hayat ve aile yapısı (Mukayeseli bir inceleme)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

ÖZGEÇMİŞ

